

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**OSMANLI DEVLETİ'NDE SULTAN IV. MURAD
DÖNEMİ YENİÇERİ İSYANLARI (1623–1640)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İsmail GÜL

Enstitü Anabilim Dalı :Tarih

Enstitü Bilim Dalı :Yeniçağ Tarihi

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. M. Hüdai ŞENTÜRK

ARALIK 2006

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**OSMANLI DEVLETİ'NDE SULTAN IV. MURAD
DÖNEMİ YENİÇERİ İSYANLARI (1623–1640)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İsmail GÜL

**Enstitü Anabilim Dalı :Tarih
Enstitü Bilim Dalı :Yeniçağ Tarihi**

Bu tez 27/12/2006 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. M.Hüdaî ŞENTÜRK Prof. Dr. Mehmet ALPARGU Yrd. Doç. Dr. Hüseyin YORULMAZ

Jüri Başkanı

Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

İsmail GÜL

27.12.2006

ÖNSÖZ

“IV. Murad dönemi Yeniçeri İsyanları (1623–1640)” konusu, genel anlamda Yeniçeri İsyanlarının anlaşılması bakımından ve IV. Murad’ın devrindeki olumsuzlukları aşarken yeniçerileri de bozguncu bir yapıdan itaatkâr ve muzaffer bir orduya nasıl dönüştürdüğü bağlamında incelemeye değer bulunmuştur. Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. M.Hüdaî ŞENTÜRK’e teşekkürlerimi bir borç bilirim. Çalışma sırasında bana her türlü yardımda bulunan, benimle birlikte yorulan ve uykularını terk eden sevgili eşim Zeliha GÜL’e teşekkür ederim. Ayrıca bu günlere ulaşmamda emeklerini hiçbir zaman ödeyemeyeceğim aileme de şükranlarımı sunarım. Yetişmemde katkıları olan bütün hocalarıma da minnettar olduğumu ifade etmek isterim.

İsmail GÜL

27 Aralık 2006

İÇİNDEKİLER

ÖZET	vi
SUMMARY	vii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: SULTAN IV. MURAD’IN SALTANATI	8
1.1.Sultan IV. Murad’ın Cülusu ve Saltanatının İlk Yılları.....	8
1.1.1.Sultan IV. Murad’ın Cülusu.....	8
1.1.2.Sultan IV. Murad’ın Tahta Çıktığı Sırada Devletin Siyasi Durumu.....	10
1.1.2.1.Şeyhülislam Yahya Efendi’nin Azli.....	10
1.1.2.2.Anadolu Valilerinin Durumu.....	11
1.1.2.3.Abaza Mehmed Paşa Meselesi.....	12
1.1.2.4.Bağdat’ın Durumu ve İran Muharebesi.....	15
1.1.2.4.1.Bekir Subaşı Meselesi	15
1.1.2.4.2.Osmanlı-İran Muharebesi.....	17
1.1.2.5.Kırım Hanlığı Meselesi.....	18
1.1.2.6.Kazak Taarruzları.....	20
1.1.2.7.İstanbul’un Durumu.....	21
1.1.2.7.1.Kemankeş Ali Paşa ve Mere Hüseyin Paşa’nın Katli.....	21
1.1.2.7.2.Hüsrev Paşa’nın Azli.....	22
1.1.2.7.3.Hüsrev Paşa’nın Azli’ne Yeniçerilerin Muhalefeti.....	24

1.1.2.8.Devlet İdaresinde Kösem Sultan'ın Etkisi.....	24
1.2.Sultan IV. Murad'ın İdareyi Ele Alması.....	28
1.2.1.Sinan Paşa Köşkü Mukarreratı ve Mülazımlık ile Hizmetin Yasaklanması...31	
1.2.1.1.Sinan Paşa Köşkü'nde Akdolunan Zabıt-name.....	33
1.2.2.Sipahi Zorbalarının Temizlenmesi.....	34
1.2.2.1.Dereli Halil'in Öldürülmesi.....	35
1.2.2.2.Rum Mehmed'in Öldürülmesi.....	36
1.2.2.3.Hüsrev Paşa'nın Katli.....	36
1.2.2.4.Recep Paşa'nın Katli.....	37
1.2.2.5.İlyas Paşa'nın Katli.....	38
1.2.2.6.Deli İlahi'nin Öldürülmesi.....	40
1.2.3.Man' oğlu Fahreddin Meselesi.....	41
1.2.4.Yemen Olayları.....	42
1.2.5.Büyük İstanbul Yangını ve Kahvehanelerin Kapatılması.....	43
1.2.5.1.Büyük İstanbul Yangını.....	43
1.2.5.2.Kahvehanelerin Kapatılması ve Tütün Yasağı.....	43
1.2.5.2.1.Veziriazam Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın Takriri.....	44
1.2.6.Osmanlı Devleti ile İran Münasebetleri.....	46
1.2.6.1.Van Seferi ve Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi'nin Katli.....	46
1.2.6.1.1.Van Seferi.....	46
1.2.6.1.2.Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi'nin Katli.....	47
1.2.7.Sultan IV. Murad'ın Lehistan Seferi Teşebbüsü.....	48
1.2.8.Sultan IV. Murad'ın Revan Seferi ve Sonuçları.....	51

1.2.9.Şehzadelerin Akıbetleri.....	54
1.2.10.Sultan IV. Murad'ın Bağdad Üzerine Seferi ve Bağdad'ın Fethi.....	54
1.2.11.Kasr-ı Şirin Antlaşması ve Önemi.....	60
1.3.Koçi Bey'in IV. Murad'ın İcraatlarındaki Tesiri.....	61
1.4. Sultan IV. Murad'ın Vefatı.....	65
1.5. Sultan IV. Murad'ın Kişiliği.....	66
 BÖLÜM 2: YENİÇERİ OCAĞININ BOZULMA SEBEPLERİ.....	68
2.1.Ocağın Kurallarının Bozulması ve Yeniçerilerin Zorbalıkları.....	68
2.2.Ocağın Kurallarına Aykırı Olarak Adam Alınması.....	71
2.3.Ocağın Geçim Derdine Düşmesi.....	75
2.4.Yeniçerilerin Maaş Cüzdanlarının Ticaret Malı Haline Gelmesi.....	77
 BÖLÜM 3: YENİÇERİ İSYANLARININ SEBEPLERİ.....	79
3.1.İsyanların Siyasi Sebepleri.....	81
3.1.1.Padişahların Genç Oluşu ve Otorite Boşluğu.....	81
3.1.2.Padişahların Ordularının Başında Sefere Gitmemeleri.....	82
3.1.3.Yetersiz Hükümetler ve Başarısız Savaşlar.....	83
3.1.4.Devlet Adamlarının Konumlarını Muhafaza İçin Yeniçerileri Tahrik Etmeleri.....	83
3.2.İsyanların Ekonomik Sebepleri.....	85
3.2.1.Maaşların Eksik Parayla Ödenmesi:Tağşiş.....	86
3.2.2.Yeniçerilerin Ganimet İçin Savaş İstekleri.....	88

3.2.3.Cülus Bahşışının Rolü.....	88
3.3.Diğer Sebepler.....	89
3.3.1.Bürokratik Yetersizlik.....	89
3.3.2.Saltanat Usulünün Değişmesi.....	89
3.3.3.Yeniçeri İsyanlarında Garnizon Mevziilerinin ve Silah Tedarikinin Etkisi.....	90
BÖLÜM 4: IV. MURAD DÖNEMİNDEKİ YENİÇERİ İSYANLARI.....	92
4.1.Başdefterdar Yahni Kapan Abdülkerim Efendi Vak'ası.....	92
4.2.Gürcü Mehmed Paşa'nın İdamı.....	93
4.3.Hüsrev Paşa'nın Azli ve Hafız Paşa'nın İdamı.....	94
4.4.Hüsrev Paşa'nın İdamı, Recep Paşa'nın Kapıkulunu Tahrik Etmesi ve İdamı.....	96
4.5. IV. Murad Döneminde Yeniçeri Ocağında Yapılan Düzenlemeler.....	97
BÖLÜM 5: İSYANLARIN TAHLİLİ.....	101
5.1. İsyanın Planlandığı Mekânlar.....	102
5.2. İsyan Planlaması.....	103
5.3. İsyan Önderlerinin Menşei.....	104
5.4. İsyanlarda Meşruiyet Meselesi.....	105
5.5. İsyanlarda İttifak ve Yandaş Arayışı.....	106
5.6. İsyanların Sistem İçindeki Yeri.....	107
5.7. İsyan Sonrası Düzen.....	109

SONUÇ.....	110
KAYNAKÇA.....	112
ÖZGEÇMİŞ.....	118

Tezin Başlığı: Osmanlı Devleti’nde Sultan IV. Murad Dönemi Yeniçeri İsyanları (1623–1640)	
Tezin Yazarı: İsmail Gül	Danışman: Yrd. Doç. Dr. M. Hüdaî Şentürk
Kabul Tarihi: 27 Aralık 2006	Sayfa Sayısı: VII (ön kısım) + 118 (tez)
Anabilim Dalı: Tarih	Bilim Dalı: Yeniçağ Tarihi
<p>IV. Murad dönemi, Osmanlı İmparatorluğu’nun en zor ve karışık dönemlerinden biridir. Bu dönemi zor yapan özellikler; IV. Murad’ın çocuk yaşta ve ağabeyi II. Osman’ın katlinden çok kısa bir süre sonra tahta çıkması, annesi Kösem Sultan’ın vesayeti altında olması ve O’nun devlet yönetimine müdahalesi, Abaza Mehmet Paşa’nın isyanı ve Bağdat’ın İran tarafından işgali yanında en önemli zorluk Yeniçerilerin isyanları olarak görülmektedir. IV. Murad’ın saltanatının ilk yıllarında ve çocukluk çağlarında çıkan bu isyanlar devleti çok müşkül durumlara düşürmüştür. IV. Murad bütün bu problemleri aşarak ve başıbozuk askerleri yola getirerek görkemli zaferler kazanmayı başarmış ve bozulan devlet düzenini yeniden kurmuştur. İşte bizim bu çalışmamızdaki amacımız; bu bozuk yapının sebeplerini araştırmak ve bu bozukluklara rağmen yeniçerilerin nasıl güçlü ve itaatkâr asker haline geldiğini ortaya koymaktır. Bu bağlamda çalışmanın amaçlarını şu şekilde ifade etmek mümkündür:</p> <ul style="list-style-type: none"> a) Yeniçeri Ocağı’nın bozulma sebeplerini ve Yeniçeri İsyanlarının sebeplerini ortaya koyarken görünür sebeplerin perde arkasını incelemek ve isyanlarda tek sorumlunun Yeniçeriler olmadığını ortaya koymak? b) IV. Murad dönemi, Yeniçeri isyanlarının en şiddetli şekilde yaşandığı bir dönem olmasına rağmen nasıl olup da devletin toparlandığı, Yeniçerilerin itaat altına alınarak büyük zaferler elde edilebildiğini göstermektir? <p>Bu sorulara cevap ararken geniş bir literatür taraması yapılmıştır. IV. Murad devrini anlatan Osmanlı Tarihi yazarlarının eserleri incelenmiştir. Bunların dışında diğer Osmanlı Tarihi araştırmaları, ansiklopedi maddeleri, kitaplar ve makaleler taranmıştır.</p> <p>Bu çerçevede yapılan araştırma sonunda IV. Murad devrinde çıkan Yeniçeri isyanlarında devlet adamları ve ulemanın önemli bir rolü olduğu, yeniçerileri kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirdikleri söylenebilir. Sonuç olarak bu çalışmayla Yeniçeri İsyanlarına farklı bir bakış getirilmeye çalışılmıştır.</p>	
Anahtar Kelimeler: IV. Murad, Yeniçeri, İsyan	

Title of the Thesis: Sultan IV. Murad's Term and the Rebellions of Janissary Ottoman Empire (1623–1640)	
Author: İsmail Gül	Assist Prof. Dr.: M. Hüdaî Şentürk
Date: 27 December 2006	Nu. Of pages: VII (pre text) + 118 (main body)
Department: History	Subfield: New Period History
<p>IV. Murad's Term, it's one of the most difficult and confusion terms of Ottoman Empire. Special features that make difficult this term; it's seemed that the most important difficult is the Rebellion of Janissary beside. IV. Murad was too young, his elder brother, II. Osman was killed and a short time later he was the Sultan. He had to obey against his mother Kösem Sultan's will her interference to the management because of his young age. The Rebellion of Abaza Mehmet Pasha and the occupation of Bağdat by İran. These rebellions took place in the first years of his sultanate had relinquished the government against the very difficult stations IV. Murad had solved all these problems, ordered the left unlettered soldiers and succeeded to win the splendid victories. And he had refunded the government system.</p> <p>My aim in this work;</p> <ol style="list-style-type: none"> To search the reasons of this destroyed system, to find out; how strong and obedient of Janissary's in spite of these destroyed systems? The spoilt reasons of the Janissary home, the reasons of Janissary's rebellions, the other reasons that were at the back scene? <p>A very big search had been made to find out the answers of these questions. All kinds of books, encyclopaedia's, articles about Ottoman Empire had been examined carefully. In this respect, it can be said that the findings of the study have quite important practical implications.</p>	
Keywords: IV. Murad, Janissary, Rebellion	

GİRİŞ

XVII. yüzyıl. Osmanlı İmparatorluğu'nda yükselişin hemen ardından gelen yenilgi ve iç karışıklıklarla siyasi ve ekonomik gücünü giderek kaybetmeye başladığı bir dönemdir. Askerin bazı güçsüz padişahlar karşısında her fırsatta kazan kaldırması, rüşvet olayının yaygınlık kazanması, Celali isyanları adı altında devlete karşı çeşitli ayaklanmaların düzenlenmesi gibi belli başlı olaylar yüzyılın portresini oluşturur.

Osmanlı Devleti, XVII. Yüzyıla Eğri Fatihi ve Haçova Meydan Savaşı'nda üstün gelen Sultan III. Mehmed (1595–1603)'le girmiştir. Bu bakımdan, İmparatorluk Avrupa'da üstünlüğünü korumaktadır. Ancak tarihe “Celali İsyanları” olarak geçecek olan ve ne olduğu, neden başladığı hususunda hala görüş birliğine varılamamış bulunan bu iç huzursuzluklar, kısa bir zaman sonra, devletin dış siyasetinde kendini hissettirmiş ve Sultan I.Ahmed (1603-1617), 1606'da imzaladığı Zitvatoruk Antlaşması'yla, devletin Avrupa'da ilerleme, yeni fetihlerde bulunma emellerine son vermeye mecbur olmuştur. Zitvatoruk Antlaşması, o zaman kadar küçük devlet sayılan Avusturya'yı Osmanlı Devleti'ne eş bir büyük devlet seviyesine çıkarmıştır.

Batı'da nispeten sükûneti sağlayan devlet, içte Celali isyanlarını, Kuyucu Murad Paşa'nın tedbir ve gayretleriyle bastırmayı başarmıştır. Lakin çok yakın bir geçmişte Osmanlı orduları karşısında dağılan Safevi İran Şahlığı toparlanarak Şah I. Abbas zamanında Osmanlılara savaş açmak cesaretini göstermiştir. Hatta daha önce Osmanlı Devleti'ne verdikleri toprakları geri almış ve Bağdat'a da girmiştir. Ama Osmanlı Devleti'ni tehdit eden asıl tehlike ne Avusturya ile yapılan antlaşma, ne de İranlıların Celali isyanlarını fırsat bilerek açtıkları savaşlardır. Asıl tehlike, Osmanlı Devlet adamlarının bir türlü görmeyi başaramadıkları, farkına varamadıkları Avrupa idi. Avrupa'da ilim, fen ve sanat hızla ilerlemiş; o zamana kadar bilinen ve görünen eski-yeni doğu medeniyetlerinin tanımadığı hayat felsefesini geliştiriyorlardı. Bu gelişmeyi takip edecek kimseler Osmanlı Devleti'nde henüz yoktu.

Sultan I.Ahmed'in ölümü ile tahta geçen Sultan I.Mustafa, iki üç ay sonra tahttan uzaklaştırılmış, yerine geçen II. Osman (1618–1622), Lehistan Seferi'nde ordunun, iç siyaset üzerindeki oyunlarla ne kadar bozulduğunun farkına varmış ve bu aksaklığı giderme hususundaki hareketi ise hayatına mal olmuştur. II. Osman ile başlayan bu

yenileşme ve ona karşı direnme hareketi zamanla önüne geçilmez bir hal alarak nice değerli devlet adamının başını yemiştir. I.Mustafa'nın tekrar tahta çıkışı, devletin içine düştüğü fitne ve fesadı biraz daha artırmıştır. Devlet işlerinde düzen aksamış, idare zaafa uğramış, valiler birer birer ayaklanmış, o sarsılmaz ve örnek alınan Osmanlı teşkilatı bozulmuştur. Devlet otoritesi sarsılınca suiistimaller artmış, rüşvet açıkça alınır-verilir hale gelmiş, memuriyetler para ile satılmaya başlanmıştır.

Devlet içinde ilk zaaf, devlete yönetici yetiştiren kaynakların eğitiminde başlamış, merkezde ve buna bağlı olarak eyaletlerde yönetici kadrolar yeterliliğini yitirmiştir. Belli bir zamandan itibaren devletin üst kademe yönetiminde Türk soylularının yerine – ilmiye sınıfı hariç- devşirmelerin tercih edilişi seçim sahasını daraltmıştır. Esasen devşirmenin de kanun-i kadimi bozulmuş, çocukların seçimindeki büyük dikkat ve hassasiyetler kaybolmuştur. Bu ölçülerin yerini iltimas ve rüşvet alınca, bu ocağın devlet hizmetine yetiştirdiği kimselerdeki seviye ve Osmanlılık imanı da arzu edilen ölçülerde olmayacaktır.

Önce, yönetici kadrolarda şer'i şerife riayet ve kanun-i kadime sadakat şuuru gevşemiş, yaşayan ve hayatı yönlendiren canlı bir güç olmaktan çıkıp, sırf zihni bir hadise, eylemle ilgisi zayıflamış kavramlar haline gelmiştir. Bu durum içinde yönetici, karşılaştığı yeni şartları, hayatın gelişmelerini, şer'i şerif ve kanun-i kadim ölçüleri ile değerlendirip çözümler bulmakta acze düşmekte; o zaman da kanunsuzluk yapmaktadır. Basiretli, kültürünün ölçülerine yaratıcı seviyede sahip olmayan yöneticilerin, hatta iyi niyetle yaptıkları bile zulme yol açabilmektedir. Veziriazamlar, önce mührü hümayunu kapmayı ve rakiplerini temizlemek istemektedir. Bunun için her şeyi göze almakta ve yapmaktadırlar. Şeyhülislamı ise açık gösterge olurlar, verilen fetvalar artık siyasi güç dengelerine veya içinde bulundukları duruma göre değişmektedir. Bu yüzden kendileri de sık sık değiştirilmektedir.

XVII. asırdan itibaren bazı köylerde geçim sıkıntısı başlayınca yatılı okul olan medreselere rağbet iyice artar. Orta dereceli medreselerdeki öğrenci sayısı artınca burada da yığılmalar olur. Suhte denilen talebe-i ulum arasında ahlaki sapmalar, zevk ve sefahat âlemleri görülmeye başlar. Medrese öğrencileri bölükler kurup ve kendi aralarından bir başbuğ seçip çevre köylerden haraç almaya ve yol kesmeye başlarlar.

Tımar sisteminde de Kanun-i kadimin bozulması, tevcihatın merkezden yapılmaya başlaması ile görülür. Artık şikâyet merci kalmamıştır. Ayrıca, merkezdeki nüfuz, suiistimal ve rüşvetler bozulmayı hızlandırmaktadır. Zamanla, tımarların merkezden tevcihinde türlü düzenler döndüğünden birbiri ile çelişen fermanlar çıkmaya başlamakta ve anlaşmazlıklar artmaktadır. Birkaç kişi birden “tımar benimdir” diye elinde fermanla gelir ki, artık fermanlarında o ürkütücü saygı duyulan tesiri azalır.

Bir süre sonra kapıkulu subaylarına terfi alarak dirlik verilmeye başlanır ki, esasen sistemin ruhuna aykırıdır. Nihayet daha sonraları, harpteki şecaat ve hizmetlerine bakılmaksızın kapıkulu askerlerine de tımar verilmeye başlanır. Gün gelir ki, kapıkulu ocağından asi olan subayları İstanbul’dan uzaklaştırabilmek için bunlara dirlikler verilmeye başlanır. Dirlik yoklamaları düzenli yapılamamaktadır; boşalan veya mazul sayılan tımarların ve yeni tevcihlerin kayıtları muntazam tutulmamakta ve karışıklıklar, haksızlıklar olmaktadır. Giderek dirlik sahiplerinin hileli devirler yaptıkları ve tımarların para ile alınıp satıldığı görülür. Merkezde adalet fikri ve kanun-i kadime sadakat şuuru aşındıkça tımarların tevcihi de ölçülerin dışına çıkar. Boş olan tımarlar ehline verilmez, elde tutulur. Bunlara sepet tımarı denilir ve yakınlarla tahsis edilir veya alay beyinin sepetinde kalır.

Dirlik sisteminin kanun-i kadimi bozulur, zulme yol verilirken, dirlik sahiplerinin gelirleri de her gün biraz daha azalmakta, iktisadi sıkıntıları artmaktadır. Bir yandan da merkezi hazine, artan mali yükünü karşılayabilmek için miri mukataaları ve padişah haslarını genişletmek yolunu tutar. Bunun için dirliklerin yeniden yazımları yaptırılarak tımar gelirlerinin defterinde yazılı olanlarda fazla olduğu gerekçesiyle büyüklü küçüklü dirliklerden parçalar ayrılıp, miri mukataalara katılır.

Merkezde bulunan kapıkulu ocakları azalan gelirlerine karşılık yeni imkân ve imtiyazlar elde edebilmekte, bunun için etkili mücadeleler yapabilmektedir. Tımarlı sipahiler ise ek gelir imkânları bulamaz ve merkez üzerinde de etkili olamazlar. Şehzade isyanlarında genellikle merkeze karşı ve şehzadenin yanında yer alarak dövüşür, kapıkulunun gücünü kırmak istemektedirler. Fakat sonunda isyanlar bastırılıp, cezalandırmalar başlayınca zulme uğrayanlar çoğalır. Merkezden gelen zulmün ve iktisadi çöküntünün etkisindeki Fatihlerin çocukları tımarlı sipahiler, gün geçtikçe azalır. Bir kısmı, çift bozan leventleri teşkilatlandırıp, başlarına geçerek eşkıyalığa

soyunur ve celali olurlar. Böylece dirlik sistemindeki bozulma ile sayıları iyice düşmekte ve kapıkulunun sayısı ise artmaktadır. Dirlik sisteminin askeri yönü çöküp yok olmaya giderken, zirai yönü devam etmektedir.

XVI. asırdan itibaren arazi temlikleri artar. Miri arazilerin vakfedilmesi, tımarlı sipahi ve cebelüye verilecek dirlik topraklarının daralması, bu kesimin gittikçe yoksullaşması demektir. Osmanlı fetihleri de durmuş olduğundan artık tımara verilecek yeni topraklar da yoktur. Daha sonra, vakıfların dokunulmazlıklarından yararlanmak isteyenler, evlatlarına sürekli gelir olmak üzere vakıf kurma yoluna giderler. Büyük Osmanlı aydını Koçi Bey, usulsüz yapılan temlik ve vakıf gelirlerinin kendi zamanında kırk-elli bin ulufeli asker besleyebilecek miktarda olduğunu söyleyerek, bu tarz usulsüz temlik ve vakıfların yoklamalarının yapılarak tespitini ve bunların ulufeli kul taifesine verilmek suretiyle ulufeli askerlerin, tımarlı hale getirilmesini tavsiye etmektedir.

Devleti zaafa uğratan bir diğer unsur ise merkez maliyesinin gelirlerinin imparatorluğun genişleme hızı oranında artmamasıdır. Problemlerin doğmasına zemin hazırlayan önemli faktörlerden biri de akçenin sürekli küçülmesi yani değerinin düşmesidir. XVI. Yüzyılın sonlarında yüz dirhem gümüşten dört yüz elli hatta bir ara sekiz yüz akçe kesildiği görülür. Zamanla yüz dirhem gümüşten daha çok akçe kesilmeye başlanır. Fakat içindeki gümüş miktarı azaltılmış, değeri düşürülmüştür. Para değerinin düşmesiyle birlikte fiyatların yükselmesi birçok problemin de zeminini hazırlar. Akçenin sürekli küçültülmesi meselesindeki kalpazanlık ve kırpık akçe olayı görülmektedir. Bu işin tekeli Yahudiler ellerinde tutmaktadır. Ağırılığı aynı kalmakla birlikte içine değersiz maden karıştırılıp, gümüşü azaltılan ve kenarlarından kırılıp hafifletilen kırpık akçeler bol miktarda piyasaya sürülür. Gümüşün işlenerek dışarıya satılması ve büyük ölçüdeki kaçakçılık olayları akçe darlığına yol açtığında, Yahudi taifesi piyasadan sağlam paraları toplayarak kırpık ve kalp akçeleri piyasaya sürerler. Devlet bu taife ile sürekli bir mücadele halinde olur, ama kırpık akçenin önünü alamaz. Vergi miktarlarının artmamasına rağmen akçenin sürekli küçülmesi özellikle eyaletlerdeki beylerbeyi, sancakbeyi, alaybeyi, subaşı gibi dirlik sahiplerini de zor durumlara düşürür. Bu durum her dereceden mansıp sahibi iş erlerinin sosyal itibarını ve gücünü azaltır. Eyalet ve sancak yöneticilerinin mali güçleri sarsılıp, görevlerini yeterince yerine getiremeyince, sarayda yönetime yakınlarla rüşvet ve hediyeler vererek güçlerini artıran

ayan ve derebeylerinin gücü artar, halk onlara yaslanmaya çalışır. Bu durum idarecilerin gücünü iyice kırar. Zamanla bazı vilayetlerin İstanbul'dan uzaklaştırmak için sürgün yeri olarak kullanılması; merkezin asi olarak ilan edip, dövüştüğü kimseleri ertesi gün vali yapıp vilayetlere yollaması yahut bunları affedip, sefere katılmaları için başbuğ yapması, halk nezdinde merkezin ve idarecilerin otoritesini iyice sarsar.

Şartlar bu ölçülerde değişirken görevlilerin, hizmetleri yerine getirebilmelerine imkân verebilecek gelir artırıcı yeni düzenlemeler yapılamamaktadır. Görevliler zulme saparlar; eyalet yöneticileri reayadan kanuni vergilerini hadlerinden birkaç misli fazla toplamaya veya Kanunnamelerde hiç bulunmayan uydurma vergiler salmaya başlarlar.

Kapıkulu askerleri, divan çavuşları ve medrese ve tekke gibi eğitim kurumlarında çalışarak merkez hazinesinden ve vakıflarda maaş, ulufe alanlar da sıkıntıya düşerler. Resmi sıfatlarının yanında ek gelir elde edebilmek için çeşitli işlere yönelirler. Yeniçeriler esnaflığa girerler ki, Kanun-i kadimeye fevkalade aykırıdır ve bir yandan da ticaretin ahlak ve töresini bozarlar. Kapıkulu adlı askerine ek gelir olmak üzere cizye defterleri verilir. Bir yörenin defterini alan kapıkulu sipahisi, orada oturan gayri Müslimlerin ödediği cizye vergisini toplamak hakkına sahip olur. Giderek bu defterler de elden ele satılmaya başlar ve zulüm de artar. Bu arada merkezi hazinenin azalan gelirlerini artırmak ve sıkışıklığı gidermek maksadıyla vergilerin toplanmasında iltizam usulü oluşturulur. Mültezim, vergilerini satın aldığı bölgenin bütün gelirlerini kendisi toplayabileceği gibi bölgeyi küçük parçalara ayırarak her birinin vergilerini toplamak hakkını, en çok parayı veren ikinci dereceden mültezimlere devredebilir. Böylece reayaya yeni bir zulüm kapısı açılır. Zulüm ve yoksulluk arttıkça çift bozanlık ve göç artar. Köylerinden kopanlar şehirlere dökülür yahut haramiliğe soyunurlar. Çift bozan reayanın beylerbeyi, sancakbeyi ve vezir kapılarında kapılananlara sekban, şehirlerde boş gezenlere levent denir.

Devlet-i aliyye Osmanlı insanı ve cemiyetinin bünyesi bütün sıkıntılara rağmen muazzam güç potansiyelini korur. Basiretli padişahların ve veziriazamların varlığı devleti birden ayağa kaldırır; serdarların değişmesiyle cephelelerdeki durum aniden değişir. Bu olay Osmanlı insanı ve müesseselerinde devam eden bitmeyen gücün eseridir. Ancak bu güç merkezin liyakatine bağlıdır. Burası zayıf ve yetersiz olunca, o müthiş potansiyel atıl bir güce dönüşmektedir. IV. Murad da devletin dizginlerini eline

aldığında, devlet müesseselerini ayağa kaldırmış ve dedesi Kanuni Sultan Süleyman'dan beri en şanlı ve kudretli devresini yaşatmıştır. Yapmış olduğu icraatlarda sert bir tavır takınması zamanın şartlarının icabıdır. Fakat bu sert ve haşin üslup icraatların devamı ve yapılması için kaçınılmaz bir ihtiyaçtır. IV. Murad'ın yapmış olduğu bu icraatlarla devlet ve ordu yeniden inşa edilmiştir. Meydana getirilen bu muazzam ordu ile Bağdad ikinci kez fethedilmiştir.

ÇALIŞMANIN KONUSU

Bu çalışmanın konusu; IV. Murad döneminde çıkan yeniçeri isyanlarıdır. Bu bağlamda O'nun tahta çıktığı 1623 yılından öldüğü tarih olan 1640 yılına kadar geçen sürede çıkan Başdefterdar Yahni Kapan Abdülkerim Efendi Vaka'sı, Gürcü Mehmet Paşa'nın İdamı, Hüsrev Paşa'nın Azli ve Hafız Paşa'nın İdamı, Recep Paşa'nın kapıkulunu tahrik etmesi ve idamı olaylarını incelemekle birlikte IV. Murad döneminin diğer siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel olayları; Yeniçeri ocağının bozulma sebepleri ve Yeniçeri isyanlarının sebepleri ile isyanların tahlili çalışmanın konularını oluşturmaktadır.

ÇALIŞMANIN ÖNEMİ

Yaygın bir kanaat olan Yeniçeri başıbozukluğunun ocağın karakterinden kaynaklandığı anlayışını değiştirmek ve isyanların çok yönlü olduğunu ortaya koymada yeniçerilerin devlet adamları tarafından, ulema tarafından ve diğer bazı çıkar gurupları tarafından yönlendirildiklerini ve kullanıldıklarını fakat bu süreç sonunda onların kontrolden çıkarak kendilerindeki bu iktidar gücünü keşfedip bu gücün onları kullanmaya çalışan kişi ve guruplara yöneldiğini ortaya koymaktadır. İsyânların görünür sebepleri yanında olayların perde gerisini gözler önüne sermesi ve IV. Murad gibi kudretli bir padişahın elinde doğru bir yönetimle nasıl itaatkâr ve muzaffer bir orduya dönüşebildiklerini göstermesidir.

ÇALIŞMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı; sayısız zaferlere imza atan yeniçeri ocağının nasıl bir bozguncu yapıya büründüğünü isyanların en karakteristik olarak yaşandığı IV. Murad döneminde onca şiddetli isyanlar yaşanmasına rağmen IV. Murad'ın onları itaat altına nasıl aldığını ve kudretli, itaatkâr ve savaşçı bir yapıya büründürüp nasıl yeni zaferler kazandığını

göstermektedir. Bunlarla birlikte IV. Murad döneminden hareketle isyanlardaki temel dinamikleri ortaya koymaktır.

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışma yapılırken öncelikle geniş bir literatür taraması yapılmış, IV. Murad dönemini inceleyen Tarih kitapları, makaleler taranmış, bu dönemi anlatan Osmanlı tarihçilerinin eserleri incelenmiş, Yeniçerileri konu alan yerli ve yabancı kaynak kitap ve makaleler taranmış, gerek ana kaynaklar gerekse günümüzde bu konuyla ilgili incelemeler taranmıştır. Öncelikle IV. Murad'ın dönemi siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel bakımdan incelenmiş, daha sonra yeniçeri isyanlarının sebepleri ortaya konulmaya çalışılmış, bu dönemde çıkan isyanlar tek tek ele alınmıştır. Yeniçeri ocağının bozulma sebepleri ortaya konulmuş ve isyanların tahlili yapılmaya çalışılmıştır.

BÖLÜM 1: SULTAN IV. MURAD'IN SALTANATI

1.1. Sultan IV. Murad'ın Cülusu ve Saltanatının İlk Yılları (1623-1632)

IV. Murad'ın saltanatı, bir padişahı hafife alıp, tahttan indirecek, çocukluktan henüz çıkmış bir şehzadeyi tahta oturtan itaatsiz askerin tehditleri arasında, oldukça kötü alametlerle başlamıştır (Hammer, 1990:16). Devlet siyasi ve mali bir anarşi içindedir. Anadolu ve Rumeli'nin büyük bir kısmının idaresi asilerin denetimine geçmiştir. Dış güçler ise Osmanlı Devleti'nin bu zayıf durumundan yararlanmaya çalışmaktadır (Shaw, 1982:268). Sultan IV. Murad'a kadar tahta geçen çocuk hükümdarlardan hiç biri güç, kudret ve düzen bakımından devleti bu kadar zayıflamış halde bulmamıştı (Lamartine,1991:618).

Sultan IV. Murad, sonunda devletin askeri ve idari gücünü yeniden kurarak, devletin içine düştüğü buhrandan kurtarmak için gerekli olan iktidarı sağladı. Ama kendisini kabul ettirmek için dokuz yıl beklemesi gerekmiştir. Saltanatının ilk döneminden 1632 yılına kadar kendisini iktidara getiren politik liderlerin ve Kösem Sultan'ın egemenliği altındadır (Shaw,1982:268).

1.1.1. Sultan IV. Murad'ın Cülusu

Sultan IV. Murad, Sultan I. Ahmed ile Mahpeyker (Kösem) Sultan'ın oğlu olup, 28 Cemaziyülevvel 1021 (27 Temmuz 1612) tarihinde İstanbul Boğaziçi'nde Beylerbeyi İstavroz'u has bahçesinin kasrında doğdu.

IV. Murad'ın şehzadeliliği hakkında sancağa çıkmadığı için şimdilik bir bilginiz yoktur. Sultan IV. Murad, Sultan Osman'ın hal'i vakasında kardeşiyle beraber Üsküdar'a götürülmek üzere sarayın bahçesine çıkarıldığı zaman kapuağalarından birinin taarruzuna uğradığı, diğer ağaların müdahalesiyle kurtulduğu söylenir. Bazı müellifler bu hadisenin cereyan şekli hakkında farklı bir rivayet ileri sürerek, suikastın Davut Paşa tarafından tertip edildiğini ve IV. Murad'ın müteşebbisleri teşhis ettiğini naklederler (Baysun, 1993:625).

Sultan II. Osman'ın yerine tahta geçen Sultan I. Mustafa'nın aklen hafif bir adam olduğundan, devlet idaresinde beliren karışıklığı gidermek için, başta Kemankuş Ali Paşa ve Şeyhülislam Yahya Efendi, vezirler, Anadolu ve Rumeli Beylerbeyleri, sair

ulema, ayan ve erkan bir araya gelip:“Sultan Mustafa Han cezbe’i Rahmaniye mazhar bir padişah-ı derviş-nihad olup umur-i dünyada adem-i şuuri ve zabt-u rabt-ı mesalih-i ibadda tasarruf-ı akl-ü sedadı olmadığı kat’an zahir ve malum-ı ekabir ve sagir olduğundan gayrı bu sebeb ile tavaif-i askeri zabtdan devr ve evbaşan ve kallaşan rabtdan kalub her zaman fesad ve tudyan ve hükam-ı vülata tasallutların iyan ederler gittikçe şerr ve fitneleri mezid olup her cemiyetlerini teskin idub her birinin şerrinden emin olmak için mal-ı firavan-ı bezel olunub emval-i kıran zeval ve hizane-i memleket rahin zay’at ve ihtilal ve kevkeb-i devlet-i müterreddid-i beynelvebal vaki’ oldu. Hıfz-ı bilad ve hal ve akd-i umur-ı ibad bir halife-i sahib-i akla muhtac idi ki mahal-i lecac değildir. İçeride mal-i mahzun kalmadı ki asker fitnessi teskine sarf oluna. Bu babda manend hut-i sükût herc-ü merc-i âleme sebeb olduğu lareybdir. Her taraftan fitne ve fesad baş kaldırdı makuli budur ki Sultan Mustafa Han hal’olunup erşed ve emced evlad-ı Ahmed Han ekabir-i şehzadegan olan Sultan Murad iclas oluna” denilerek hepsi ittifak ederek, Sultan Mustafa Han Davud Paşa’da iken göç ettirilerek, ertesi zilkadenin on dördüncü günü yevm-ül ahadda dahve-i kübrada (14 Zilkade 1032/9 Eylül 1623 Pazar günü kuşluk vakti) divan günü olması nedeniyle ayan ve erkan hazır olup, taht-ı hümayun çıkarılarak Sultan Murad Han hazretleri cülus edip, kanun üzere hepsi biat etti. “Sultan Murad Han-ı Rabi oldu Padişah” mısrası cülus tarihleridir (Naima, 1968:263-264).

Sultan Osman vakasında hazine yağmalanarak boşaltılmıştı. Dış ve iç hazine bomboş olduğundan, cülus bahşışı verilmesi imkânsızdı. Durum Kapıkulu halkına belirtilmiş, Kapıkulu da, hazinenin zarureti dolayısıyla terakki ve in’am almamaya yemin etmişler iken, sözlerinde durmayıp, zabitleri tahrikiyle yeniden cülus bahşışı ister olmuşlardı (Sertoğlu, 1947:514). Lakin medyun-ı himmetleri olan bir şehzade tahta çıkınca, cülus bahşişinin ancak geciktirilebileceğini iddia ederek, bunun mu’tad olduğu üzere verilmesini gürültü ile talep ettiler. Sadrazam ve yeniçeri ağası hazinede hiç para olmadığını ifade ederek, asilere elli altın yerine yirmi beş altın teklif etmişlerdi. Bu kesin zaruret üzerine Enderun-u Hümayun’da bulunan altın ve gümüş eşya darphaneye verilip para kestirilerek Zilhicce ayında yeniçeriye cülus bahşişleri verildi (Naima, 1968:264). Bazı tarihçiler de; halk arasında bir takım uygun olmayan söylentilerin dolaştığının görülmesi üzerine, yine bir fitne çıkabileceği düşünülerek, her ihtimale karşı bir ihtiyat tedbiri olarak tek bir kimse dışarıda bırakılmadan vezir, ulema, şeyh ve

seyyidlerin hepsine cülus bahşişi verildiğini, bu kadar para sağlanıncaya kadar çok sıkıntı çekildiğini ifade eder (Peçevi, 1999:373).

Genç padişah -halk arasında Kösem adı verilen- validesi Mahpeyker (Ay çehreli) Sultan'ın vesayeti altında tahta çıkmıştı. Mahpeyker henüz genç denilecek bir yaşta olup, kuvvetli bir seciyeye malikti. Sultan IV. Murad, cülusunun ertesi günü mu'tad olduğu üzere kılıç kuşanmak için Hz. Peygamberin Mihmandarı Hz. Eyyüb Ensari Türbesi'ne gitti. Burada yapılan merasimde kendisine Üsküdari Aziz Mahmud Hüdai Efendi tarafından kılıç kuşatıldı (Hammer, 1990:14). Cülusdan beş gün sonra da sünnet merasimi yapıldı. Çünkü genç padişah, babası Sultan I. Ahmed gibi saltanata cülus ettikleri vakit henüz sünnet edilmemişlerdi (Hammer, 1990:15).

1.1.2. Sultan IV. Murad'ın Tahta Çıktığı Sırada Devletin Siyasi Durumu

IV. Murad, şehzadeliliği zamanında, Anadolu isyanlarını, İstanbul'un anarşisini, yeniçerilerin itaatsizliğini, devlet adamlarının karaktersizliğini, bizzat görmüş ve genç yaşta olmasına rağmen devrin kötü gidişi karşısında üzüntü duymuştu. Tahta geçtiğinde de İstanbul anarşi içindeydi. Anadolu eşkıyaların elinde kan ağlamaktaydı. Rüşvet, yolsuzluk ve zulüm memleketi kaplamıştı (Koçi Bey,1994:XIII). Sultan II. Osman'ın tahttan indirilmesi ve öldürülme hadisesi ile Osmanlı padişahlarının, Osmanoğulları kanunlarına (Kavanin-i Ali Osman) göre otoritesi ilk defa kökünden sarsılmış ve en önemlisi de daha sonra da bu tür olayların meydana gelmesi ve zorbaların zaman zaman devlete hâkim olabilmelerine yol açmıştır. Zorbalar ise ya yeniçeri ocağından ya da kapıkulu ocağından çıkmıştır (Sertoğlu,1987:V).

IV. Murad tahta çıktıktan sonra sadarete bırakılan Kemankeş Ali Paşa, Sultan IV. Murad'ın tahta geçirilmesinde oynadığı büyük rolü sebebiyle, gurur ve cüreti artmış, rüşvetle iş görmeye başlamış ve rakip gördüğü kimselerden Şeyhülislam Yahya Efendi'nin makamından uzaklaşmasına sebep olmuştur. İstanbul'da durum böyleyken, Anadolu'da da bazı valiler kendi bildikleri gibi hareket etmeye başlamışlardır (Aksun, 1994:93).

1.1.2.1. Şeyhülislam Yahya Efendi'nin Azli

Veziriazam Kemankeş Ali Paşa'nın rüşvet alması, tamahkârlığı, yaptığı işler yüzünden ortaya çıkan şikâyetler çoğalmıştır. 1623'te Ramazan Bayramı'nda veziriazam

şeyhülislamı ziyarete gidince, rüşvet konusu açılır. Yahya Efendi rüşvetin terk edilmesi hususunda ona nasihat verir. Bu da, sadrazamın ona karşı kin ve nefret duymasına sebep olur. Ali Paşa'nın kayınpederi Bostanzade de; Yahya Efendi şeyhülislamlıkta kalırsa onu idam ettireceğini söylemesi üzerine, kini daha da çok artıp, şeyhülislamın azli için uğraşmaya başlar (Uzunçarşılı, 1988a:149). Kemankeş Paşa, genç padişahın huzuruna varıp, Yahya Efendi'nin zorbalarla münasebetinin bulunduğunu, kendisinin tahta çıkmasına razı olmadığını söyleyerek IV. Murad'ı inandırmıştır. Bunun üzerine valide sultan ile de görüşülerek şeyhülislamın azli kararlaştırılır.

Sadrazam, kayınpederi Bostanzade Mehmet Efendi'yi şeyhülislamlık makamına getirmek istemişse de kabul edilmeyerek, Hocaşade Esat Efendi, yeniden şeyhülislam tayin edilir. Kemankeş Ali Paşa, Gürcü Mehmed ile Halil Paşa hakkında da, Abaza ile münasebette bulunduklarını iddia ederek, bu zatların, şehirden sürülmelerini padişaha arz eder. Asıl maksadı ise, bu kişileri katlettirmektir. Çünkü rakip gördüğü kimseleri birtakım suçlarla mevkilerinden uzaklaştırmak amacındadır. Fakat yapılan araştırmada iddiaların iftira olduğu anlaşılarak bu iki paşa da serbest bırakılmıştır (Naima, 1968:264).

1.1.2.2. Anadolu Valilerinin Durumu

Her ne kadar celali eşkıyasının ortadan kaldırılması, İran muharebesinin sona ermesi ortalığı sakinleştirdiyse de Anadolu'daki bazı valiler başına buyruk hareket etmekteydiler. Sultan I. Ahmed'in ölümünden sonra devam eden İstanbul'un ahvali, bunların cesaretini artırmıştır. Özellikle Sultan II. Osman'ın kapıkulu ocaklarına olan tavrı, bu valilerin karışıklık çıkarmalarına yol açmıştır (Uzunçarşılı, 1988a:149-150). Erzurum'da Sultan II. Osman'ın kanını dava eden Abaza Mehmed Paşa hareketi devam etmekte, siyasi ve idari yapıda ciddi bir sarsıntı görülmektedir (Aksun, 1994:93). Sultan Osman'ın katlinden önce padişahın yeniçerileri ortadan kaldırmak istemesinden cesaret almış, Erzurum Kalesi'ndeki yeniçerileri kaleden çıkararak sekban askeri yazmaya başlamıştır.

Ayrıca Maraş Türkmenlerinden olan Trablusşam valisi Seyfoğlu Yusuf Paşa, Sultan II. Osman'ın katlinden cesaret alarak, kendi sekbanları ile adeta bağımsız gibi yaşamaya başlamıştır. Hatta Lefkeli Mustafa Paşa sadaretinde (1331/1622) Seyfoğlu yerine Ketenci Ömer Paşa Trablusşam valisi olmuştur. Manoğlu Fahrettin ile Yusuf Paşa'yı

tedibe memur olmuşlarsa da o sırada Mere Hüseyin Paşa veziriazam tayin olunduğunda, Seyfoğlu rüşvet vermek suretiyle makamında bırakılmıştır.

Yine Maraş Beylerbeyi olup, 10 bin kişilik kuvveti bulunan Kalavun Yusuf Paşa da Abaza isyanında ona katılmış ve sonra Sivas önünde yine onun tarafında katledilmiştir.

Konya Beylerbeyi Sefer Paşa da, kethüdasının zulmüyle Konya halkını ve sipahiyi bezdirmiş ve Niğde'yi zapteden Abaza'nın adamlarından Çopur Bekir tarafından baskına uğratılarak öldürülmüştür (Uzunçarşılı, 1988a:150).

1.1.2.3. Abaza Mehmet Paşa Meselesi

Anadolu'da II. Osman zamanından beri valilerin serkeşlikleri görülmektedir. Bunlardan en önemlisi ve devleti en çok uğraştıran Abaza Mehmed Paşa isyanıdır. II. Osman'ın kanını dava ederek ayaklanan Abaza Mehmed Paşa, Erzurum valisi iken Anadolu'nun bir kısmına hâkim olacaktır.

Abaza, asi Halep valisi Canboladoğlu'nun hazinedarı iken, I. Ahmed döneminde Kuyucu Murad Paşa'nın Oruç Ovası'ndaki galibiyeti ile idamdan kurtulmuştur. İdamdan kurtulmasını sağlayan yeniçeri ağası Halil Ağa, kaptan-ı derya olunca, ona derya beyliği verildi. Bir müddet önce Maraş, sonra Erzurum Beylerbeyliği'ne getirilmiştir (1621).

Bir süredir İstanbul'da devam eden karışıklıklar ve devlet otoritesinin zedelenmiş olması, merkezden uzak valilerin kendi bildikleri gibi hareket etmelerine neden olmuştur. Bu sırada valilerin güya kendilerini korumak için “kapı halkı” denilen bir çeşit muhafız birliği bulundurmakta idiler. II. Osman'ın kapıkuluna soğuk davranması zaten Anadolu'da kalelerde azınlıkta bulunan yeniçerilere duyulan nefreti de arttırmıştı (Naima, 1968:298-299). Abaza Paşa bundan cesaret almış, Erzurum Kalesi'nden yeniçerileri çıkarmıştır.

II. Osman'ın katli üzerine Abaza, yeniçerileri “padişah katili” ilan etmiş ve onların hakkından gelmek için sekban toplayıp şehirdeki yeniçerileri katletmiştir. Böylece Abaza hem ocağa hem de hükümete cephe alıp, genç padişahın intikamını almak istemiştir. Kısa zamanda etrafına pek çok insan toplayıp, Erzurum'a hâkim olmaya başlamış, hatta çevre sancaklara kendi adamlarını tayin ettiği gibi halktan vergi almaya

da başlamıştır. Hane başına bir akçe almıştır. Çevredeki Solak, Çopur Bekir, Körhazinedar, Küçük Abaza ve Sarhoş Bölükbaşı gibi bölgede başına buyruk liderler de askerleriyle Abaza'ya katılmışlardır (İlgürel, 1989:446). Ele geçirdiği yeniçeri, topçu, cebeci, acemi oğlanı gibi kapıkulu ocağı mensuplarını aman vermeyip öldürmüş, kapıkulu süvarilerinden (sipahi taifesinden) kimseye dokunmamıştır.

Kırk bin kişilik kuvvetiyle Ankara'yı kuşatmış, İç Kalesi'ni alamadığından Niğde'ye kışlamaya gitmiştir. Bu sırada devletin başına Bağdat Meselesi çıktığından, Abaza isyanı ikinci derecede kalmış ve hükümet önce Bağdat meselesiyle ilgilendiğinden bu durumdan yararlanan Abaza, mevkiini iyice kuvvetlendirmiştir (Uzunçarşılı, 1988a:151). Bu arada Abaza, mal ve para toplamaya devam etmiştir. Trablusşam valisi Seyfoğlu Yusuf Paşa ile Maraş Beylerbeyi Kalavun Yusuf Paşa da bu isyana katılmışlardır.

1624'te Kemankiş Ali Paşa, Bağdat'ın düştüğü haberini gizlemesi üzerine öldürülerek yerine veziriazam Çerkez Mehmed Paşa tayin edilmiş, önce Abaza sonra da İran Seferi'ne memur edilmiştir (Peçevi, 1999:375). Çerkez Mehmed Paşa, Kayseri yakınlarına geldiğinde Abaza ile aralarında meydana gelen savaşta, Abaza bozguna uğramış ve Erzurum'a kaçmıştır. Burayı kendisine karargâh yapan Abaza, devlete itaatini bildirmiş, Sultan IV. Murad da onu affetmiştir (İlgürel, 1989:456).

Abaza, affedildikten sonra levend ve sekbanları vasıtası ile yavaş yavaş etrafa el uzatıp herkesin malını müsadereye ve yine yeniçerileri öldürmeye başlamıştır. Bunu iki sebepten dolayı yapmıştır. Önce yaptığı savaşlar yüzünden zaruret içinde kalmış sonra da korkusundan dolayı topladığı pek çok askerin iâşe ve ücret ihtiyacı çok artmıştır (Andreasyan, 1968:137).

Bu arada Çerkez Mehmed Paşa vefat edip (1625) yerine Hafız Ahmed Paşa getirilmiştir. 1626'da Hafız Ahmed Paşa da azledilerek onun yerine Halil Paşa veziriazam olmuştur (Uzunçarşılı, 1988a:153,164). Halil Paşa 1627'de Halep'ten çıkıp Diyarbakır'a gelmiştir. Buradan Bağdat üzerine gidecektir. Bu sırada sınırda Ahıska Kalesi'nin İranlılar tarafından muhasara edildiği haberi gelince Diyarbakır Beylerbeyi Hüsrev Paşa ile Halep Beylerbeyi Nogay Paşa, Rumeli valileri görevlendirilip, bunların hepsinin başına da Dişlenk Hüseyin Paşa serdar tayin olunup, Ahıska üzerine gönderilmişlerdir. Arkalarından Halil Paşa da gidecektir. Abaza Paşa'ya da haber gönderilerek Dişlenk

Hüseyin Paşa'yla beraber gitmesi emredilmiştir (Uzunçarşılı, 1988a:164). Abaza kendisine bir tuzak hazırlandığını düşünerek bu kuvvetin Ahıska'ya gitmeyerek kendisini öldürmek üzere Hüseyin Paşa'nın kuvvetlerinin Erzurum'a geldiğini fark etmiştir. Orduya katılmadığı gibi Erzurum Kalesi'nden ani çıkışla Ahıska'ya giden Dişlenk Hüseyin Paşa'nın ordusuna hücum edip, birçok yeniçeriyle birlikte Hüseyin Paşa'yı da katletmiştir (1627).

Gerçekte Osmanlı Devleti'nin maksadı bir yolunu bulup Abaza'yı bir hileyle idam etmektir. Ama Abaza işlediği suçları bildiğinden affolunmayıp Osmanlı'nın intikamına uğrayacağından emin olduğundan bu yumuşak muamelelerin hile olduğunu ve kendisini yakalamak için yapıldığını düşünmektedir (Naima, 1968:406).

Bunun üzerine Halil Paşa, Ahıska seferinden vazgeçerek, Abaza üzerine yürümeye karar vermiştir. Abaza'yı itaate davet etmiştir. Fakat Abaza bunu kabul etmemiştir. Erzurum Kalesi müstahkem olduğu ve Halil Paşa'nın yanında bir adet toptan başka top bulunmadığından ve çevre şehirlerden toplar getirinceye kadar mevsimin geçeceğinden kale muhasara edilmemiştir. Kış mevsiminin de yaklaşması üzerine geri dönülmüştür.

Bu haberleri padişah aldığıında müşavere edilerek şeyhülislam Yahya Efendi'nin de teklifi üzerine Halil Paşa azledilerek yerine Hüsrev Paşa veziriazam olmuş ve serdar tayin edilmiştir (1628) (Solakzade, 1989:521-522).

Hüsrev Paşa, memleket ve reayaya önem veren, askerlere karşı ise çok sertlikle hareket eden bir kişi olduğundan, yürüyüşü sırasında şiddetli yasaklar koyar, tahkikat yapar, şikâyetleri dikkatle dinler ve zalimleri cezalandırırdı. Orduda kuvvetli bir disiplin temin etmiş, beraberindeki komutanları korkudan titretmiştir.

Hüsrev Paşa, Sivas'a vardığında bütün askerler toplanıncaya kadar orada oturmuştur. Muazzam bir ordu oluşturduktan sonra da Abaza'nın adamlarına güler yüzle muamele ederek vaadlerde bulunmuştur. Bu sayede Abaza'nın adamlarının çoğu kaçıp sadrazamın yanına gelmişlerdir (Solakzade, 1989:524-525). Abaza ise Ermeni ve Müslüman bütün kaçanlara mani olmak için yol kavşaklarına bölükler yerleştirmiştir. Recep Paşa'nın hazırlıklarından korkup İran Şahı'na başvurmayı ve Erzurum Kalesi'ni ona teslim etmeyi düşündüğü haberi gelince serdar, top ve cephe gibi taşınması zor ağırlıkları bırakarak hafif mühimmat ile yola çıkıp Erzurum'a gelmiş ve kaleyi

kuşatmıştır (1628) (Peçevi, 1999:383-384). Abaza ise henüz muhasara için gerekli tedbirleri tam almamıştır. Kale muhasara edilmiştir. Fakat top ile yıkılması imkânsız olduğundan serdar bir hileye başvurup, Abaza'dan gelerek kendisine tabi olan birisiyle içeriye Abaza ve adamlarına gizlice haber gönderip, cenkten vazgeçerlerse her birini sipahi ocağına kaydedip, çok itibar göreceklerine inandırmıştır (Naima, 1968:423-437). Böylece kaçıp gelenler çoğalmış ve Abaza telaşa düşmüştür. Abaza can kaygısıyla âlim ve şeyhlerden altı kişiyi Hüsrev Paşa'ya gönderip aman dilemiştir. Böylece Abaza'nın amanı kabul edilince, kaleden çıkarılarak İstanbul'a dönülmüştür (Peçevi, 1999:384-385). Abaza, padişahın huzuruna çıkınca Valide Kösem Sultan'ın ve müftünün fetvasını padişahın önüne koymuştur. Padişahın az çok validesi vasıtasıyla olup bitenden haberi olmuştur. Abaza gerekli açıklama ve bahaneleri Sultan IV. Murad'a sunduktan sonra affedilerek, Bosna Valiliği'ne tayin edilmiştir (1628) (Andreasyan, 1968:138-139).

Böylece devleti yıllarca meşgul edip Bağdat işiyle uğraşmasını engelleyen bu isyana son verilmiş oluyordu.

1.1.2.4. Bağdat'ın Durumu ve İran Muharebesi

Bağdat, İran ve Basra Körfezi üzerinde kontrol sağlayabildiği için askeri bakımdan da önemli bir şehirdir. Son zamanlarda devlet otoritesinin de sağlanmasıyla şehirde huzur ve sükûnet biraz bozulmuştur (İlgürel, 1989:450).

Sultan IV. Murad'ın tahta geçmesinden hemen önce Bağdat'ı yarı Osmanlı, yarı Arap hükümeti sivil vali ile beylerbeyi arasında paylaşılmıştır. Sivil vali Subaşı Bekir Arap, asker olan beylerbeyi Yusuf Paşa Osmanlı'dan idi. Bu yüzden iki rakip yönetim arasında ırk ve sorumluluk anlaşmalarının sonu gelmiyordu (Lamartine, 1991:624).

1.1.2.4.1. Bekir Subaşı Meselesi

Bekir Subaşı, Bağdat'ın on iki bini bulan yerli kullarının başında olup, zengin ve nüfuzlu bir kumandandır. Yusuf Paşa ise adeta bir gölge gibi iç kaleye çekilmiş, her işten elini çekmiş durumdadır. Bir ara Yusuf Paşa, Bekir Subaşı'nın Bağdat dışında bulunmasını fırsat bilip, ailesini ortadan kaldırmış, kendisini de yok etmek için tedbir almıştır. Ancak Bekir Subaşı'nın oğlu Mehmed meseleyi öğrenir öğrenmez babasına haber vermiştir. Büyük bir kuvvetle iç kaleye sığınan Vali Yusuf Paşa'yı muhasara eden Bekir Subaşı valiyi öldürüp iç kaleye girmeyi başarmıştır.

Bundan sonra şehirdeki muhaliflerini kılıçtan geçirmiştir. Uydurma bir fermanla Bağdat valiliğinin kendisine tevcih edildiğini ilan etti (1623). İstanbul'a gönderdiği bir arıza ile de valiliğin kendisine verilmesini istemiş, kabul edilmeyip beylerbeyliğe eski Diyarbakır Valisi Süleyman Paşa tayin edilmişti. Süleyman paşa önce mütesellimini gönderdi. Sonra kendisi hareket etti. Bekir Subaşı, mütesellimi şehre sokmadığı gibi, paşaya ihtiyaçlarının olmadığını söyleyip, asi tavrını takındı (İlgürel, 1989:450). Bunun üzerine Bağdat Serdarlığı'nı Hafız Ahmed Paşa istemiş, İstanbul hükümeti de Süleyman Paşa'yı makamına oturtmak şartıyla bu talebi kabul etmiştir.

Hafız Ahmed Paşa, Bağdat'ı muhasara edince, artık valilikten de ümidini kesen Bekir Subaşı, Osmanlılardan yüz çevirip, Safeviler'e el uzatmış ve Şah Abbas'a bir murahhas göndererek, şehri teslim hazırladığını ve Safevi tabiiliğine geçtiğini bildirmiştir.

Bağdat'ın teslimini bir müjde gibi karşılayan Şah I. Abbas, Şiiliğin "Makamat-ı Mübareke"si olan Necef ile Kerbela'yı Sünni hâkimiyetinden kurtaracağından, Bekir Ağa'nın talebini derhal kabul edip kendisine on iki "terk"li bir Şii tacıyla bir valilik menşuru göndermek üzere Hemedan Valisi Safi-Kuli Han idaresinde üç yüz kişilik bir heyet göndermiş, bu heyeti Bağdat'ın teslimi ve anahtarının getirilmesi için görevlendirmiştir (Danişmend, 1961:327).

Safi Kuli Han'ın Bağdat'a geldiğini gören Osmanlı Serdarı Hafız Paşa, Bağdat Eyaleti'nin idaresini bir menşur ile Bekir Subaşı'na vermiştir. Bekir Subaşı istediği makama ve unvana kavuşunca pişman olarak Şah'a ihanet etmiş, Safi Kuli Han'a anahtarları vermediği gibi bir kısmını öldürüp, geri kalanını göndermiştir. Şah I. Abbas bunun üzerine hanlarına, şehri kuşatmalarını emretmiş, şehir muhasara edilmiştir. Üç ay süren kuşatmada şehir çok zor durumda kalmış, yiyecek-alet-edevat sorunu ortaya çıkmıştır. Şehir halkı dışarı çıkıp Şah'a tabi oldu. Derviş Mehmed, babasının haberi olmadan Abbas Ağa denilen adamını arka kapıdan Şah'a gönderip Bağdat valiliğinin menşurunu aldı. İç kale onun elindeydi ve Bekir Paşa'nın oğluydu (Naima, 1968:280-286). Derviş Mehmed, kalenin küçük kapısından düşman askerini içeri almış, birçok Sünni, Şah Abbas'ın emriyle işkenceyle öldürülmüştür. Bekir Paşa da bunların içindedir. Şah, Derviş Mehmed'i Horasan'a sürmüş, sonra da öldürtmüştür; böylece ihanetinin cezasını bulmuştur (Danişmend, 1961:328).

1.1.2.4.2. Osmanlı-İran Muharebesi

Hafız Ahmed Paşa, Bağdat'ın düştüğünü hükümete bildirip kendisi de Diyarbakır'a döndü. Şah Abbas Bağdat'ı aldıktan sonra Karçıkay Han'ı Mardin taraflarının yağmasına yolladı, arkasından Musul ile Kerkük İranlılara geçti. Hafız Paşa, Şah Abbas'ın kuvvetlerinin gelme ihtimaline karşı Diyarbakır'ı koruma tedbirleri aldı. Olanları İstanbul'a bildirdi, fakat bir müddet sonra Musul ve Kerkük İranlılarda geri alındı (Uzunçarşılı, 1988a:160).

Serdar Hafız Ahmed Paşa, 1625'te Bağdat'a vardı, kuşatma başladı. Şah Abbas da otuz bin kişilik kuvveti ile gelmişti. Hafız Paşa, ordu erkânı ile müşavere edip bazıları kuşatmanın kaldırılarak Şah'ın üzerine gidilmesini, Bağdat'tan vazgeçilmesini önerirken, yeniçeri ve sipahi zabıtları Bağdat'ın alınması için uğraşılmasını teklif ettiler. Bunun üzerine Hafız Paşa, mücadeleye karar verip, Murad Paşa'yı Şah'ı karşılamak üzere bir miktar kuvvetle sevk etti, ancak Murad Paşa bozulup döndü. Şah Abbas Bağdat'a ulaşınca iki ordu karşılaştı. İlkinde Şah'ın ordusu bozuldu, elçiler teati edildi, diğer iki karşılaşmada taraflar birbirlerine üstünlük sağlayamadılar (İlgürel, 1989:452). İran elçisi Osmanlı ordugâhında iken kapıkulu askerleri, yiyecek ve muharebe edilecek mühimmat olmadığını söyleyip sadrazamın çadırına hücum ederek, Kızılbaş müttefiki olmakla suçladılar. Bu durumu İran elçisi ile gelenler seyrediyorlardı. Ocak ihtiyarları nasihat vererek yatıştırmaya çalıştılar. Yeniçerilerin bu hareketleri, Bağdat'ın alınmamasına sebep olmuştur. Çünkü Şah'ın elçilerinin dönerek durumu Şah'a bildirmeleri, Osmanlı ordusundan çekindiği için Bağdat'ı geri vereceğine dair taahhüdname de iptal edilmiştir (1626) (Rasim, 1333:26-27).

Hafız Paşa, Halep de iken İstanbul'daki aleyhtarları bu başarısızlığını ileri sürerek padişahı, veziriazam aleyhine çevirdiklerinden IV. Murad Hafız Paşa'yı azlederek yerine eski veziriazam Halil Paşa'yı tayin etti (1626). Bu sırada, Ahıska'ya sefer ilan edilmiş, Abaza'dan yardım istenmişti. Abaza ise isyan etmiş, bu mesele en önemli iç mesele haline gelmiştir. Halil Paşa, bir sefer mevsimini boş geçirmesi üzerine yerine Hüsrev Paşa tayin edildi (1627).

1629'da İran seferine hareket eden sadrazamın hedefi şehrin geri alınması idi. Bu sırada Şah Abbas ölmüş, yerine Şah Safi geçmiştir. Serdar, 1630'da Musul'a ulaştı. Kuşatma için on sekiz büyük top getirildi. Mihriban Kalesi, Şehrizar'un emniyeti için fethedildi.

Bunun üzerine kırk bin kişilik bir ordu ile gelen Zeynel Han mağlup ve perişan halde geri döndü. Daha sonra, Kazvin'e yakın olan Hemedan'a gelindi, oradan Dergüzin'e geçildi. Sonunda Bağdat'a gidilmeye karar verildi (Danişmend, 1961:346-348).

Osmanlı ordusu, yolda kendisine baskı yapan Luristan beyini ağır şekilde bozguna uğrattıktan sonra Bağdat'a gelip muhasara etti. Atılan toplar ve yapılan hücumlardan bir sonuç alınamadı. Murtaza ve Zor Paşalar gibi değerli komutanlar şehit edildi. 1630 Ekimde dönüş kararı verilerek Musul'a gelindi. Bağdat'ın geri alınamadığını duyan İran beyleri taarruza geçip Dertenk, Şehr-i Zor, Hille'yi aldılar (Uzunçarşılı, 1988a:169).

1.1.2.5. Kırım Hanlığı Meselesi

Sultan I. Ahmed tarafından Kırım'ın meşhur şair ve mücahid hanlarından Gazi Giray'a 1608 Mart'ında (16 Zilkade 1016) bir ferman verilerek bundan sonra hanlığın Gazi Giray evladına aidiyeti kabul ve tasdik olunmuştu. Gazi Giray ölünce, İstanbul'dan beratı gitmeden evvel yerine geçen oğlu Tohtamış, hanlığa geçmişti. Tohtamış'ın kendi kendine hanlığa geçmesini bazı devlet erkânı hoş görmediklerinden, Gazi Giray'ın yerine Sultan I. Ahmed'in fermanının hilafına küçük kardeşi Selamet Giray Hanlığa ve Saadet Giray'ın oğlu Mehmed Giray da Kalgaylığa uygun görülüp, deniz yoluyla Kırım'a gönderildiler (1016 Zilhicce/1608 Nisan) (Uzunçarşılı, 1988a:171).

Tohtamış haklı olarak hanlık menşurunu beklerken bunun, amcası Selamet Giray' verildiğini duyunca öldürülmekten korkarak kardeşi Sefer Giray ile birlikte kara yolu ile Rumeli'ye gelirlerken yolda Kalgay Mehmed Giray'a rastlayıp, onunla müsademenin sonu maktul düşmüşlerdir (Uzunçarşılı, 1988a:171).

Kalgay Mehmed Giray'ın validesi tarafından münasebetinden dolayı Çerkezler arasında bulunan Şahin Giray ile mektuplaşarak Kırım Hanlığı'nı elde etmek istemelerinin anlaşılması üzerine Mehmed Giray'ın idam edilmesi hakkında karar verilmişti. Durumdan haberdar olan Mehmed Giray hemen kardeşi Şahin Giray'ın yanına kaçmış ve yerine Canbey Giray Kalgay ve Devlet Giray da nureddin olmuşlardır (Uzunçarşılı, 1988a:171-172).

Selamet Giray iki yıl sonra ölmüş ve yerine Canbey Giray Kırım Hanlığı'na tayin edilmiştir (1019/1610). Selamet Giray zamanında Kafkasya'ya kaçmış olan Mehmed

Giray ile Şahin Giray, Canbey Giray'ın hanlığını duyunca Akkerman taraflarında yurt tutup, Rusya'ya akın yaparak elde ettikleri esirleri satmak suretiyle geçiniyorlardı. Bu sebeple yanlarında epey çapulcu toplamışlardı. Canbey Giray bu durumdan endişelenerek oradan uzaklaşmaları için İstanbul'dan emir getirtti ve onlarla çarpışarak dağılmalarını sağladı. Mehmed ve Şahin Giray yaralı olarak kurtuldularsa da diğer kardeşleri Çoban Giray maktul düştü. Bunları, tekrar faaliyete geçeceğini haber alan veziriazam Nasuh Paşa, Mehmed Giray'ı hanlık vaadiyle ve tatlı dille itaat ettirerek dört yüz kadar maiyeti ile getirtti. I. Ahmed, Mehmed Giray'ı kabul etmiş (1021/1612), Vefa'da kendisine bir konak tahsis edilmiştir. Sultan I. Ahmed'in Edirne'de bir av esnasında peşine düştüğü ahuyu kovalarken, takipten haberi olmayan Mehmed Giray, okla ahuyu vurmuş, Sultan I. Ahmed'in buna canı sıkılmış ise de sesini çıkartmamış, fakat etrafındaki riyakârlar “atılan ok ya padişahımıza rast gelseydi” diye söylenerek Mehmed Giray'ı Yedikule'ye hapsedirmişlerdir (Uzunçarşılı, 1988a:172). Mehmed Giray'ın bu vaziyetini duyan kardeşi Şahin Giray İran'a kaçmış ve Mehmed Giray da Sultan I. Ahmed'in ölümüne kadar beş sene Yedikule'de kalıp sonra kaçmaya muvaffak olmuş, fakat Bulgaristan'da Pravadi taraflarında yakalanarak İstanbul'a getirilip evvela Yedikule'ye hapsedilmiş ve sonra Rodos Adası'na gönderilmiştir.

Canibeg Giray azledilince Mehmed Giray Rodos'tan Kırım'a gönderilerek han tayin edildi. Kardeşi Şahin Giray da Kalgay yapıldı. Bundan sonra Mehmed Giray ve Şahin Giray, Kırım'da kendilerine muhalif olanları ortadan kaldırdılar veya kaçtırtılar. Bu durum İstanbul'un dikkatini çekiyor fakat şimdilik üzerinde durulmuyordu. Fakat işin had safhaya gelmesi üzerine vaktiyle Rodos'a gönderilmiş olan Canibeg Giray Kefe'ye gönderilip Han tayin edildi. Fakat Mehmed Giray azli kabul etmediği gibi, halk da ona arka çıktı. Bu durumda İstanbul zor durumda kaldı. Hükümetin sözünü dinletmek için Kaptan-ı Derya Recep Paşa'yı Kırım'a gönderdi. Fakat işler istenildiği gibi gitmeyip sonunda Mehmed Giray makamında bırakıldı.

Hükümetin Kırım Hanlığı meselesinde kararından dönmek zorunda kalışı itibarının zedelenmesine sebep olmuştu. Diğer taraftan Mehmed Giray güçlenmiş, muhaliflerini ezme fırsatını ele geçirmişti. İyice şımaran Şahin Giray Ulu Nogay Mirzalarından olup Hotin Savaşı'ndaki hizmetlerinden dolayı kendisine Silistre Beylerbeyliği verilen Kantemir Paşa'nın Kırım'daki ailesini yok etti. Bütün bunlarla da kalmayıp, Akkerman,

Kili, İsmail ve Yergöğü'yu yağmaladı. Kantemir Paşa bizzat İstanbul'a gelip durumu arz ederek Şahin Giray ile mücadele izni aldı. Silistre taraflarından kuvvet toplayarak Şahin Giray'ı mağlup etti. Ancak kendisini elinden kaçırdı. Hükümet Kırım meselesinde kaybettiği itibarını kurtarmak için 1628 yılında Mehmed Giray'ı azledip, Canibeg Giray'ı tekrar hanlığa tayin etti. Bu defa 60 kadirga ile 35 firkateynlik bir kuvvet Kefe'ye gönderildi. Karadan da önemli bir kuvvet sevk edildi. Asiler mağlup olup Lehistan'a firar ettiler. Canibeg Giray Kırım tahtına oturtulup, Özi Suyu kenarında Özi Kalesi inşa edildi. Mehmed Giray ve Şahin Giray Lehliler ve Ruslardan aldıkları kuvvetlerle Canibeg Giray üzerine yürüdüler. Mehmed Giray mağlup ve maktul oldu. Kardeşi Şahin Giray da tekrar firar etti. Kırım meselesi Osmanlı Devleti'ni uzun zaman uğraştırarak bir müddet devletin başına büyük bir dert olmuştur (İlgürel, 1989:454).

1.1.2.6. Kazak Taarruzları

Kırım meselesini düzene koymaya çalışan devlet, donanmayı Kefe'ye göndermiş ve Karadeniz korumasız kalmıştı. Bu fırsatı ganimet bilen don kazakları 150 kadar şayka denilen küçük gemileriyle Boğaziçi'ne girip Yeniköy ve Sarıyer'de yağmalar yaptılar. Olayın İstanbul'da öğrenilmesi üzerine bostancılar ve sekbanlar gemilere bindirilip kazakların üzerine sevk edildi. Fakat kazaklar derhal şaykalarına binip bölgeden uzaklaştılar. Bu durum İstanbul halkı arasında hayret ve endişe uyandırmıştır. Kazakları Lehistan'ın sevk ettiği ihtimali belirmiş ve bu ülkeye karşı büyük bir hiddet uyanmıştır(1624).

Kazak taarruzlarını önlemek ve Karadeniz yolunu kapatmak üzere Kaptan-ı Derya Recep Paşa 43 parça gemi ile Karadeniz'e açıldı. Aylarca şaykalar arandım ve gemilerin bir kısmı hasar gördü. Nihayet Köstence'nin kuzeyinde Karaharman açıklarında 350 şayka ile karşılaşıldı. Her şaykada 50 tüfekçi olup, her bir gemi 20-30 şayka ile kuşatıldı. Osmanlı, gemiler rüzgâr olmadığından zor durumda kaldı (Naima, 1968:356-358). Ancak şiddetli bir mücadele başladı. Top ateşi ile Kazaklar gemilerden uzak tutuldu. Birçok kazak telef oldu ve şaykaları battı. 350 şaykadan 30-40 kadarı kurtulup firar etti. 172 şayka ele geçirilmiş diğerleri batmıştır. Ayrıca 781 esir alınmıştır. Donanma İstanbul'a dönünce Kaptan-ı Derya Recep Paşa ve diğer gemi kaptanları hil'atler giydirilerek taltif edildiler. Uzun zamandır Türk sahillerine musallat olan

Kazaklar böylece imha edilmişler ve bu tehlike Türk sularından uzaklaştırılmıştır (Naima, 1968:340-359).

1.1.2.7. İstanbul'un Durumu

İstanbul'da da durum Anadolu'dan farksızdır. IV. Murad, çocuk denecek yaşına rağmen saltanat işlerine yabancı kalmayarak, her işi öğrenmek ve mahiyetini anlamak istiyordu. Çok zeki ve seri kavrayışlı ve hafızası kuvvetli olan genç hükümdarın yaşı ilerledikçe devlet işlerine alakası artmakta idi. Abaza vakası ve İran muharebesi sebebiyle kapıkulu ocaklarının cepheye gitmeleri, İstanbul'da ocak tegallübünü sükûnete çevirmişti. Ocağın zaman zaman isyanı hep memnuniyetsizliklerden ileri gelmeyip, çok zaman mevki sahibi olmak veya düşmanlarını ortadan kaldırmak isteyenlerin, herhangi bir sebeple ocak ağalarının, sarayın, vezirlerin tahrikleri ve bol vaatleriyle olagelmıştır.

İstanbul'da iktidarı elinde tutmak isteyen biri Hafız Ahmed Paşa ve diğeri Boşnak Recep ve Hüsrev Paşalara mensup olarak birbirine rakip iki zümre bulunmakta idi. Padişah ve validesi Hafız Paşa'yı tutuyorlardı. Recep Paşa da askeri bazı sebeplerden dolayı, devlete karşı tahrik ettiği gibi Hüsrev Paşa, kapıkulu süvarisini yani sipahi zorbalarını koruyarak serbest hareket etmelerini sağlamıştır (Uzunçarşılı, 1988a:177-276).

1.1.2.7.1. Kemankeş Ali Paşa ve Mere Hüseyin Paşa'nın Katli

Padişah IV. Murad, Sadrazam Ali Paşa'nın neden olduğu idamlar sayesinde kan görmeye ve zalim olmaya alışıyordu. Önce sadaret makamında gözü olduğundan kuşkulanılan Mısır Beylerbeyi Mehmed Paşa idam edilmiştir. İki gün sonra da yeniçerilerin hoşnutsuzluğu sonunda kayınbiraderi Bayram Paşa'yı görevden almak zorunda kalınca, onu divana çağırdı. Yargılandıktan sonra kafası vurulmuştur. Sultan I. Ahmed'in Mekke'ye sürdüğü hadımağasının koruyucusu olan Kösem Sultan'ın ısrarları karşısında sadrazam, haremağasını geri çağırtmıştır (Lamartine, 1991:627).

Kemankeş Ali Paşa cülusa sebep oldum diye mağrurane hareket edip, rüşvet kapısını açmıştır. Kendisine karşı gelecek kimselerin vücudunu ortadan kaldırma sevdasına düşmüştü. Halil Paşa ile Gürcü Mehmed Paşa'yı, Abaza Paşa'yı mektupları ile kışkırtıyorlar diyerek iftira edip, katletmek istemişti. Yalan olduğu ortaya çıkınca,

padişah bu iki paşayı azad etti. Kayınpederi Bostanzade Mehmed Efendi'yi Şeyhülislam yapmak sevdasında idi (Naima, 1968:296).

Sadrazam Kemankeş Ali Paşa, Müfti Es'ad Efendi ile iyi geçinmediği gibi Kızlarağası Mustafa ile de uyuşamadı. Müftünün değiştirilmesi arzusunda bulunan Ali Paşa, Es'ad Efendi'nin çekilmek istediğini padişaha ima etti. Sultan IV. Murad, durumu incelemek isteyerek müftüden o sözün aksini öğrendi (Hammer, 1990:31).

Kemankeş'in dostları, haremağasından sakınmasını kendisine tavsiye etmişlerdi. Nitekim eski saygın durumuna kavuşan ve müftü ile işbirliğine girişen Haremağası Mustafa Efendi bu uyarıları doğrulamakta gecikmedi. Sadrazam'ın Bağdat'ın düşmüş olduğunu, Abaza Paşa isyanının genişlediğini, Safevilerin yeni zaferler kazandığını, hazinenin boşaldığını, asker in itaatsizleştiğini padişah t an sakladığını açıkladı. Eyaletleri tam bir kargaşalık içinde bırakırken, zulüm ile sarayı korku içinde tutan sadrazamı padişaha şikâyet etti (Lamartine, 1991:627).

Sadrazamın sahtekârlığı (Solakzade, 1989:516), açgözlülüğü ve ihtirasından emin olan padişah, Ali Paşa'yı saraya davet ederek katlettirdi. Yerine Çerkez Mehmed Paşa getirildi (1624) (Mumcu, 1988:90). Sadrazamın nakit olarak sakladığı 700 milyon akçe tutarındaki serveti, devlet hazinesinin eksikliğini kapattı (Lamartine, 1991:628).

Mere Hüseyin Paşa da yeniçerilere baş olmak arzusu ve kaymakamlığa göz dikmekle suçlanmıştır. Devletin başına gelen felaketlerin bir kısmının sorumlusu olan ve yarattığı entrikaların altında kalan Mere Hüseyin Paşa da boğdurulmuştur (Hammer, 1990:32).

1.1.2.7.2. Hüsrev Paşa'nın Azli

Hüsrev Paşa, Halil Paşa'nın asi Abaza Mehmed Paşa'yı elde edememesi nedeniyle Şeyhülislam Yahya Efendi'nin tavsiyesi ile veziriazam olmuştur (1628). Abaza'nın isyanını bastırmaya muvaffak olmuş, onu İstanbul'a getirmiştir. Bu başarısı ile o derece nüfuz ve iktidar kazanmış ve pervasızca ve şiddetle hareket etmeye başlamıştı ki, kimse ona karşı cevap veremiyordu. Abaza isyanı sırasında, intizamsızlık ve serkeşlik gösteren askeri şiddetle cezalandırılmıştır (İnalçık, 1993:609-616).bütün sertliğine rağmen, kapıkulu askerlerinin menfaatlerine dokunmadığı gibi, onların içinde iş yapan adamları, bilhassa fiilen siyasi işlere bulaşmış olanları himaye etmekteydi. Recep Paşa ile beraber askeri ihtilaflara karışmış adamların hamisi konumundaydı.

Askerin Hüsrev Paşa'yı istemesinin bir nedeni de; Gürcü Mehmed Paşa'nın sadareti zamanında çıkan ve askerin II. Osman'ın katlinden beri aldıkları mülazemet usulünün yolsuzluklarına son verilmesi, defter kayıtlarının usulüne uygun tutulması hakkındaki fermanının hükümlerini tesirsiz kılarak, cizyelerin toplanmasını sipahilere verilen bir hizmete bol gulamiye tahsis etmesi, reayaya çeşitli vergiler koyup, bunları askere vermesiydi (Aksun, 1994:122-123). Yeniçeri kâtibi onun yüzünden azledilmişti. Padişahın izni olmadan yeniçeri kaydetmemek üzere kesin emir alan yeniçeri kâtibi Mehmed Efendi, Hüsrev'in birçok acemi oğlanı yeniçeri kaydetmesi için, verdiği emri yerine getirmeyeceğini bildirdi. Mehmed Efendi sahte esameleri temizlediği ve birçok yeniçeriye bu yolda sağladıkları kazançta mahrum ettikleri için, bunlar ona düşman kesilmişlerdi. Sadrazam ile aralarındaki ayrılığı, fırsat bilip, kâtibin üzerine çullandılar. Hüsrev Paşa, bunun üzerine Mehmed Efendi'yi padişaha azlettirdi. Yerine kendi adamlarından Osman Efendi'yi getirtti (İnalçık, 1993:607). Böylece yeniçeri ocağını kendi iktidarının başlıca desteği haline getirdi.

Padişah, Bayram Paşa'yı Mısır Eyaleti'nden azil ve İstanbul'a davet etmişti. Bu sırada askerden bir takım şikâyetlerin gelmesi üzerine, Hüsrev Paşa bu fitnenin Bayram Paşa'dan kaynaklandığını ileri sürerek, padişah Bayram Paşa'yı önce hapsedti, daha sonra affederek inayetine mahzar oldu. Tekrar eskisi gibi vezirlik verildi.

Hüsrev Paşa'nın gururu, müstakil hareketleri gittikçe çoğalıp, dilediği gibi memuriyet sahiplerinin memuriyetlerini değiştirip, beğenmediklerine azil ve hakaret ederdi. Bütün halk, ona mensup olmak sevdasına düşmüştü (Naima, 1968:444).

1629'da İran Seferi'ne hareket eden Hüsrev Paşa'nın hedefi Bağdat'ın geri alınması idi. Sefer sırasında katil ve tehtid ile iş görmek istemesi, Kürt beyleri tarafından aldatılıp İran topraklarında lüzumsuz blöfler yapması, boş zaman geçirmesi, Bağdat muhasarasında eli boş dönmesi, İran sınırındaki bazı yerlere, bir miktar asker koyarak, sonra bunların, İranlıların eline esir düşmesi gibi sorunlara sebep olmuştur (Uzunçarşılı, 1988a:169). Çoktan beri paşadan şikâyet gelmesi üzerine, IV. Murad, artık idareyi ele almaya yeltendiğinden sadrazamı azlederek yerine Hafız Ahmed Paşa'yı getirdi (Uluçay, 1944:43).

1.1.2.7.3. Hüsrev Paşa'nın Azline Yeniçerilerin Muhalefeti

Hüsrev Paşa, azledilmesi üzerine Diyarbakır'dan ayrılmıştı. Asker hem başıboş hem de parasızdı. Önce Defterdar Ömer Efendi'den ulufelerini istemişler fakat alamamışlardı. Bunun üzerine asker Diyarbakır sokaklarını yağmaya başlayıp, halka eziyet etmekteydiler.

Sipahi zorbaları bunları himayelerine alıp, her zorbanın yüzlerce taraftarı olmuştu. Bu zorbaların başı Dağlar Delisi Süleyman adında bir sipahi idi. Bu zorbaların hepsi anlaşıp, Hüsrev Paşa'nın tekrar sadarete getirilmesinde ittifak etmişlerdi (İlgürel, 1991:460).

Hafız Paşa veziriazam olunca, veziriazam sarayında şeyhülislam ve devlet erkânıyla İstanbul'daki ocak zabitleri toplanarak, padişahın askerin durumu hakkında sorduğu suali görüşürler: aradan oldukça zaman geçmiş ve asker taşrada kışlamış, Hemedan Seferi ve Bağdat Muhasarası sebebiyle çok zahmet çekilmiş olduğundan ocakların İstanbul'a getirilmesine karar verdiler. Bunun üzerine gelmeleri için davet fermanı gönderildi (23 Rebiülahir 1041/18 Kasım 1631). Ocaklar İstanbul'a getirilirken maaş alacakları için, zorba sipahiler diğer sipahilerle birlikte gelip, şehir bunlarla dolarak asayiş bozuldu (Naima, 1968:83).

İstanbul'da kıdemli vezirlerden olan Recep Paşa, Hüsrev Paşa'dan önce veziriazamlığı ümit ederken, kendisine verilmeyerek Hüsrev Paşa veziriazam tayin edilmiştir. Bu defa da yine ümit ettiği gibi olmayıp Hafız Ahmed Paşa veziriazamlık makamına getirilmiştir. Bu durumdan dolayı üzülmüş ve bir isyan ile sadareti elde etmek isteyerek İstanbul'a gelen sipahi zorbalarının elebaşlarını ve Hüsrev Paşa taraftarlarını ve yeniçerileri el altından tahrik etmiştir. Hüsrev Paşa da askeri tahrik edenlerdendi. Bu tahrik olayı yeniçerilerin Atmeydanı'nda toplanıp olay çıkarmalarına neden olmuştur (Uzunçarşılı, 1988a:179-180).

1.1.2.8. Devlet İdaresinde Kösem Sultan'ın Etkisi

Ahmed devrinden itibaren, altı padişah dönemini geçiren Kösem Sultan, çoğunlukla “valide sultan” ve “büyük valide sultan” sıfatıyla birinci derecede bir rol oynamıştır (Hamit ve Muhsin, 1930:183). Sultan Mustafa'nın her iki saltanatı sırasında oğlu adına kararları annesi vermiştir. Kösem Sultan yetkiyi tek başına kullanmamış, sadece padişah

tarafından yapılabilecek işleri üstlenmiştir. Örneğin, yüksek mevkilere yapılan tayinleri kontrol etmiştir.

Sultan IV. Murad tahta çıkınca, naibliğini üstlenmiştir. Kösem Sultan, padişahın ya da hanedanının değil de kendi iktidarını korumak amacıyla hareket etmekle suçlanmıştır. Ona, şöhretini kazandırmış görünen şey, oğullarından birini diğerinden üstün tutarak, imparatorluğun kaderini etkileme gücüdür (Pierce,1996:320-331).

Kösem Sultanoğlunu tahta geçme mücadelesinde korurken, eğitmen olarak da önemli rol oynamıştır. Şehzadeler artık sancağa çıkmadıkları için, eğitim ve öğretimi saray içinde sınırlıdır. Bu şartlar altında Kösem Sultan'ın, oğlunun politik eğitim yönünün büyük bir kısmını üstlenmesi tabiidir. Ayrıca idari problemleri ve protokolü önemli ölçüde kavramıştır (Hasircızade,1983:208).

Kösem Sultan'ın politik tecrübesiyle ilgili olarak, IV. Murad'ın tahta çıkmasından kısa bir süre sonra yollanan Venedik elçilik mektubu şöyle söz eder: “tüm güç ve otorite, Sultan Mustafa'nın annesinden tamamen farklı, yaşamın en güzel ve verimli çağında yüksek bir ruh ve kafaya sahip, kocasının saltanatı sırasında yönetime sık sık katılmış bir kadın olan annedir.” (Hammer,1990:14). Venedik mektubundan bir ay önce, İngiliz Elçisi Roe aynı doğrultuda, yeni sultanın “akıllı ve yürekli bir adam olan babasını da yönetmiş olan annesi tarafından yönetileceğini” öngörüyordu.

Valide Sultan; devlet adamlarının, padişahın davranışlarını istedikleri kıvama getirmek için başvurdukları başlıca aracıdır. 1634'te şeyhülislam, oğluna yol göstermesi için valide sultana başvurmuştur. IV. Murad'ın İznik kadısını küçük bir suçtan idam ettirmesinden büyük üzüntü duyan Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi, IV. Murad'a din teşkilatının ileri gelen üyelerine gereğince davranması konusunda telkinde bulunması için Kösem Sultan'a dilekçe vermiş, bu olay da şeyhülislam için feci sonuçlar doğurmuştur.

Valide Sultan yol gösterme dışında her an tetikte durarak oğlunu, özellikle o İstanbul'da olmadığı sıralarda korumaya devam etmiştir. Görev süresinin devamı, oğlununkine bağlı olduğundan, onun en güvenilir ve dikkatli müttelikidir. Özellikle, hanedanın bu geçiş döneminde, sürekli var olan tahta ihanet tehlikesi, onun padişahı korumaya çalışmasını şehzadeyken koruduğu gibi gerekli kılıyordu. 1634'te Kösem Sultan, hızla

hareket ederek, Bursa civarındaki bir saltanat alayı nedeniyle İstanbul'da bulunmayan IV. Murad'ı, bir ihanet tehlikesinden korumuştur. IV. Murad'ın İznik kadısını idam ettirmesi İstanbul İlmiye Teşkilatı içinde öyle bir hoşnutsuzluk yaratmıştı ki, kentte Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi'nin halkı sultana karşı galeyana getirmeye çalıştığı padişahı devireceği söylentileri dolaşmaya başlamıştı. Şeyhülislama yönelik suçlamalar valide sultanın dikkatine sunulunca, o da elinden geldiğince çabuk başkente dönmesi için IV. Murad'a haber yolladı. Hüseyin Efendi boğduruldu.

Valide Sultan ve sadrazam hükümette en güçlü iki kişi olarak işbirliği içinde olmuşlardır. Bağdat'ın IV. Murad'ın tahta çıktıktan bir yıl sonra Safevilere kaptırılması, kenti geri almak için masraflı bir sefer açılmasını gerektirmiştir. Kösem Sultan'ın sadrazam ile yazışmaları, sadrazamın orduya levazımat, askerlere ücret tedariki sağlayacak parayı bulmakta valide sultanın yardımına güvendiğini gösterir. Mısır valisi ve Kösem Sultan'ın damadı Bayram Paşa, birçok konu hakkında doğrudan valide sultana yazmış, o da valinin mektuplarının muhtevasını, bu konular üzerine kendi düşünceleriyle birlikte sadrazama iletmışti. Ele alınan konular arasında, barut teminindeki gecikme, Yemen'deki sorunlar, eyaletin gelirindeki düşme sayılabilir.

Valide Kösem Sultan'ın diplomatik tercihleri her zaman padişah ile aynı olmamıştır. Kösem Sultan ile IV. Murad İspanya ile barışın akıllıca olup olmadığı konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdi. 1625'te yazılan bir Venedik raporuna göre; "İspanyollar, sultanın annesinin desteği ile işin olumlu geliştiğini ilan etmişler" idi. Bir yıl sonra bir Venedik elçisi sultanın "yaşını aşan bir sağduyu" ile Kaptan-ı Derya Recep Paşa ve Mısır valisi Bayram Paşa hariç çoğu ileri gelen devlet adamı gibi "ateşkese karşı olduğunu" bildiriyor ve İspanyolların umutlarını bu ikisine ve sultanın annesi ve kız kardeşine bağladığını kaydediyordu. (Pierce,1996:301-314-317-318-320-331-332).

Yine Kösem Sultan, Abaza İsyanı henüz başladığında, padişah katilleri hakkında müftüye intikam fetvası çıkartmış, ayrıca kendisi de Abaza'ya cesaret verici mektup yazarak, "kuvvetlen, cesur ol ve Allah oğlumun masumiyeti namına yardımcın olsun" demiştir. Gizlice mektup Abaza'ya götürüldüğünde çok sevinmiş, şehrin ileri gelenlerine emirnamenin rüyasında Hazreti Ali'nin kendisine verdiğini söylemiştir. Kösem Sultan'ın bu davranışı Abaza'ya cesaret verdiğinden isyanı devleti yıllarca meşgul etmiş, kargaşaya sürüklemiştir. İsyân bastırılıp, Abaza padişah huzuruna

götürülünce, valide sultanın bu mektubunu ve müftünün fetvasını padişahın önüne koymuştur. Tabi padişah, isyan başladığı sıralarda henüz tahta çıktığından bir şey yapamamış, az çok validesi vasıtasıyla olup biteni bildiği halde, idareyi ele alacak kuvvete sahip oluncaya kadar beklemiştir (Andreasyan,1968:134-135).

Kösem Sultan kızlarını ve kız torunlarının evliliklerini düzenleyerek, eşlerinin kendi politik müttefiki olması gibi politik çıkarlar sağlamıştır. 1626'da sadrazam Hafız Ahmed Paşa'ya yazarak kızlarından biriyle evlenmesini önermiştir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında genişleyen valide sultanın güç ve statüsünün yarattığı sorunlar da vardır: Bir kez tahta çıkan ya da kendilerini yönetimin dizginlerini ele alabilecek hisseden bütün padişahlar, annelerinin nüfuzunu hoş karşılamamışlardır. Valide sultan, kamusal bir statü edinip yönetimde meşru bir yetki talep edince, daha önce baba ile oğul arasında ortaya çıkan ve iktidar üzerindeki hak iddiasının kaçınılmaz özelliği olan gerginlikler, ana-oğul ilişkisine aktarılmıştır.

Padişahın en zor işi şüphesiz yakın danışmanları arasında imparatorluğun istikrarı ve refahı, dolayısıyla da tahtın güvenliği için en yararlı tavsiyeleri kimin yaptığını anlamaktır. Valide sultanın kariyeri, en son padişaha bağlı idi ise de, gücünün tek kaynağı padişah değildir. Geniş nüfuz ağları vardır: Kızları ileri gelen devlet adamları ile evlidir. Azad edilmiş köleleri saray dışındaki önemli müttefikleridir. Yüksek rütbeli hadım karaağalar, ya da padişah hocası gibi Enderun görevlileri üzerindeki etkisi önemlidir. Valide sultanın bu ağları besleyebilmesi, taraftarlarını nüfuzlu ve kazancı bol makamlarla ödüllendirmesini gerektiriyor, dolayısıyla hükümet kaynaklarından mümkün olduğu kadar çoğunu ele geçirmek isteyeceği anlamına geliyordu. Bu onu padişahın diğer yakın danışmanlarıyla –vezirler, şeyhülislam, Darüssade ağası, sultanın hocası, erkek ve kadın gözdeleriyle- rekabet içine sokuyordu. Bu nüfuz yarışında padişahın annesi korkulacak bir rakipti.

Padişah, annesinin kendi yandaşlarını ya da çıkarlarını öne çıkarma girişimlerine yüz vermeye her zaman razı olamaz, özellikle de kendi çıkarları ile çatıştığı zaman müsaade etmez.

IV. Murad'ın bağımsızlık istekleri, 1628'de başlamıştır. Kösem Sultan da, Sultan IV. Murad'ın kendisinin vesayetinden çıktığını ve giderek işleri kendi başına idare edeceği

gerçeğini kabullenmiştir. Bir mektup, genç padişaha, eğer Kösem Sultan kendisi yol göstermiyorsa, sadrazamın yol göstermesi ve disipline edilmesi kaygısını ortaya koymaktadır (Pierce,1996:197-321-325-326-327).

1628’de padişah, Kösem Sultan ile kızı Fatma’nın kocası Kaptan-ı Derya Çatalca Hasan Paşa arasındaki damatlık bağına koparmak üzere harekete geçmiş, annesinin Hasan Paşa’yı aşırı derecede korumasına öfkelenen IV. Murad, evliliği bozdurtmuştur (Hammer,1990:102). Hasan Paşa, hem valide sultanın hem de güçlü Darüssade Ağası’nın himayesindedir. IV. Murad’ın başka açılardan başarılı olan Kaptan Paşa’ya bu hareketi, iç saray danışmalarının nüfuzunu silkip atmak ve yönetimin önde gelen ve güçlü görevlerini kendi denetlemek istemesi sonucu olabilir. IV. Murad hâkimiyeti ele geçirecek kaynak ve kişisel otoriteyi sağlayıncaya kadar beklemiştir. İdareyi ele aldıktan sonra da annesinin nasihatlerine güvenmiştir. Ahizade olayının gösterdiği gibi, başkentte olmadığı zaman çıkarlarının korunmasında annesine güvenmiştir. Ancak, hareketlerinde hiçbir kısıtlamaya tahammül etmediğinden, annesine geniş nüfuz alanı tanımamıştır. IV. Murad ve annesi Kösem Sultan, birbirlerinin resmi rolüne saygılı olmuşlardır (Pierce,1996:327).

1.2. Sultan IV. Murad’ın İdareyi Ele Alması

Sultan IV. Murad on iki yaşına henüz bastığı sıralarda tahta çıktığından, yıllarca annesi Mahpeyker Kösem Sultan’ın vesayeti altında saltanat sürmüş, devletin kaderi Valide Sultan ile veziriazamların ve bilhassa sipahi ve yeniçeri zorbalarının elinde kalmıştır (Danişmend, 1961:354). Bu dönem, onun için bir hazırlık devresi olmuş, içinde yaşadığı feci hadiseler onu müşahedelere, incelemelere, düşünmeye sevk etmiş, böylece zekâsı ve uyanıklığı ile kendi kendini yetiştirmiş, yirmi yaşından sonra tam bir hazırlıkla yeni tahta geçen hükümdar gibi duruma hakim ve kararlı bir padişah olmuştur (Kocatürk, 1962:216). Genç padişah yaşı ilerledikçe işleri Kızlarağası Mustafa Ağa’nın yardımı ile yürüten Valide Sultan’ın vesayeti ağır gelmeye başlıyor, kuvvetli bir idareye ve dirayete malik olduğunu ispat eden, ara sıra kıyafet değiştirerek şehirde dolaşıp her şeyin özüne vakıf olmaya çalışan IV. Murad, devletin idaresini ele almaya hazırlanmaktadır (Baysun, 1993:627). İstanbul ve taşradaki bütün isyanlara, zorbalıklara, devlet otoritesine aykırı bütün davranışlara son vermeye karar vermiştir. Bütün bu olaylara Hüsrev Paşa ve Recep Paşa’nın sebep olduğunu biliyor, fakat büyük sabır gösteriyor,

zaman gelmeden yapacağı herhangi bir hareketten saltanat makamını yıpratacağını, başarısızlığa götüreceğini, anarşinin daha yıllarca sürmesine sebep olacağını tahmin edebiliyordu (Öztuna, 1983:217).

Sonunda isyancılar arasındaki bölünmeler padişahı, başkenti ve halkı kurtardı. Recep Paşa, kendine güç ve servet sağlamak için bazı isyancı elebaşılarını öldürttü. Yeniçeri gruplarını kendisine karşı örgütleyen hasımları ortaya çıkı. İstanbul'a gelen yeni isyancılar kendilerinden önce gelen ve soygunu kendi hakları olarak görenlerle çatıştılar. Bu aşırılıkları halkı bıktırması ve isyancılar arasındaki bölünmeler sonunda padişah durumu kendi lehine çevirmeyi başardı (Shaw, 1982:272). Kendisini geniş halk kitlesi desteklediği gibi, askerin büyük bir kısmı da taraftardı. Sultan Murad, yakınları vasıtasıyla sözüne güvenilecek adamlar ile zorba hareketlerine karışanlardan bir kısmı ile, dolayısıyla temas kurdu. Bunlardan aldığı bilgi ile önce isyan hareketlerine neden olanların ortadan kaldırılma çarelerini araştırdı (Aksun, 1994:127).

1625'te Bağdat Seferi ile görevlendirilen sadrazam Hafız Ahmed Paşa'ya, Der-i Devletten emir gelip "seferden dönüş sırasında sipahi taifesi eskiden olageldiği üzere mülazım yazılmayıp, bu tarafa gelenlerin ellerinde birer ikişer ruus ile aldıkları vazifeler, eskiden mülazımlara ait olmayıp, kimi memuriyet ve emanet, kimi mukatalar ve tevliyet ve evkafa müteallik nezaret ve kâtiplik ve cibayet (gelir toplama) olmakla mukata (malları eskiden üçer sene birbirinin zararına beslemek üzere emirlere verilirken mülazımlara her altı ayda bir hizmet olmak üzere, mukatalara el konmakla, bir senenin mahsulü malum olmayıp mukataa malları tamamen telef ve hazinenin geliri azalmıştır.

Evkaf mukataaları dahi üçer sene bir tahvil ile verilirken anları ve meşrutaları bir elden bir ele satmakla evkaf malı ziyan, camiler ve mescitler muattal olmak derecesine varıp saltanat namusu zedelenmekle bundan sonra eskiden olduğundan başka mülazım yazmayasın! Ve hizmetlerin ve bundan sonra mülazımlara verilmesine katiyen razı değilim, verenlere ve alanlara her türlü eziyet olunmak karardır. Deyu bu hükmü hümayunu kendilerine okuyasın. Ne sefere giderken bölük halkı ve yeniçeri ve sair kul taifesini ve sonra ölenleri deftere yazıp Rikab-ı Hümayunuma gönderesin. Ve bundan sonra bölük ve yeniçerilik ve sair dirlik tevcih etmeyip muhkem zaptedesin" diye başvurmakla zabıtlar davet edilip, hükm-i hümayun bildirildi. Sıkı sıkı tembih edildi.

Fakat mülazımlığın, bildirildiği gibi yazılması ve sayılan hizmetlerin men edilmesi sefer sırasında mümkün olmadı. Sonra daha sükûnetli bir zamanda askeri karışıklıklardan dolayı Der-i Devlete yerine getirildi.

Recep Paşa katledildikten sorma yerine Tabanıyassı Mehmed Paşa veziriazamlığa getirilmiştir. Abaza Mehmed Paşa isyanını bastırmakla görevlendirilen sadrazam Hüsrev Paşa zamanında (1627) sipahiler hareket ederek, mülazım yazılarak yatıştırılabildi. Hüsrev Paşa Tokat'ta iken yeniçeri kâtibi Hüseyin Efendi'yi azl edip İstanbul'a yazı ile bildirdi. Yerine Mehmed Efendi üçüncü defa yeniçeri kâtibi olmuştu. Padişah el öpme sırasında Mehmed Efendi'ye hitaben: - Baka bre! Malkoç Efendi zamanında yeniçerilerin isim defterlerinin kayıtları bozulup, ölü yerine geçmek çoğalıp, reaya çocukları ve beraya ırgatlar cümlesi yeniçeri defterine geçip, adetleri çok ve devlet hazinesine zararları fazla olmuştur. Görelim seni! Ne güne hizmet edersin! Zinhar ve zinhar benim malumatım olmaksızın deftere bir tek isim geçirme...Kalemi ve defteri bir hoş hıfzı ile ve doğruluk üzere ol...eğer bir hıyanetin ve emrime aykırı bir hareketin görülürse başını keserim! Gözünü aç!" buyurarak sıkı sıkı tembih buyurdu. Mehmed Efendi, kabul ederek huzuruna çıktı.

Mehmed Efendi dürüst, dinar birisi olarak padişahın emri gereği maaş için orduya gönderilmesi gereken yüz yük akçeyi Tokat'ta Hüsrev Paşa'ya teslim edip defterleri düzeltmeye meşgul oldu ve zapt ve tetikte oldukça esaslı çalıştı. Sahte isimlerin çoğu o zaman çıkarıldı. Mısır hazinesi gelince cizye defterleri ve maaşları verildi (Naima, 1968:395-396-422-423).

IV. Murad, Recep Paşa'nın ortadan kaldırılması ile güç ve kudretini göstermiş, kendisinin de maneviyatını yükseltmişti. Valide Sultan'ın vesayetinden de kurtulmuştur. Bu arada yirmi yaşında olup, son hadiseler onun daha iyi yetişmesine ve sert, haşin bir tavır takınmasına sebep olmuştu. Zorbaları mutlaka ortadan kaldırmayı planladığı gibi Sadrazam Mehmed Paşa'ya da bu konuda müsamaha etmemesi için tembih etmişti.

Recep Paşa'nın idamından yirmi gün sonra sipahiler bir tecrübeye daha kalkışarak Sultan Ahmed Meydanı'nda toplandılar, haber gönderip isyan günlerinde zorla ele geçirdikleri vazifelerin kendilerine resmen tevcihini istediler.

Bu konu Osmanlı sosyal tarihi için çok önemlidir: Kanuni zamanında peş peşe gerçekleşen seferlerde hizmet hususunda artan ihtiyaçları karşılamak üzere sipahi ocağından üç yüz kadar mülazım yazılmaya başlanmıştı. Seferler son bulunca onların mülazemetleri karşılığında “hidemat-ı divaniyye”den her birinin haline uygun birer hizmet verilirdi. Bu hizmetler, cizye defterleri, vakıf tevliyetleri ve iltizam olabiliyordu. Onlarda bunları mültezimlere satarak para kazanırlardı. Ancak bu muamele sefer yıllarında yapılabilirdi. Bir müddettir bu hizmetler istismar ediliyordu. Hizmetlerin miktarı üç yüz iken son yıllarda on bini aşmıştı. Mülazım defterine on binden fazla nefer kayıt olmuştu. Bu yüzden taleplere bütün hidemat-ı divaniyyeden başka “havassı hümayun voyvodalıkları” dahi yetmemişti. Hatta sultan vakıflarının ve hayır eserlerinin tevliyet, kitabet, cibayet ve nezaretlerin de sipahiler tarafından zapt olunmuştu. Bu durum vakıfları zararına olmuş ve dolayısıyla reaya da bundan büyük darbe yemişti. İşte sipahileri reaya yaptıkları bu zararı önlemek ve bazı haris vezirlerin bir makam için bu hizmetleri bol keseden dağıtmalarına engel olmak gayesiyle padişah IV. Murad bir hattı hümayun yayınladı (İlgürel, 1991:463-464).

Tabanıyassı Mehmed Paşa tedbirli bir vezirdi. Kul taifesinin taşkınlıkları ve tecavüzünü görüp, kökünün kazınması hususunda padişah tarafından görevlendirilmekle def edilmeleri için nazıkçe hareket ederek latif hileler kullandı (Naima, 1968:112). Sipahiler Okmeydanı’nda toplanıp “sene sonuna kadar beklemek zordur..hizmetler tevzi edilsin” diye veziriazama bir defter vermişler, o da bunu padişaha vermişti. Sultan IV. Murad da hattı hümayununda “Ecdad-ı izamım zamanında müdahale etmedikleri hizmetler verilmesin; kanun üzere diğerleri verilsin” diye veziriazama bildirdi.

Sipahiler hizmetten men edildiklerini öğrenince Sultan Ahmed Meydanı’nda toplandılar (Uzunçarşılı, 1988a:188). Padişah, sipahilerin yine bir olay çıkaracaklarını düşünerek saray içindeki Sinan Paşa Köşkü’nde bir ayak divanı emretti.

1.2.1. Sinan Paşa Köşkü Mukarreratı ve Mülazımlık ile Hizmetin Yasaklanması

Osmanlı an’anesi gereğince olağanüstü durumlarda akdedilmesi kanun olan, büyük bir şuranın toplanmasına karar verilmiş ve ilan edilmiştir. Bu tarz bir şura yalnız askeri hususlarda Yavuz ve Kanuni devirlerinde İran serhattinde toplanmış, ocak ihtiyarları ve gazilerle meşveret edilmişti. I. Ahmed’e arz edilen ve ocağın ıslahı için yazılmış bir layihada “Kanun-ı Osmanî” diye yâd edilen bu şuranın toplanması, nizamın tesessüsü

için en önemli çare idi. Sultan IV. Murad'ın bunu çok daha geniş olarak topladığı ve Kanun-ı Osmanî diye anılan ananeye uyduğu anlaşılmaktadır. Nizamın sarsıldığı zamanlarda bunun kararlaştırılması için başvurulması gereken bir müessese olarak görünen bu şura son derece önemli bir hadisedir (Aksun, 1994:131-132).

Divana veziriazam, şeyhülislam, kazaskerler, ulema ve yeniçeri ocağı ağaları ile altı bölük ağaları davet edildi. Sultan Ahmed Meydanındaki topluğu da “eğer sipahi kullarım muti iseler içlerinden birkaç temsilci seçip göndersinler” diye haber gönderdi. Bunların içinden ileri gelen suçlular bir tuzağa düşmemek için bölük eskilerinden bazılarını gönderdiler. Yeniçeriler etrafı muhafaza altına almışlardı. Sultan IV. Murad, bunlara nasihat yollu çok şey söyledi. Yapılan fenalıkların devletin yıkılmasını mucip olacağını ve herkesin hakkına sahip olup, emr ve kanuna itaat etmesini söyleyince bütün ocak ağaları ve yeniçeri taifesi hayır dua ile alkış yaparak:

- “Devletlu Padişahım, sen bizim padişahımsın. Ve bizim sana hiçbir veçhile muhalefetimiz yoktur. Dostuna dost, düşmanına düşmanız.” dediler.

Bunun üzerine Sultan IV. Murad:

- “İmdi bu sözünüzün doğruluğu ol vakit muhakkak olur ki aranızda ayrılık yapan, fesada çalışan, birliğe, sulha muhalif olan bedbahtları, müfsitleri himaye etmeyip, teslim etmek lazımdır, sizi kullukta sabit kadem oldukça ben de her birinize derecesine göre inayet ve riayet ederim.” Deyince yeniçeri ağaları ile beraber bütün ocak ağaları ve zabitleri:

- “Şevketlu padişahımıza mutiiz, eşkıyayı himaye etmeziz. Padişahımıza gerekmeyen bize de gerekmez” dediler. Bunun üzerine Mushaf çıkarılıp, Sultan IV. Murad, oradaki ocaklıları yemine çekti ve bütün bu görüşmeleri sicile geçirtti.

Daha sonra padişah sipahi ihtiyarlarına dönerek fikirlerini sordu. Onlar da yeniçeriler gibi teminat verdiler ve “padişaha mutiiz, sipah taifesi de padişahın dostuna dost, düşmanına düşmandır” dediler. Padişah da bunun üzerine sipahilerin itaatsizliklerini muhalefet ve fitneliklerinden devlete ve saltanata zaaf geldiğini, tekliflerinden devlet gelirlerinin iflas ettiğini söyledi. Padişah daha da ileri gidip, “içinizdeki serkeş, insafsız eşkıya çoğalıp âlemi soyup reayayı dağıttılar. Sonra da ulufe isterler, reaya olamayınca hazine nereden toplanır, sözünüze sadık iseniz siz de eşkıyayı himaye etmeyip,

aranızdan çıkarın, eskiden olduğu gibi hizmet verilecektir, ziyade hizmet istemeyiniz. Ve siz de yeniçeri yoldaşları gibi yemin ediniz deyince başka türlü harekete imkân bulamayan sipah ağaları da Mushaf üzerine yemin ettiler. Bunlarla olan mükâleme de sicile geçirildi.

Padişah aynı mecliste kadıların irtikâp ve rüşvet almasından bahsetti. Kadılar, sipahilerin işlerinde kendilerini zorladıklarını, şikâyetlerin dikkate alınmadığını ve yalan ve iftira ile azledildiklerini açıkladılar. Bundan sonra padişah onlara da mezalimin def ve herkesin hakkını vereceklerine dair ettikleri yeminde tescil olundu. Ve bu sicille geçen şeyler orada bulunanlar tarafından mühürlendi (Naima, 1968:115-116-117-118). Sipahilerin tevliyet (Vakıf mütevelliliği) nezaret, cibayet, kitabet hizmetlerine mülazım yazılmamalarının ve umumun asayişinin muhafazası için sipahiler yeniçeriler tarafından yemin edilmiş olduğundan hilafına hareket edenler Hak Teala'nın, peygamberlerin, melaikenin, Ümmet-i Muhammed'in lanetine mahzar olacağını mutazammın bir hüccet tanzim olunarak padişah, veziriazam, müftü vezir Bayram ve Bahadır Hüseyin paşalar, nakıbüleşraf tarafından imzalandı (Hammer, 1990:148).

1.2.1.1. Sinan Paşa Köşkü'nde Akdolunan Zabıt-name

Bu zabıtnamenin tanzimi nizamın anarşiden, adaletin zulmden, hayrın şerden üstünlüğünü ortaya koyuyor. Osmanlı toplumuna yeni bir toparlanış ve hamle çağının başladığını anlatıyordu. Bu, toplumun muhafazakâr unsurlarının devlet başkanı etrafında halkalanması, anarşi ve kargaşa devrine son vermesi idi. Adeta Osmanlı Devleti'nin uçurumun kenarından dönmesine imkân vermişti.

Bu hüccetten anlaşıldığı gibi bilhassa sipahilerden bir kısmının ele geçirdiği kanunsuz varidat kaynaklarına set çekilmekte, eski usul ihya edilmekte, bundan dolayı reayanın çektiği sıkıntı dile getirilmekte, kasabaların boşaltıldığı anlatılmakta idi. Bu hususlar, Sultan IV. Murad'a korkulu günler yaşatan isyan hareketlerini de sebeplerine işaret etmekte ve Hüsrev Paşa'nın azlinden sonra ortaya çıkan olayların, gerçek sebebinin bazı sipahi zorbalarının ele geçirdiği kanunsuz gelir kaynaklarının izale edilmek istenmesi olduğunu ortaya koymaktadır (Aksun, 1994:135-137).

2.2. Sipahi Zorbalarının Temizlenmesi

Sinan Paşa Köşkü kararlarının (1632) ardından Sultan Ahmed Meydanı'na toplanan sipahiler, cemiyete davet edilip, yemin eden ocak eskilerinin yeminlerini tanımayarak yine serkeşliğe başladılar. Yeniçeri ocağının ele alınmış olması bunların maneviyatını sarstı (Uzunçarşılı, 1988a:189).

Padişah, silahtar ve sipahilerin kumandanı (bölük ağalarından) olan Ahmed ve Cafer ağaları divana getirterek her biri bölüklerinde olup, İstanbul'da bulunan zorba başları tutup ele vereler! Silahtar ağası Ahmed Ağa, bunu yapamayacağından bahisle özür dileyip, aczini bildirdiğinden padişah gazaplanıp, cellata boynunu vurdurdu. Cafer Ağa, bunu görüp hizmete amade olduğunu bildirip izin aldıktan sonra dışarı çıkarak eşkıyadan istenilmeyenleri vermeme çarelerini aradı. Bir iki gün sonra, hizmet isteyenler Atmeydanı'nda yine toplandılar. Defterdara, verilecek hizmetlerin verilmesini istediler. Ertesi gün şeyhülislam ve bütün vezirler ulema ve ocak ağaları veziriazamın sarayına geldiler. Müftü Hüseyin Efendi, sipahileri vazifeleri dairesine sokmak için ne yapılmışsa faydasız kaldığından, bu fitneci asker sürüsünün tamamen yakalanarak katl olunmasın beyan etti. Yeniçeri ve sipahi ağaları da onları bu durumlarına kendilerinin rızaları olmadığından, padişah ne ferman ederse karşı çıkmayacaklarını açıkladılar. Bunun üzerine padişah fermanı geldi: “Saka Mehmed, Gürcü Rıdvan ve daha bunlara benzer eşkıyalar yakalanıp, katl olunup, birine dahi aman verilmeye. Başları saratın kapısı önüne konula. Ve illa başı gider!” diyerek şiddetli emir verilmekle eşkıyanın yakalanması için zabıtlere tenbih edildi (Naima, 1968:122-123).

Derhal veziriazam Tabaniyassı Mehmed Paşa huzuruna çağırılan Saka Mehmed şiddetli bir muamele göreceğine ihtimal vermeyerek büyük bir gurur ve emniyetle geldi ve hemen yakalandı. Sadrazama “devletlü paşa, kavlü kararımız böyle mi idi?” diyecek olduysa da vezir hemen boğdurulma kararı verince Cin Ali ile birlikte katledildi. İki ceset denize atıldı. Cadı Osman, hanesinde şarap içerken tutularak boğuldu. Yemişçi Mustafa kayboldu. Salih Efendi Mısır'a kaçmış ve sonra Sultan İbrahim'in döneminde isyanın cezasını görmüştür. Mahmudoğlu, Sarı Mustafa, Kel Abdi takibattan kurtularak saklanmayı başardılar. Bıçakçıoğlu Mehmed, doğum yeri olan İlbasan'a kaçtı. Kumru denilen Şaki asıldı.

Bu zorlu tedbirler üzerine devlet en korkunç zorbalardan kurtulduğu gibi tanınmış ve meşhur olmayanları da reislerin mahkûmiyetleri ile ortadan kalktı. Bu defalık önemsizlerinden kırk elli hizmet sağ ve sol cenah bölüklerine tevzi edildi. Lakin cizye defterleri teslim edilmeyerek, ulufeden başka bir şey verilmez oldu.

Sipahi reislerinden Çerkez Ali Ağa Atmeydanı'nda Aslanhane karşısında asıldı (1633). Sadrazam hafız Ahmed Paşa'nın katlinde methali bulunan Mahmudoğlu boğularak cesedi denize atıldı.

Yeniçeri ağası Mehmed Ağa'nın herkes üzerine saldığı korku o derecede idi ki huzuruna davet edilenler abdest almadan gelmezlerdi. Her sabah deniz dalgalarına bırakılan cesetleri atar ve bunların yeniçeri yahut sipahi oldukları kolayca anlaşıldı. Padişahın şahsi cesareti ve şiddetli siyaseti, fesatçılar mülk için selamet demek olan bir dehşet vermekte idi (Hammer, 1990:149-155-156).

1.2.2.1. Dereli Halil'in Öldürülmesi

Dereli Halil, eski sipahilerden eski zorbalardan olup, Sultan Ahmed dönemi taşkınlarındandı (Naima, 1968:130-131). Bozkırda Dere Köyü denilen köyde oturup, Sultan Osman zamanında alenen isyan bayrağını kaldırmıştı. Deli İlahi'nin idam haberi gelir gelmez, Dereli Halil onun Hidayet adındaki oğlunu maldan mahrum etmek için, Deli İlahi'nin ev ve arazisini gasp etti (Hammer, 1990:151). İlahi'nin yakınları Konya'daki Rum Mehmed'e sığındı. Padişah tarafından korkanlar da ona sığınıp, Konya merkezinin zorbalarından Karayılanoğulları, Sefer Bey ve Hazma Bey ve diğer zorbalar Rum Mehmed ile birlik olmuşlardı. Bu sırada Rum Mehmed Dereli Halil'in zorla İlahi'nin oturduğu yere inip, mal ve mülkünü zapt ettiğini mektupla İstanbul'a bildirdi. Mektup dikkate alınarak, Dereli Halil'in öldürülmesi fermanı buyuruldu. Bolvadin'de Çerkez Ahmed Paşa'ya bu görev verildi. Dereli Halil yakalanarak başı kesildi ve vücudu dört parça edilerek çarşıya konuldu (1632) (Naima, 1968:132).

Dereli Halil'in arkadaşlarından Yaycı Hasan da tutulup, bir muhakemeye gerek görülmeden başı kesilmiştir. Ahmed Paşa, zorbanın hazineleri ile beraber zevcesini de almıştır (Hammer, 1990:152).

1.2.2.2. Rum Mehmed'in Öldürülmesi

Sipahi isyanında en önde görülen eşkıya reisidir. Eski arkadaşlarına hıyanetinin mükâfatı olarak Maraş Beylerbeyliğini aldı. Eskişehir taraflarında Keskin Köyü'nden olan Rum Mehmed, vakti ile bir defterdara hizmetkârlık ettikten sonra Alaşehir'e gitmişti. Daha sonra Hüsrev Paşa zamanında başlıca fesat erbabından oldu. Hüsrev Paşa, hizmetlerin bir takımını sipahilere tevzi ettiği zaman Rum Mehmed Zile voyvodalığını almıştı. Oradan, Kastamonu Bakır Madenleri idaresini ele geçirdi. Bu memuriyette, Kastamonu Eyaletini tahrip etti. Sadrazam Hafız Paşa'nın katlinden sonra Rum Mehmed eski arkadaşlarının Sultan IV. Murad'ı tahttan indirmek tasavvurlarına şiddetle karşı koymuş, sonunda genel tenkilden kurtulmuş olan bir takım asilerle Konya'ya kapanmıştır. İstanbul'a yakın olan bu adamı uzaklaştırmak için Maraş Eyaleti verilmiştir.

Küçük Ahmed Paşa, Behisneli Ali Bey'in bu vazifeye tayininin uygun olacağını İstanbul'a bildirdi. Ali Bey, şehri alıp asi ile taraftarlarını öldürdü.

Şam Valiliği'nde Küçük Ahmed Paşa'nın yerine geçmiş olduğu Deli Yusuf Paşa, bir aralık İstanbul'a geldi. Yusuf Paşa, cesur bir cengâver idiyse da zulümleri şikâyetlere yol açtığından ve Hüsrev Paşa'nın çıraklarından biri olması sebebiyle padişah kendisinden nefret ederdi. Bir Ramazan gecesini saraya getirtilip katledildi (1633) (Hammer, 1990:156-157).

1.2.2.3. Hüsrev Paşa'nın Katli

Hüsrev Paşa ilk sadrazamlığında Erzurum seferinde Deli Yusuf Paşa'nın tembih ve öğretmesi sayesinde Abaza gibi çok sert ve kuvvetli bir kimseye boyun eğdirmekle, gurura kapılıp böbürlendi. Bilhassa adam öldürme ve kan dökmeye düşkün olup, şeran ve alken katli icap etmeyen, belki azarlanmayı bile hak etmemiş kimseleri katletmek onun yanında çok kolaydı. Söz ve fiilinde kendisinden başkasını kabul etmiyordu. Bu yüzden hiç kimse şerrinden hak söze mecal bulamayıp, kibirinden dolayı, sözlerini ve yaptıklarını herkes tasdik edip, aksine bir mutaalada bulunamazdı. Aklı ile kazai hükümler verirdi. Günahkâr ve günahsız hiddetli anlarında zararı olmakla iyi kimselerde, zalim kimselerde kendinden korku üzere olurlardı. Huzuruna gelen halka işin aslına vakıf olmadan çaresizlere azar ve cefa etmek âdeti idi. Bilhassa bu kadar

hazine, mühimmat sarf olunup, Bağdat'ın fethine memur iken Kürt emirlerine aldanıp, memleketin merkezi feth olunmadıkça etrafındaki mevkileri elde edilmesinin faydasız olduğunu bilmeyip, bu kadar zaman Şehrizar Kalesi'nin tamirine boşuna meşgul olup, kıymetli zamanı harcadığı gibi halkı da zapta bıraktı.

Sonunda bu tür işleri, manasız hareketleri padişaha ulaşıp, bilhassa zorbalarla anlaşıp birleşmesi ve onlarla samimi olması ve zorbaların sevgilisi olup, onların zulümlerine daima yardım etmesi padişahı oldukça fazla üzmüştü. Sipahiye hizmet bahanesiyle her hizmete pek çok gulamiye yükletip, bundan başka halktan vergi alıyor, herkes vezirin korkusundan susarak kadıların sözüne ve hükmüne itibara kalmamıştı. Sultan vakıfları ve diğer vakıfların tevdiyetlerini bile sipahi zorbalarına verip, onlar da evkafın altını üstüne getirip, vazife ve hizmet verilmekten kalıp, zorbalar vakıf mallarını diledikleri gibi toplayıp sarf ederlerdi. Bununla beraber asker ve zorbaların bunca nazlarının çekilmesinden maksat Bağdat'ın fethi olup, bu mümkün olmayınca padişah, Hüsrev Paşa'nın varlığının faydasız olduğunu anladı ve azletti.

Atmeydanı'nda yeniçerilerin yaptığı büyük isyan Hüsrev Paşa'nın azli yüzünden Recep Paşa'nın tahriki üzerine yapıldığından Sultan IV. Murad, Hüsrev Paşa'yı katle karar vermiş, "Hüsrev Paşa fitne ve fesada sebep olmakla katleyleyesin!" diyerek bir hattı hümayunla Murtaza Paşa'yı görevlendirmiştir. Fitneye sebep olan Hüsrev Paşa boğularak başı gizlice İstanbul'a getirildi (1632). Bu hadisede Hüsrev Paşa'nın ocaklının isyanında methali olmayıp, sadaret makamını elde etmek isteyen Recep Paşa'nın bunu emelinin gerçekleşmesine vesile yaptığı görülmektedir (Naima, 1968:76-79,92-93).

1.2.2.4. Recep Paşa'nın Katli

IV. Murad, önce mütegalip bir durumda olan devlet adamlarını bertaraf ederek işe başlamak ve bilhassa şahsi sebepler yüzünden de nefret ettiği ve yalnız payitaht isyanları ile değil, Anadolu'daki bazı ayaklanmalar ile de alakalı gördüğü Recep Paşa'yı ortadan kaldırmak gerektiğine inanmıştı. Gerçekten sadrazam etrafına pek çok saruca ve sekban toplayıp, Balıkesir, Bergama, Karesi, Manisa'da tegallüp ederek Midilli Adası'na da el uzattıktan sonra da, bilahare Bergama galesini tahassün eden ve Küçük Ahmed Paşa'ya teslim olarak Boğaziçi'nde padişahın emri ile idam edilen İlyas Paşa'nın isyanından dolayı da şüphe altındaydı. Recep Paşa'nın yaptığı tahrikler,

desiseler hakkında iyi bilgi edinmiş ve bunun melanetlerini Rum Mehmed ve yeniçeri ağası Köse Mehmed de teyid etmişlerdi. Hafız Paşa'yı pareletmek hususunda, Hasan halife ve Musa Çelebi'nin katillerinde parmağı olup gizlice zorbabaşılara kese kese mallar gönderip, belki daha fazla devlet işlerine musallat olmak düşüncesiyle padişahı tahtından indirmek niyetinde olan eşkıyayı mal verip vaadlerde bulunarak kuvvetlendirdiğine padişah kalben ikna olmuştu. Aslında Hafız Paşa olayında; “Beni dahi isterlerse ver Padişah'ım!” demesi ve daha birçok ahmakça sözlerinin tamamen hile olduğu meydana çıkıp o gibi fitnelerde zorbalar padişaha karşı gelip Recep Paşa'dan memnun olmaları ve özellikle şehzadelere kefil olması padişahın kalbinde yerleşmiş olup katline karar vermişler idi (Naima, 1968:110). 18 Mayıs 1632'de sipahi ve yeniçerilerin İstanbul'da yaptıkları edepsizlikler geçtikten bir gün sonra veziriazam Recep Paşa saraya davet edilerek katl edildi. Ölüsü dışarı çıkarılıp Bab-ı Hümayun önünde bekleyen adamların önüne atıldı. Recep Paşa'nın yerine Tabanıyassı Mehmed Paşa veziriazam olup, zorbaların hakkından gelinmesi emr olundu (Uzunçarşılı, 1988a:186-187).

1.2.2.5. İlyas Paşa'nın Katli

İlyas Paşa, Balıkesirli olup, Solakoğlu diye tanınıyordu. Balıkesir civarında suhte ve harami eşkıyasının hakkından geldiği için meşhur olmuştu. En yakın dostları, Şeyhülislam Yahya Efendi ve Hafız Ahmed Paşa idi. İlyas Paşa'nın alçalıp yükselmesi, bu iki şahsın bahtlarında bağlı kaldığı anlaşılmaktadır. Gördüğü hizmetler sayesinde, çeşitli tarihlerde Anadolu ve Rumeli beylerbeyliği yapmıştır.

İlyas Paşa'nın Hüsrev Paşa ile arası iyi değildir. Hüsrev Paşa Abaza üzerine giderken uğradığı şehir ahalisinden ve sancak beylerinden bazılarını öldürdü. İlyas Paşa, onun ikinci ve haşin tabiatını bildiği için sadrazamın bir gün kendisini de öldüreceğinden şüphe ederek aynı sene tekaütlüğünü isteyip (1627), Balıkesir'e gelip oturdu. Hüsrev Paşa'nın yaptıklarını yakından takip eden İlyas Paşa günün birinde kendisine de bir oyun oynayacağından korkarak, Balıkesir ve civarında sarıca ve sekban yazmaya başladı.

Hükümet ise İlyas Paşa'nın gittikçe artan kuvvetini göz önünde tuttu. Yurtta zorbaların türediği Bağdat kıyılarında kanlı savaşların yapıldığı sırada, Anadolu'da diğer bir gailenin çıkmasını istemedi. Dostu Hafız Paşa ve Şeyhülislam Yahya Efendi'nin

delaletleri ile İlyas Paşa'ya vezirlik rütbesi verilerek, Balıkesir ve civarı mahayif müfettişi tayin edildi (1629). İlyas Paşa vazifeye başlar başlamaz zulmünü daha da arttırdı. Maiyetindeki adamları beslemeye dirliği yetmediğinden yolsuzluk yapmaya mecbur kaldı. Midilli'ye ait araziye de zaptetmişti. İlyas Paşa, Manisa sancakbeyi İbrahim Paşa ile arayı bozmak istiyordu. Bir müddet sonra İlyas Paşa Manisa'yı ele geçirdi (Uluçay, 1944:37-39). İlyas Paşa'ya cesaret veren ve cüretini artıran sebeplerden biri de İstanbul'da kendisini tutan ve taraftarlığını güden ricalin bulunması idi. Ayrıca hükümet merkezinin karışıklığından da istifade ediyordu.

1631 tarihinden itibaren idareyi alan Sultan IV. Murad, istediğini fiiliyata dökmek için İstanbul'da sükûneti sağlamış, sıra Anadolu'ya gelmişti. İlyas Paşa'nın aleyhine birdenbire hareket edilemezdi. Çünkü İlyas Paşa'nın kuvveti çoktu. En iyi siyaset İlyas Paşa'yı Karesi'den ayırarak tedip etmektir. İlyas Paşa'ya Şam Eyaleti tevcih edildi. İlyas Paşa meselenin şekline vakıf olarak Şam'a gitmedi. Yusuf Ağa adındaki mütesellimini gönderdi (Uzunçarşılı, 1988a:189).

İlyas Paşa'nın iki dostunun öldürülmesi, kendisinin de tenkil edileceğine dair en iyi işaretlerdi. Hükümet bu iki koruyucu sayesinde İlyas Paşa'ya ses çıkarmamıştı. Hâlbuki zorbalara ve İstanbul asileri İlyas Paşa'nın öldürülmesini istiyorlardı. Recep Paşa'nın da onun tenkilinden başka bir isteği yoktu. İlyas Paşa Anadolu'da isyan halinde olduğu sürece o tarafta hükümetin sözü geçemezdi. Recep Paşa İlyas Paşa'yı daha kolay avlamak için ona Şam valiliğini vermişti.

İlyas Paşa'yı tenkile Gürcü Mehmed Paşa, ayrıca Anadolu beylerbeyi Küçük Ahmed Paşa da memur edilmiştir. Manisa'nın İlyas Paşa işgalinde olduğu gibi bu sefer de İlyas Paşa'ya Manisa çevresinde bulunan sipahiler karışmış veyahut birçoğu, memur oldukları sefere gitmemişlerdi. İlyas Paşa'nın mağlubiyeti üzerine, bu gibiler tespit edilerek, dirlikleri ellerinden alındı, vazife görenlere verildi. İlyas Paşa'nın yenilmesi üzerine maiyeti perişan olarak Saruhan Sancağı içine yayıldılar. Ahmed Paşa, bunları yakalamak, mallarını zaptetmek üzere sancağın her tarafına adamlar gönderdi.

Ahmed Paşa, İlyas Paşa kuvvetleriyle muharebe ederek Bergama'ya gitti. Adalar muvaffakiyeti ile İlyas Paşa yenilerek kaçtı. Bu hadise IV. Murad'ın ilk muvaffakiyeti, hüviyetini ortaya attığı ilk hadisedir. IV. Murad, İlyas Paşa'nın yenildiğini duyunca resmi bir ayin yaptı.

İlyas Paşa, şahsına bir şey yapılamayacağına ve affedileceğine dair, Ahmed Paşa kefil olursa, teslim olacağını söyledi. Ahmed Paşa belki de samimi olarak bu teklifi kabul etti. İstanbul'dan onun affedildiğine dair ferman getirtti. İlyas Paşada, belki de, hakikaten Abaza Mehmed Paşa gibi öldürülmeyeceğini umduğundan belki de muhasaraya tahammül edecek erzak ve cephanesinin azalmasından Ahmed Paşa'ya teslim oldu (1632).

Ahmed ve İlyas Paşalar, İstanbul'a gidip IV. Murad tarafından kabul edildiler. Bu sıralarda, IV. Murad, asileri ve sergerdeleri temizlemekteydi. Serdar Küçük Ahmed Paşa hakkında da İlyas Paşa'nın takibinde iken yaptığı yolsuzluklardan, padişaha şikâyet edilmişti. Padişah, bundan dolayı, Ahmed Paşa'ya kızgındı. IV. Murad, paşalar huzuruna girince İlyas Paşa ile beraber maiyeti ağaları da birer birer öldürüldüler. Padişah, Ahmed Paşa'ya da hayli söylendikte ve bazı nasihatlerde bulunduktan sonra, gördüğü güzel hizmete karşılık Şam eyaletini tevcih etti.

İlyas Paşa, öldürülmekle beraber, bu civar onun eşkıyasından hemen temizlenemedi. Manisa, soyulduğu zamandan beri çalınan malların hesabı da kimseye sorulamamıştı. İlyas Paşa'nın ölümünden sonra, çalınan mal ve paranın ancak pek az miktarı sahipleri tarafından alınabildi (Uluçay, 1944:44-49).

1.2.2.6. Deli İlahi'nin Öldürülmesi

Zorbaların en nüfuzlularındandır. Bağdat ordugâhında isyana ön ayak olarak, muhasaranın mahcubiyet verici bir surette kaldırılmasının başlıca sebeplerinden olan Dağlar Delisi namındaki eşkıya reisinin yeğenidir. Sipahiler hücumu hazırlandıkları sırada Dağlar Delisi bunların önüne çıkarak:

“Nereye koşuyorsunuz? Osmanlı Bağdat'ı aldıktan sonra size ihtiyaçları kalmayacaktır, hepinizi mahvetmekle geç kalmayacaklardır.” diye bağırıyordu. Bu haince sözler sipahilerin gayretini kırmış, ordunun ricatıyla neticelenmişti. İcraatının merkezi olmak üzere Seydişehir ve Beyşehir'de ikamet ederek, bütün Karaman'ı zulmü altında titretiyordu. Kendisi hem hükmeder hem de hükmünü bizzat icra ederdi.

Yersiz itiraflarla o diyarın zenginlerini zincire çekip, kuruşlarını alıp haddi tecavüz ederek hazineler toplamış, eşkıyayı halka musallat ettiler. Dilediği hususu kadiya haber gönderip “şunu şöyle yazsın” diye bir kere buyururdu. Kimse karşı gelemeydi. İtiraz

edenleri idam ettirirdi. Mutesellim olunca zulmü kat kat arttı (Naima, 1968:125-126,130).

Karaman Beylerbeyi Çerkez Ahmed Paşa vergi tahsili için onun lütfuna müracaata mecburiyet gördü. Deli İlahi fırsattan istifade ile bütün vilayeti devrederek, mutat olan verginin iki üç mislini istedi. Ancak Deli İlahi eski arkadaşı Rum Mehmed'in akıllıca nasihatlerine kulak vermeyerek bir müddet sonra kendi umudunca hizmetlerinin mükâfatına nail olmak üzere İstanbul'a gitmeye karar verdi. Payitahta ulaşır ulaşmaz, vilayeti ahalisinden onun zulüm ve kötülüklerine maruz kalmış olan birçok adamlar, hepsi birlikte etrafını çevirerek, haklarını aramak üzere divana götürdüler (Hammer, 1990:150). Veziriazam ve kazaskerlerin önünde her biri iddiasını ispat edip, kendini rezil ettiler. Divanda boynunu vurmaya karar verilmişken, henüz sipahi taifesinin fitnesinin sonu alınmadığından, adet gereği bazı sipahi ağaları halkın gözü önünde öldürülmeyip, geceye bırakılmasını iltimas edip, bölük ağasının hapsine verdiler. O gece emir gereğince zindanda boğup, denize attılar (Naima, 1968:130).

1.2.3. Ma'noğlu Fahreddin Meselesi

Küçük Ahmed Paşa, Şam'a ulaşınca Ma'noğlu belasını defetmek için uğraştı. Ma'noğlu Arapların meşhur mühennar oğludur ki Al-i fadl ümerası demekle şöhrat bulmuş olan eski Arap beyleridir. Bütün Kelbi ve Dürzî taifesinin ve kötü mezhepli Arapların reisi ve dayanağı idi. Kırk yıldan beri Arap emirliğini elinde tutup, Şam sınırının sonuna kadar kendi elinde idi. Sekbanları çoğalıp, Şam d,diyarını istiladan geri durmazdı (Naima, 1968:176).

Kendini biraz durulmuş gibi gösteren ve gayri resmi bir sıfatla, adeta bir “müdür-i memleket” rolü oynayan Fahreddin, icraatını ber mutat İstanbul'dan aldığı haberlere göre ayarladı. Bir taraftan da Fransızlara hoş görünecek hareketlerde bulunarak, eski emirini takibe koyuldu ve kâfi derecede kuvvetli olduğunu hisseder hissetmez, Şam Beylerbeyi ile mücadeleden çekinmedi. 1623'te bir Dürzî kıtası Ancar'da Hannak Mustafa Paşa'yı esir aldı. 1627'de Trablus Beyi Yusuf Paşa'yı mağlup ederek topraklarını yağma ve tahrip eyledi. Fahreddin'in bu hareketleri ve bazı Avrupa devletleri ile olan münasebette devamı istiklal peşinde koştuğunu bir daha da açığa vurduğu gibi, Venedik Hükümeti de Bab-ı âli'nin kuşkusunu teyid edecek ilkafta bulunuyordu.

IV. Murad, Tedmür'den Safed'e kadar hükmünü yürüten bu çok nüfuzlu emirin izalesine karar verdi. Tenkil işini de Şam beylerbeyliğine getirdiği Küçük Ahmed Paşa'ya havale eyledi (Baysun, 1993b:270).

Küçük Ahmed Paşa, senelerce Suriye'de devletin başına bela olan Ma'noğlu'nu her ne bahane olursa olsun yakalamaya azmetmiş olduğundan saklandığı dağdaki mağaranın üzerine odun yığdırıp yaktırmış ve üzerine sirke döküp taşları kızdırarak onu teslim olmaya mecbur etmiştir. Ahmed Paşa, Ma'noğlu'nu ve oğullarını İstanbul'a göndererek Suriye'yi karışıklık yuvası olmaktan kurtarmıştır.

Sultan IV. Murad, Revan Seferi'ne giderken, Ma'noğlu İstanbul'a getirilip, oğulları Galatasaray'ına alınmışlardır. Sultan IV. Murad bu sefer sırasında Sivas'ta iken, İstanbul Kaymakamı Bayram Paşa'ya 1635'te bir hattı hümayun gönderip, Ma'noğlu Fahreddin'in katlini emretmiştir. Fahreddin ile beraber büyük oğlu Mesud böylece öldürülmüşlerdir (Uzunçarşılı, 1988a:190-191).

1.2.4. Yemen Olayları

İstanbul'da devam eden otorite boşluğundan doğan karışıklıklar, önce şehirde sonra Anadolu'da ve nihayet uzak vilayetlerde görülmeye başlanmıştır. Yemen'de de bir müddettir karışıklıklar devam etmekteydi. Bu sırada Yemen valisi bulunan Haydar Paşa, San'a'da eli kolu bağlı bir durumda olup, Zeydi imamı Kasım b. Muhammed'in muhasarası altında idi. Bu zat bazı bölgelerde nüfuzunu yaydığı gibi Kevkeban'da adına para da bastırmıştı. Aynı şekilde Habeş beylerbeyi Aydın Paşa da zor durumda idi. Yine Mısır ümerasından Kansuh Paşa'nın "Yemen kulu" adı altında hükümetin gönderdiği sipahiler ve diğer kuvvetlerin başında olarak giriştiği mücadele yıllardır devam etmekteydi. Bu arada şiddetli sıcakların erittiği inzibatsız "Yemen kulu" yurda dönerken, Hicaz'a geldiği sırada, bir yanlış anlama neticesinde, Mekke emiri Şerif Zeyd ile muharebeye tutuşup, galip gelerek Mekke'ye hâkim oldu. Hicaz'ın durumunun bu kadar karışması üzerine, Mısır Valisi Halil Paşa tarafından oraya Koca Kasım Bey gönderildi. Mekke'ye hâkim olan zorbalara Kasım Bey tarafından imha edilmiş, bir kısmı İstanbul'a gelebilmiş ise de ulufeleri verilmemiştir. Bir müddet sonra Kansuh Paşa Yemen'den ayrılmak zorunda kalmış ve Zeydi imamı tekrar memlekete hakim olmuştur (İlgürel, 1989:467-468).

1.2.5. Büyük İstanbul Yangını ve Kahvehanelerin Kapatılması

1.2.5.1. Büyük İstanbul Yangını

1633/1043 Eylülünün başlarında İstanbul’u sık sık tahrip eden yangınların en dehşetlilerinden biri, Cibali Kapısı dışında bir gemi kalafatçısının dikkatsizliği neticesi ortaya çıkmıştır. Yangın Cibali’den Ayakapısı’na kadar Sahil Boyu’nu ve Mustafa Paşa Çarşısı’nı Hazma Paşa ve ona bitişik Yahya Paşa ve Çeşmi Efendi Sarayları’nı kül ettikten sonra üç kola ayrılarak bir kol Sultan Selim Camii’ne diğer kol Fatih yakınında Üsküplü Camii’ne Unkapanı’na Zeyrek Camii’ne ilerledi. Üçüncü kol Fatih Camii’nin yolunu tutarak, bunun sağında ve solunda bulunan iki caddeyi yaktıktan sonra Sarıgözel’e dayandı. Poyrazın şiddetinden dolayı söndürülemeyen yangın 24 saat devam etti ve Kâtip Çelebi’ye göre “takriben İstanbul’un beşte biri” berbad oldu. Hammer yanan evlerin sayısının 20.000 civarında olduğunu yazmaktadır (Kâtip Çelebi, 1997:154). Bu arada Osmanlı bina mimarisinin ve hat sanatının nefis örnekleri ile birçok yazma eserlerle dolu olan hususi kütüphaneler de kül oldu. Naima 4-5 kat kadimi olan sarayların tavanlarının zer-i lacivert ile müzeyyen bulunduğunu yazmaktadır (Naima, 1968:166-168). Padişah, baltacılar, bostancılar, yeniçerilerle yangının söndürülmesinde çok uğraşmış ise de muvaffak olunamamış, ancak rüzgâr durunca önü alınabilmiştir (Aksun, 1994:139).

1.2.5.2. Kahvehanelerin Kapatılması ve Tütün Yasağı

Bu büyük felaket halk arasında memnuniyetsizliği arttırdığı ve kahvehanelerde bunlar açıkça beyan edildiği için, fesada meydan vermemek maksadıyla kahvehaneler kapatılmış ve tütün içilmesi yasak edilmiştir. Padişah bütün kahvehanelerin derhal kapatılması hakkında bir emir çıkarttı (Reviülevvel 1043/ Eylül 1633). Emir şiddetle icra olundu. Daha önceleri Sultan III. Murad ve Sultan I. Ahmed zamanlarında dahi bu tür emirler çıkarılmış, fakat sadece birkaç gün şiddetle icra olunmuştu. Bu sefer ise, bilakis, payitaht ve devletin şehirlerinin kahvehaneleri, Sultan IV. Murad’ın ve halefi Sultan İbrahim’in saltanatları boyunca kapalı kaldı. Nihayet Sultan IV. Mehmed zamanında açılmalarına izin verildi (Hammer, 1990:161).

Kahvehanelerde içilen tütünün yangına sebep olur bahanesiyle yasak edildiği rivayet edilmiştir. Nitekim Solakzade “padişah-ı alempenah yangını görüp sebebini sual ettikte,

Padişahım ekser kahvehanelerde tiryakiler tütün istimal ederken uyuyup lülelerinden ateş parçaları tahta aralarına düşüp yangın vaki olmuştur diye cevap verdiklerini” yazmaktadır. Tütün de şiddetli bir şekilde yasaklanmış, içenlerin katledilecekleri ilan edilmişti. Bu sırada vaaz kürsülerinden konuşan Kadızade Mehmed Efendi, düzgün ve mükemmel ifadesiyle halkı tesir altına alıyor ve sık sık tütün meselesine temas ediyordu. IV. Murad’ın tütün içmeyi şiddetle men etmesinde Kadızade’nin de büyük rolü olmuştu. Kadızade, padişaha yakınlığı sebebiyle; “kahve ve tütün kötü bir bid’at olup, ululemre men’i gerektir. Men’ine ferman buyurun, ululemre muhalefet ederlerse, âlemin ıslahı için katli lazım ve caizdir. Birkaç kimse katlolundukta sairleri korkarak feragat ederler” demiştir. Hatta bazı vaizlerde halkı tütün konusunda aydınlatmakla görevlendirilmişti.

Sultan IV. Murad’ın bu kararı Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi’nin fetvasıyla yürürlüğe konulmuştur. Şeyhülislamın daha sonra feci akıbetine uğraması, Solakzade tarafından, tütün yüzünden katle cevaz-ı şer’i verdiğine dayandırılarak “ceza-yı sezasını buldu” tabiriyle memnuniyet izhar edilmiştir (Solakzade, 1989:534). Bu şiddet hareketleri bazı şairler tarafından da tenkit edilmiş ve:

“Zararsız bir duman hakkında neyler bunca dikkatler;

Duhan-ı ah-ı mazluman-ı men eylen’ hüner oldur.” (Naima, 1968:169)

diye manzum itirazlar yükselmiştir (Aksun, 1994:140).

Şeyh Kadızade Mehmed Efendi, büyük yangının sebebini tütüne bağlayıp, tütünü de kahvehanelerde içilmesinden dolayı her ikisinin de yasaklanmasına sebep olmuş idi. Bu yasağa rağmen tiryakilere engel olunamamıştı. Sultan Murad bazı geceler İstanbul’da dolaşp tiryakileri takip ettirmiştir. Bu arada sokaklarda fenersiz gezmek dahi yasak edilmişti. Bu yasakların amacı, son yıllarda İstanbul’a dolan ve halkı daima taciz eden serserileri sindirmek ve hizaya getirmektir (İlgürel, 1989:469).

1.2.5.2.1. Veziriazam Tabanıyassı Mehmed Paşa’nın Takriri

Sultan IV. Murad’ın takipte ileri gitmesi neticesinde bunun bir aksül-amel doğuracağını aldığı jurnallerden anlayan Veziriazam Tabanıyassı Mehmed Paşa tehlikeli durumu

padişaha açık olarak arz ettiğinden vaziyeti kavrayan veziriazamın takdim ettiği takririn üzerine

“Mesmu’ oldu her nice mümkün ise öyle idesin”

Hatt-ı hümayununu yazmıştır. Veziriazamın takriri aynen şöyledir (Uzunçarşılı, 1977:548-549):

“Arz-ı bende-i bi-miktar budur ki saadetlü padişahım sağ olsun tütün hususu için tekrar tembih-i şerifleri olup bu babda ziyade tekayyüd olunması ferman-ı âlileri olmuş. Emrû ferman saadetlü padişahımdır. Bu kullarının ol hususta evvel ve ahir ikdamım ziyadedir ve şimdiye dek aşikâre içmeye değme kimse cesaret edemeyüp meğerki odalarında ve تنها yerlerde içeler. Bu bir mekr-i ilahidir tamam dünyaya sirayet eyledi. Halkın yarısı siyaset ve katlolunsa bunu bir defaden men’e mecal yoktur. Yine tedricle hakimane tedbir ile def’ler olunmak gerektir. Malum-ı hümayunlarıdır ki ekseriya bu tütünü içen yeniçeri ve sipah taifesidir. Her taifeden içenler bi-nehayedir. Lakin bazı mahallerde bi-hak içen ve ellerinde görünen kul taifesidir. Rast gelündüğü yerde taife-i mezbureye aşikâre ihanet ve siyaset olunmak kabil değildir. Eğer her birini tutup ağaları ve zabitlerine gönderüp haklarından geldilerse ana dahi imkân olmaz. Zira beş değil, on değil bir alay buna müpteladır, ziyade zor olursa el-iyazübillahi teala ötesi fitne ve fesada müeddi olur ve kahvelerde kahveciler tütün içmeyiniz dimeğe kadir değildir. Her birinin tütünü koyunlarındadır ve ceplerindedir, çıkarup içerler. Kul namı olduktan sonra eğer kahveciler ve eğer gayrı şehrlü makulesi hünkâr kuluna karşı koyamazlar. El’hamdüli-llahi teala saadetlü padişahımın zaman-ı saadetlerinde sair zamanlar gibi aşikâre içilmeyüp herkes havf ve ihtiraz üzeredirler ve bugün tekrar gümrük emini kullarını getürüp tenbih eyledim ki yabandan gemi ile ve karadan tavar ile tütün getürenleri tütünleriyle ahz edip bu kullarına getüre ki makulelerin tütünleri ateşe yandırılıp ve kendülerin haklarından geline ki dahi bir kimesne tütün ticaretin etmiye ve tütün getürmiye. Kezalik kahvecilere dehi tenbih ve te’kit olundu ki kahvelerde minbad tütün içilmeye ve subaşı ile asesbaşı kullarına dahi tenbih olunmuştur ki ol makule uc yerlerde ve köşe ve kenarlarda olan yerlere göz kulak olup tütün içerken bulduklarını bu kullarına getüren ve yeniçeri ağası kullarına dahi bu babda kâh bekah tenbih üzreyiz. Can ve başımla saadetlü padişahımın emr-i şeriflerin ve ferman-ı müniflerin icraya sa’y ederim lakim ma’lum-ı hümayunlarıdır ki her ne nesne tedabir ile ve hakimane tedarik

ile olur safi zor ile olmağa kabiliyet olmaz. Bahusus ki böyle ramazan-ı şerif gecelerinde cümle âlem ayağ üzerinde olduğundan gayri sefer üzeri ve mevacib zamanları olmağa böyle mahallerde mümküniyle amel olunup halkı yüze çıkarmamak gerektir. Enbiya-i izam müdarat-ı nase memur ve halktan ne mertebe cefalar çektikleri malum-ı hümayunlarıdır ve zaman-ı şeriflerinde olan zabt valid-i macitleri zamanında ve dahi sonra olmamıştır. Giderek inşaallah heybet ve salâbetleri kulübde dahi ziyade olur, mercudur ki bu babda mübarek hatır-ı şeriflerine bir gubar götürmeyeler. Baki ferman saadetlü padişahındır.”.

Gerçekten veziriazamın padişaha sunduğu takrir, o dönemdeki ahvali yansıması açısından büyük bir ehemmiyet arz etmektedir. Belge bir izaha gerek bırakılmadan tütün meselesinin almış olduğu durumu ve halkın içinde olduğu haleti ruhiyeyi bir fotoğraf objektifliğinde aksettirmektedir.

IV. Murad bir müddet sonra tütünü olduğu gibi içkiyi de yasak etti ve sarhoşları şiddetle cezalandırdı. Meyhaneleri yıktırdığı gibi rivayete göre genç padişah İstanbul’da tebdil gezerek halkı taciz eden sarhoşları ve serkeşleri cezalandırdı. Tabiatıyla onun bu hareketi İstanbul’u dolduran ayak takımının gözünü korkutmaktı (İlgürel, 1989:469).

1.2.6. Osmanlı Devleti İle İran Münasebetleri

1.2.6.1. Van Seferi ve Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi’nin Katli

1.2.6.1.1. Van Seferi

Başarısız Bağdat seferlerinden sonra Osmanlı ordusu bir müddettir İran işleriyle ilgilenmiyordu. Bu arada büyük bir Safevi ordusunun Van kalesini muhasara ettiği haberi İstanbul’a ulaşınca, hemen hazırlıklar yapılarak Sadrazam Tabanıyassı Mehmed Paşa, 15 Ekim 1633/1043’te Üsküdar sahrasına çadır kurdu ve bir hafta sonra Van’a müteveccihen hareket etti. İstanbul’da sadaret kaymakamı olarak Damad Bayram Paşa bırakılmıştı. Orduya İzmit’e kadar Sultan IV. Murad’da refakat etti ve sadrazama sefer esnasında yapılması gereken idari ve mülki işler için şifahi emirlerini tebliğ etti. Maltepe ordugâhında askere bir resm-i geçit yaptıran Sultan IV. Murad, ordunun iyi teçhiz edilmemiş olduğunu görmüş, bunun üzerine dördüncü veziri tekaüde sevk etmişti. İzmit’te Van Kalesi’ni muhasara eden büyük Safevi ordusunun mağluben ric’at ettiği haberi alındığından, padişah, İstanbul’a hareket etti.

Safevi ordusu Van'ı muhasara edince, Erzurum Valisi Demirkazık Halil Paşa ile Diyarbakır Valisi Murtaza Paşa 30.000 kişilik bir kuvvet ile yardıma gitmiş, bunun üzerine İran ordusu Kuşunkıran mevkiine çekilmişti. Osmanlı ordusu Acem kuvvetlerine hücum ile şiddetli bir muharebe vermiş; buna meş'aleler yakılarak gece de devam edilmişti. Neticede mağlup olan İranlılar geri çekilerek kaçmışlardı. Buna rağmen Sadrazam Mehmed Paşa yoluna devam ederek, geçtiği yerlerde ahalinin şikâyet ettiği zorba bakiyelerini temizleyerek, Aralık ortalarında Haleb'e varmıştı. Burada sefer hazırlıkları ile meşgul olmuş; hatta rivayete göre Dicle Nehri'nin mecrasını değiştirip, Bağdat'ı susuz bırakmak gibi büyük teşebbüslere girişmiştir. Osmanlı Sadrazamı'nın bu tasavvuru dahi, o günkü devletimizin sahip olduğu büyük kudreti ortaya koymaktadır (Aksun, 1994:141-142).

1.2.6.1.2. Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi'nin Katli

Bu sırada İstanbul'da bulunan Sultan IV. Murad, 1634/1043 Ocak başlarında, Bursa'ya seyahate çıkmış ve İznik'ten geçerken yolların bozuk ve tesviye edilmemiş olduğunu görerek, vazifesini ihmalden dolayı İznik Kadı'sını astırmıştır. Karaçelebi-zade Abdülaziz Efendi, Kadının “bi-cürm ve bi-günah” asıldığını söylemektedir. Kâtip Çelebi ise kadı hakkında daha önce padişaha şikâyetinde bulunulmuş olduğunu kaydederek, bu sebeple ceza verildiğini yazmaktadır(Kâtip Çelebi, 1997:160). Sultan IV. Murad'ın bu hareketi ulema arasında bid'at telakki edilerek, tenkid edilmiştir. Çünkü Osmanlı Kanunnamelerinde kadınların hiçbir suretle katledilmemeleri hakkında hüküm vardı. Bu haber İstanbul'a ulaşınca ulema sınıfı bundan derin bir teessüre kapılmış ve Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi, Valide Sultan'a Ecdad-ı kiramlarının etmediği şeyden ictinab buyurmaları münasiptir; kendilerini bedduadan sakınınız; me'muldür ki, siz kendilerine nasihat buyurup, zümre-i ulemanın hayır duasını alasız; zira henüz alemin hercü merci sönmeğe yüz tutmuşken kilü kale müeddi olacak ahvalden Cenab-ı Hilafet-penahiye siyanet ederiz” (Naima, 1968:191-192) şeklinde bir mektup göndermişti. Rivayete göre ulema allame şeyhinin evinde toplanmış, şeyhülislam burada, hal'i ima eden ifadeler kullanmıştır. Bunun üzerine Valide Sultanoğlu “benim arslanım, acele üzere gelesiz, cülus tedbiri için sözler ve cem'iyetler olmaktadır.” (Aksun, 1994:142) diye haber yollamış, IV. Murad da büyük bir süratle İstanbul'a gelerek şeyhülislam ile oğlunun Kıbrıs'a sürülmesini meşhur

bostancıbaşı Duçe Mehmed'e emretmiştir (Uzunçarşılı, 1988a:194). Kısa bir müddet sonra ise “Boğazdan çıkmamışlar ise yakalanıp öldürölmelerini, çıktılar ise ilişilmemesini istemiştir” (Naima, 1968:195). Bunun üzerine gönderilen bostancı, Şeyhülislamın gemisine Boğazı çıkmadan önce yetişip onu alıp, Ayastafanos kıyısına çıkartmıştır. Bu sırada yanında meşhur Abaza Mehmed Paşa olduğu Yedikule'den çıkarak sahili takip eden Sultan IV. Murad, sabık müftünün sahile çıkarıldığını görünce bostancıbaşıyı yanına çağırıp “tiz şimdi katleyle” demiş o da Hüseyin Efendiyi bir saman arabası ile Ayastafanos'un Kalabriye Köyü'ne götürüp boğmuştur. Bu hareket, Osmanlı tarihinde o zamana kadar görölmemiş bir davranış olarak mütalaa edilmiştir (Uzunçarşılı, 1988a:194).

Sultan IV. Murad'ın bunu, asilere karşı şehzadelere, Recep Paşa ile kefil olduğundan beri duyduğu kızgınlıktan dolayı yaptığı rivayet edilmektedir. Diğer bir rivayet şeyhülislamın, Murad Han'ın hal'i için Valide Sultan'la anlaştığı, bunu gerçekleştirmek için çalıştığı sırada, hafiyeler vasıtasıyla haberdar edilen padişahın hesapları bozduğudur. Bu rivayete göre, Sultan IV. Murad'ın aldığı mektup Valide Sultan'dan değil, kendi istihbarat teşkilatındandır; sürgün emrini katl ile değiştirmesinin sebebi de bununla alakalıdır. Bu harekât ulemayı üzmüş ise de fiili harekete sevk etmemiş, yalnız şeyhülislam, ilmiye sınıfının şehidi ilan edilmiştir. Kâtip Çelebi de Fezlekesi'nde şu ifadeleriyle, bu kanaate iştirak etmektedir: “Merhum ceri ve gayur olmakla bera-yı maslahat-ı Huda çendan rızayı mukaarin olmamağla, inkisar-ı mazlumanın garametin gördü.”. Kendisinden boşalan mevki'e 80 küsur yaşında bulunan, Zekeriya-zade Yahya Efendi tayin edilmiştir (Aksun, 1994:142-143).

1.2.7. Sultan IV. Murad'ın Lehistan Seferi Teşebbüsü

Bu devirde Osmanlı-Lehistan münasebetlerinde önemli gelişmelere olmuştur. Zaman zaman bir harbe varacak kadar gelişen sınır tecavüzleri, çok defa kısa süreli anlaşmalarla bertaraf ediliyordu. Bu tecavüzler Kazakların Karadeniz'de Türk sahillerine ve Rumeli'de Tuna yalılarına yaptıkları akınlardı. Son zamanda Kırım kuvvetleri Kazaklar üzerine gidecekken, İran üzerine gönderilmeleri yüzünden sefer yarıda kalmıştı. 1630'da Özi Beylerbeyi Mustafa Paşa yedi maddelik bir muahedename imzalamıştı. Buna göre Lehistan Kırım'a vergi vermeye devam edecek, Kazakları bulundukları yerlerden çıkaracak, Osmanlı Devleti ise Kırım akınlalarına mani olacak idi.

Ancak açılan sükûnet devri fazla sürmedi. Savaş ihtimali tekrar belirdi (İlgürel, 1989:473).

Bunun üzerine Bosna Beylerbeyi Abaza Mehmed Paşa, Özi ve Silistre muhafızlığına getirilerek kendisine, Leh topraklarına girmesi emr olunduğundan, Eflak, Boğdan Voyvodalıkları ile Dobruca Tatarlarından mürekkep bir kuvvet ile harekete geçti. Lehistan'a girdi ve birçok esir ile ganimetler alarak, bunları İstanbul'a gönderdi (Aksun, 1994:143).

Lehistan üzerine büyük harp hazırlıkları yapıldı. Rusya elçisi, Almanya İmparatorunun yardımına muktedir olamadığı bu sırada, Osmanlı Devleti'nin Lehistan'a taarruz etmesini teklif ederek, onun talebi üzerine düşmanlığa başlandı (1633). Padişah, Rusya Hükümdarı Mihail Romanof'a yazdığı cevapnamede, İsveç ile dostça muharebelerde devam etmesini ve kendisine yardım edecek bir halde bulununcaya kadar Lehistan ile zahiren sulh çerçevesinde hareket etmesini tavsiye ediyordu.

Osmanlı Devleti, bu sıralarda, İsveç ile ilk diplomatik münasebetlere girişmiştir. Geçen yıl (1632) İstanbul'a gelmiş olan İsveç Enternonsu Pol Strasburg, eğer İsveç Kralı Macaristan tacını alacak olursa, Osmanlı Devleti ile Macaristan arasındaki kapitülasyonları muhafaza etmeyi taahhüd ile beraber, İstanbul'a bir sefaret gönderilmesine müsaade edilmesini, efendisi namına talep etti. Enternonsun müzakereleri imparatorun mukim elçisi tarafından sekteye uğratılmış, Kırım Han'ı nezdine gönderilen diğer bir şahsın memuriyeti de, yine onun mesaisiyle faydasız kalmıştır.

Lehistan elçisi Aleksandr Terzebinskki, Moldova Voyvodası Moiz Mogliye tarafından iyi kabul edildi ise de, Abaza Paşa, zat-ı şahane için hediyesi olmadıkça yoluna devam edemeyeceğini ve Sultan Süleyman zamanında akd edilen muahede esasına göre değil, Sultan II. Osman zamanında vergi te'diyesini mutazammın akd olunan muahedenameye göre anlaşma yapılmak lazım geleceğini beyan ile elçiyi alıkoydu. Buna rağmen Terzebinski, seyahate devam etmek üzere ferman almaya muvaffak oldu. Abaza dahi İstanbul'a çağrılmış ve Sultan Murad Müfti Ahizade'nin idam emrini vermek üzere Yedikule Kapısı'ndan çıktığı zaman padişahın yanında bulunmuştur (1 Recep- 1 Ocak 1634) (Hammer, 1990:175,177).

Terzebinski nihayet huzur-ı padişahîye kabul olundu (Naima, 1968:206). Padişah niçin gelmiş olduğunu sordu. Sefir Sultan Süleyman zamanında akdedilmiş olan ahidname esaslarına uygun olarak, eski ittifakı yenilemek maksadında bulunduğunu beyan etmesi üzerine, padişah öfkeyle sözünü kesti:

“Sulhden, ittifaktan değil, sefer ve harbdan bahsetmelisiniz. Lehistan Kralı vergi vermeye muvafakat ve Dinyester istihkâmlarını tahrip ve Kazakları imha etmedikçe, onunla bizim aramızda dostluk olamaz.” .

Elçi bu kadar aşağılayıcı şartlara razı olmaktansa, harb etmeyi söylemesi üzerine, padişah elini kılıcına götürerek:

“Kılıcımın önünde milletlerin titrediği bir padişah olduğumu bilmiyor musun?” demiştir.

Padişahı Lehistan aleyhine harp hazırlıklarını hızlandırmak için Edirne’ye gitmeye karar verdi. Daha önce Budin ve Özi Valiliği’nde bulunmuş olan Diyarbakır Valisi Murtaza Paşa, Lehistan hakkında geniş bilgisi olduğu için, İstanbul’a getirildi. Mühimmat ve köprüler tedariki için Belgrad’a kapıcılar gönderildi. Üsküdar Sarayı bahçesinde inşa olunan köşkün tamamlanmasından sonra (20 Ramazan 1034/ 20 Mart 1634) üç tuğlu sancak cephaneye önüne dikildi. Üç hafta sonra da padişah Terzebinski’ye, harp ilanını bildirip gitmesine ruhsat verdikten sonra, Edirne Kapısı’ndan çıkarak payitahtı terk etti (9 Şevval 1043/ 8 Nisan 1634) (Hammer, 1990:177-178).

Kenan Paşa kaymakam sıfatıyla, Karaçelebizade Abdülaziz Efendi Kadı sıfatıyla İstanbul’un iâşesi için görevlendirildiler. Maiyet-i şahane, Bayram Paşa, Murtaza Paşa, Halil Paşa ve Ca’fer Paşa adlı dört vezirden, Müfti ile kazaskerlerden, Defterdar Ömer Efendi ile Sekbanbaşı Mustafa Ağa’dan ve bir de Abaza Paşa’dan mürekkep idi. Abaza Paşa, padişahın hususi emniyetini sağlamakla şereflendirilmişti. Zat-ı şahane 1634 Nisanının 15’inde (16 Şevval 1043) Davud Paşa’dan hareket etti ve Şevvalin 28’inde Edirne’ye ulaştılar (Naima, 1968:206-207). Burada elçilikle Lehistan’a gönderilmiş bulunan İmrahor Şaban Ağa, Lehlilerin Rus taarruzuna uğradıklarını, bu sebeple Kral’ın sulhtan başka bir talepte bulunmadığını bildirdi. Bundan dolayı Lehistan’ı ezip, şimal muvazenesini bozmak istemeyen Sultan IV. Murad, Edirne’den geri döndü. Bununla

beraber Lehistan serhaddi hakkındaki derin malumatından dolayı Diyarbekir Beylerbeyi Murtaza Paşa ihtiyaten serdar tayin edilip, 20.000 asker ve 25 topla yola çıkarıldı.

Lehistan elçisi Terzebinski'nin Murtaza Paşa nezdinde bulunmasına mukabil, Paşa tarafından da Lehistan'a gönderilmiş olan elçi Şahin Ağa, yedi madde üzerinde Akdolunan anlaşmanın tasdiknamesini almaz üzere ekim ayında İstanbul'a geldi. Bu ahidnameye göre Osmanlı Devleti, Kantemir'in emri altında Bolgorod çöllerinde yerleşmiş olan Tatarları oradan kaldırmayı, Lehistan Kralı da Zaporog Kazaklarını zaptetmeyi taahhüd ediyordu. Dinyester üzerindeki kalelerin yıkılması talebinden vazgeçilmişti. Şimdiki Moldova ve Eflak Voyvodaları yerinde bırakılıyorlardı. Her iki taraftan esirler karşılıklı olarak mübadele ediliyor ve eski ticari münasebetler tekrar sağlanıyordu. Mu'tad olan verginin de Kırım Tatarları'na ödenmesine devam edilecekti (Hammer, 1990:179-180).

Osmanlı Devleti'nin İran ile savaşırken Lehistan'a sefer açabilme kudretini ortaya koyması dikkate şayandır. Ayrıca her iki seferde de uzak mesafeleri göze alabilmişti. Sultan IV. Murad'ın bu güç sefer tereddütsüz iştirake karar vermesi de dikkate değerdir. Öte yandan bu işin bir neticeye bağlanmasından sonra İran seferine gitmesi de gözden kaçmamalıdır (İlgürel, 1989:474).

1.2.8. Sultan IV. Murad'ın Revan Seferi ve Sonuçları

Sultan IV. Murad, daha önceki başarısızlıkların intikamını almak ve İran'ın devamlı saldırgan tutumlarına bir son vermek için bizzat sefere karar verdi. Padişah, önce sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Tabanıyassı Mehmed Paşa'yı şark seferine memur etti (Ekim 1633). Sadrazam askerin başında Diyarbakır'a varmış ve burada kışlamaya karar vermişti. Hedefin Revan olduğu anlaşılınca sadrazam baharda Diyarbakır'dan Erzurum'a hareket etti. Padişah İzmit-Eskişehir-Konya-Kayseri-Sivas yoluyla Erzurum'a vardı. Yolda gelirken bazı vali ve kadıları tedip edip, halka eziyet eden sipahi zorbalarıyla uygunsuz kimseleri cezalandırmıştır (İlgürel, 1989:475). Gerek Revan'a giderken ve gerek dönüşte memleketi teftiş için ayrı yollar takip edilmiş ve Anadolu'nun en önemli merkezleri bu suretle kontrol edilmiştir (Ünver, 1952:547).

Sultan IV. Murad hem asker arasında hem de idareci zümre arasında otorite tesis etmek için yolda vezir ya da kadı olsun hiç kimsenin hatasını affetmedi. Mesela Seyitgazi'de

Anadolu Valisi hizmetinde bulunan ve Konya ayanından Karayılan denilen iki kardeşi katletti. Zorbalıkla Manisa sancakbeyliğini elde etmiş bulunan Duducu Hasan Paşa'yı orduya katılır katılmaz öldürttü. Sultan IV. Murad esasında zorbalık ve eşkıyalıkla mansıp elde etmiş bulunanların haklarından gelmek istiyordu. Nitekim Karaman Beylerbeyi Celeboğlu Ali Paşa mansıbını zorbalıkla elde etmişti. O da orduya katılınca idman edildi. İshaklı Konağı'nda Karaağaç kadısından şikâyetler gelince yakalanıp öldürüldü.

Sultan IV. Murad, Konya'da iken Selçuklu Hükümdarı İzzeddin Keykavus'un inşa ettirmiş bulunduğu Alâeddin Tepesi üzerindeki iç kaleyi ziyaret için, yalnız başına at sürdü. Buranın ihtiyar muhafızı olan yeniçeri kendisini tanıyamadığı için, atla girmemesini ihtar etti ve "Bre Ağa! Attan in, piyade yürü. Burası padişah kal'asıdır, atla çıkılmaz" dedi. Sultan askerin bu arzusuna uydu; yaklaştıktan sonra da kendisini taltif etti ve ihsanlarda bulundu. Bu hadise, ihtiyar yeniçeride ve askerimizde kökleşmiş olan devlet şuurunun büyüklüğünü gösterdiği gibi, Sultan IV. Murad'ın da bu telakkiye verdiği kıymeti anlatmaktadır. Kendisinin şiddetli hareketlerini ve icraatını, şu yeniçeri neferinin ifade ettiği duyguyu kuvvetlendirmeye matuf davranışlar olarak görmek lazımdır. Daha sonra Sultan IV. Murad Mevlana dergâhını ziyaret ve şerefine icra edilen ayin-i şerife iştirak etti. Dergâha yeni varidat tahsis etti (Naima, 1968:238).

Erzurum'a doğru yoluna devam ederken Kör Ovası'nda Ordu-yu Hümayuna büyük bir manevra icra ettirdi. Manevraya bizzat iştirak eden padişah, kahramanane heybet ve etvarıyla askerde büyük bir haşyet uyandırdı. Sultan IV. Murad'ın her hali orduda beğeniliyor, asker ve ümeranın alkışlarını davet ediyordu. En kuvvetli pehlivanların kolunu büküyor, yalnız kuvvette değil maharette de kimse kendisiyle boy ölçüşemiyordu. Tüfenk kurşunu menziline kadar ok atıyor; böyle uzak mesafelerden nişan aldığı hedefe isabet ettiriyordu. Askerin yediğinden yiyor, kırdı başını eyerine dayayıp uykusunu uyuyordu. Birçok adamı siyaset ettirmesine rağmen, asker içinde tek başına ve tebdilen, pervasızca dolaşıyor; onların konuşmalarını mütaalarını dinliyor; ordusuna hakim olan havayı bizzat görüyor ve anlıyordu. Padişahın sertliği orduya ne kadar korku salıyorsa, seferin bütün meşakkatlerine askerlerle birlikte katlanması, aylarca atının eyerinden başka yastık, kuşağından başka örtü görmemiş olması da,

kendisine olan emniyet ve itimadı artırıyor ve büyük bir hürmetle karşılanmasını temin ediyordu (Aksun, 1994:145).

Sultan IV. Murad 9 gün Erzurum'da kaldıktan sonra buradan Kars'a ve Kars'tan da Revan üzerine hareket etmiştir (Ünver, 1952:549). Kanuni'nin ölümünden sonra genellikle terkedilmiş bulunan padişahların askerin başında sefere gitmeleri bu suretle tekrar başlamış oluyordu. Sultan IV. Murad 1635 yılı temmuz sonlarında askerin başında olarak Revan (Erivan) Kalesi'ne ulaştı.

Revan Kafkasya'nın güneyinde Türk sınırına yakın olup, bugün Ermenistan sınırları içerisinde. Revan Kalesi'nin askeri önemi pek fazla idi. Gayet sarp bir arazi üzerinde kurulmuş olan kale, iyi de tahkim edilmiş idi. Bu sırada Emirgüneoğlu Tahmasp Kuluhan vali idi. Emirgüne'nin emrinde 12.000 asker bulunuyordu. Kuşatma 11 gün sürdü. Kalenin fazla dayanamayacağını anlayan Emirgüneoğlu teslim olmaktan başka çare bulamadı ve vire ile teslim teklif etti. Bunun üzerine mağlupların canlarına dokunulmamak şartıyla bir "Ahitname" imzalandı. Ertesi gün vali padişahın huzuruna kabul edilerek kale teslim alındı (8 Ağustos 1635). Yahya Efendi, Revan fethine şu tarihi söylemiş idi:

"Revana varıcak Sultan Murad Han-ı Ömer heybet

Müyesser eyledi ana Huday-ı Müstean fethin

Cemi-i ehl-i sünnet, asker-i İslam şad oldu

Didi Yahya anun tarihini:" Gördük Revan Fethin" (1045) (Naima, 1968:262).

Emirgüneoğlu Sultan IV. Murad'ın huzurunda kulluğa kabulünü istemiş ve "Sünni" mezhebine girerek "Yusuf Paşa" adını almıştır. Emirgüneoğlu hil'at, murassa hançer, kemer ve sorguçla taltif edilmiştir. Bundan sonra Erivan muhafızlığına 12.000 askerle veziriazam Murtaza Paşa tayin edildi. İran askerleri kale terk edip Erdebil'e gitmişlerdir. Sultan IV. Murad 25 gün Revan'da kalıp düzenlemelere ve kalenin tamirine nezaret ettikten sonra Tebriz'e doğru yola çıkmıştır. Bundan sonra Safevi ordusunu harbe tahrik etmek için bütün yol boyu tahrip edilmiş ve Hoy Kalesi yıkılmıştır. Buradan Tebriz'e yönelen Sultan IV. Murad, şehir terk edildiği için hiç mücadelesiz Tebriz'e girmiştir. Padişah buradan Van'a hareketle Diyarbakır üzerinden

İstanbul'a varmıştır. Halk padişahı zafer alayları ve şenliklerle karşılamıştır (Ünver, 1952:549,563).

1.2.9. Şehzadelerin Akıbetleri

Sultan IV. Murad, Sultan I. Ahmed'in oğullarından olup kardeşleri Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim adlı şehzadelerden dolayı zaten huzursuz ve tedirgin idi. Vaktiyle Ahizade Hüseyin Efendi'nin sipahi zorbalarının isyanında şehzadelerin hayatlarına kefil olması ve daha sonra hal' dedikodularının dolaşmasından dolayı endişeleri bir kat daha artmıştı. Bu yüzden padişah kardeşlerini katletmekte münasip bir fırsat kolluyordu. Önce yirmi beşer yaşlarında bulunan akranları Bayezid ve Süleyman'ın öldürülmelerini planlamıştı. Kendisi Revan seferinde iken kalenin fethi gerçekleşince İstanbul'a fetihname ile birlikte gizlice bir hat daha yollanmıştı. Bu, iki şehzadenin idam fermanıydı. Revan fethi dolayısıyla şehirde yedi gün yedi gece şenlikler yapılırken sadaret kaymakamı Bayram Paşa ile Bostancıbaşı haremnden iki şehzadeyi alıp boğarak katlettiler. Şehzadelerin ağlayıp yalvarmaları ve bizzat bu işi gerçekleştirenlerin de gözyaşlarıyla katliam yerine getirilmiştir. İstanbul halkı Revan fethini kutlarken şehzadeler babaları Sultan I. Ahmed'in türbesine defnedilmişti. Halk çok sevdikleri şehzadelerin akıbetlerini öğrenince büyük bir elem ve kedere kapılmıştır (1635). Sultan IV. Murad Bağdat seferine çıkmadan önce zekâsı ile temayüz etmiş olan diğer kardeşi Şehzade Kasım'ı da katlettirmiştir (Naima, 1968:274).

Sultan IV. Murad, bu icraatları ile Fatih Kanunnamesine riayet etmiştir. Ancak bu elem ve hüznü dolu hadiseler daha önce görülen isyan ve karışıklıklara fırsat vermemiştir. En önemlisi devletin bütünlüğüne halel gelmemiştir.

1.2.10. Sultan IV. Murad'ın Bağdat Üzerine Seferi ve Bağdat'ın Fethi

Şah I. Safi Revan'ın Osmanlı Devleti'nin eline geçmesini bir türlü hazmedememiş, Sultan IV. Murad'ın uzaklaşmasını ve kış mevsiminin gelmesini beklemişti. Kış gelip Doğu Anadolu'da yolların kapanmasıyla birlikte Revan'a taarruz ederek şehri ele geçirmiştir. Zaten bu sırada Revan muhafızı Murtaza Paşa da ölmüştü. Onun yerine kethüdası Zülfikar Paşa kumandayı üzerine almış; fakat yardım alamadığı için, 1 Nisan 1636'da Vire ile teslim mecburiyetinde kalmıştır. Böylece IV. Murad'ın birinci sefer-i hümayunu neticesinde alınan Revan, yeniden düşman eline geçmiş bulunuyordu

(Aksun, 1994:149). 1636 kışı çok sert geçmişti. Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Tabaniyassı Mehmed Paşa, Diyarbakır kışlağında olmasına rağmen Revan'a yardım gönderilememişti. Hatta vilayetlerden asker toplanamadığı gibi gelenlerden bazıları soğuktan donmuştu (İlgürel, 1989:475).

Revan'ın yardımına koşmadığı için veziriazam Tabaniyassı Mehmed Paşa azlonularak yerine Bayram Paşa veziriazam tayin edilmiştir (7 Ramazan 1046/1637 Şubat) (Uzunçarşılı, 1988a:198). Sadarete gelir gelmez şark serdarlığına da tayin edilen Bayram Paşa, mart sonlarında hareketle Bolu, Amasya, Niğde, Tokat ve Sivas güzergâhını takip ederek Birecik'e varmıştır. Burada dökülen büyük topları Musul'a gönderip, muhafaza altına aldırttı. Bayram Paşa iaşe ve mühimmat tedarikini de bu esnada temin ediyordu (İlgürel, 1989:475).

Sultan IV. Murad Bağdat'ı almak ve İran'a kat'i bir darbe indirmek için hummalı hazırlıklar içindeydi. Osmanlı ülkesinin birçok yerlerinde bu sefer için silah, techizat, levazım ve elbise imalathanelerinde büyük bir faaliyet görülüyordu. Bosna'da 25 okkalık 5.000 gülle dökülüyor; Birecik'e kurulan dökümhanede büyük toplar imal ediliyor, Koçanya'da, Van'da ve Kayseri'de barut imal ediliyordu (Ünal, 1989:728-740).

Hazırlıkların tamamlanmasından sonra padişahın tuğ-ı hümayunu cephaneye önüne dikildi. Sonra da Üsküdar'da otağ-ı hümayun kuruldu. Padişah 8 Nisan 1638/23 Zilkade 1047'de Üsküdar'a geçti. Bir ay içinde son hazırlıklar tamamlanarak Acem seferine çıkıldı. İstanbul muhafızı olarak Budin beylerbeyi Musa Paşa bırakıldı. Şeyhülislam Yahya Efendi ve Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa padişah ile birlikte sefere iştirak ettiler. Halil Sahillioğlu, Bağdat seferi menazilnamesi'ne dayanarak Bağdat'a kadar Üsküdar hariç 121 konak tespit etmiştir (Sahillioğlu, 1965:11). Yürüyüş 540,5 saattir. Bu hale nazaran günde ortalama 4 saat 28 dakika yürünmüştür. Hiç oturak yapılmıyorsa 121 günde Bağdat'a gelinecekti, yani bu seyahat dört ay sürecekti demektir. Amasya'da kışlayan Sadrazam Bayram Paşa, İnönü Konağı'nda orduya katıldı. Padişah ecdadının izinden giderek, Eskişehir'de Şeyh Edebalı'nın kabrini, Seyitgazi'de Battal Gazi'nin türbesini merasimle ziyaret etti. Bolvadin'e geldiği zaman kendisine, Sakarya taraflarında mehdilik iddia eden ve etrafına adam toplayarak ahaliden zorla para toplayan şeyhin faaliyetleriyle ilgili şikâyetle bulunuldu. Eskişehir kadısından mesele

soruldu. O da bu konuyla ilgili olarak bilgi verdi ve meselenin halledilmemesi halinde büyük bir fitnenin çıkabileceğini belirtti. Kadı ayrıca şeyhin Eskişehir halkına şöyle bir tehditname gönderdiğini de belirtti.

“Şehr-i Atik ahalisi!

Şöyle malum ola ki, kağıd size vusul buldukta, yüz yirmi yıllık haracınızı bi’t-tamam gönderip ve kendiniz için bir aylık zahire koyup, ziyadesini bi’l-cümle gönderesiniz ve illa taallül ederseniz, üzerinize âdem gönderip katlolunmanız mukarrerdir.

El-Fakir İsa Ruhullah” (Aksun, 1994:152-153).

Etrafına 7-8 bin kişi toplayıp, kendisine “İsa Ruhullah” namını veren, Mehdilikte de karar kılmayıp, Hz. İsa olduğunu iddia eden bu sahte şeyh üzerine gönderilen Anadolu beylerbeyi Ali Paşa kumandasındaki kuvvetle harbe tutuşmuş ve onu geri çekilmeye mecbur etmiştir. Bunun üzerine orayı bilen Çiftelerli Osman Ağa, kendisini hile ile yakalayıp, padişahın huzuruna getirmiştir. Padişah bu sahte şeyhe: “Bak sen Hz. İsa’yım demişsin, gerçek midir?” diye sormuş, o da inkâr etmiştir. Bunun üzerine huzurda bulunan şeyhülislamın fetvasıyla idama mahkûm edilmiş ve işkencelerle öldürülmüştür (İlgürel, 1989:476).

Daha sonra padişah Konya’ya gelmiş, Mevlana’nın dergâhına giderek, icra edilen ayine iştirak etmiştir. Buradan hareket edildikten sonra, 26 ağustosta Cülab mevkiinde, zaten hasta olan veziriazam Bayram Paşa vefat etmiştir. Onun yerine Musul Valisi Tayyar Mehmed Paşa sadarete getirilmiştir (27 Ağustos 1638/16 Rebiülahir 1048). 3 Eylülde Diyarbakır’a ulaşan ordu burada on gün konaklamıştır. Yeni sadrazam, büyük debdebe ile ordu-yu hümayuna iltihak etti ve huzura kabul olundu. Burada Arap Emiri Ebu Rişoğlu ile Halep ve Trablusşam Beylerbeyleri, pişdar vazifesiyle memur edilerek, Diyarbakır Beylerbeyi Derviş Paşa kumandasında Musul’a sevk edildiler.

Ordu 7 Ekim’de Musul’a geldi. Burada toplardan bir kısmı ile cephanenin nehirden, 20 kadar topun da karadan Bağdat’a sevkine başlandı. Padişah burada Hind hükümdarı Hurrem Şahin elçisini kabul etti (Aksun, 1994:154). Elçinin teklifi, İran’a karşı müşterek bir hareket temini idi. Bu teklif kabul edilerek, sefir bir name ve hediyelerle gönderildi. Ordu-yu hümayun 14 Kasım da Kazımiye’ye ertesi gün de Azamiye’ye (8

Receb 1048/15 Kasım 1638) ulaşıldı. Padişah hemen muhasaranın başlamasını emretti. Otağ-ı hümayun, İmam-ı Azam türbesinin önüne kuruldu. Kırk kurban kestiren Sultan IV. Murad, bunların fukaraya dağıtılmasını emrettikten sonra “Ser mezhebimiz ziyaretine bi-fethü zafer duhul etmekden istihya ederim (Mezhebimizin başının huzuruna fetih ve zafer olmaksızın girmekten haya ederim).” diyerek, İmam-ı Azam’ın kabrini ziyareti, Bağdat’ın fethinden sonraya bıraktı (Hammer, 1990:243-244).

Sultan IV. Murad, ordu sıhhiye çadırlarını, Revan seferi-i hümayununda olduğu gibi, kendi otağının yakınına kurdu ve yaralıların tedavisine azami ihtimamın gösterilmesini emretti. Bağdad-ı Safevi kumandanı Bektaş Han, 30-40.000 askerle müdafaa ediyordu. O sırada Bağdad Kalesi 211 kuleyi ihtiva ediyordu. Şehrin ehemmiyetli kapıları, Azamiye, Akkapı, Karanlıkkapı, Köprükapısı gibi isimlerle anılıyordu. Hafız Paşa şehri Karanlıkkapı’dan Hüsrev Paşa Azamiye’den tazyik etmiş olduklarından, faviler bilhassa buraları fazlaca tahkim etmişlerdi. Bunun üzerine bu kez umulmayan Akkapı tarafından kuvvetle tazyike karar verildi. Akkapı Vezir-iazam, Yeniçeri Ağası Hasan Ağa ve Rumeli Beylerbeyi Arslan Paşa-zade Ali Paşa emrindeki kuvvetlerle tazyik ediliyordu. Bunun aşağı tarafındaki Karanlıkkapı Mustafa Paşa, Sivas Valisi Kör-Hazinedar İbrahim Paşa, 40 yeniçeri zabiti ile Samsoncubaşı, Köstendil ve Avlonya sancak beyleri emrindeki kuvvetlerle sıkıştırılıyordu. Bunların ilerisi Anadolu Beylerbeyi Hüseyin Paşa, Mısır askeri ve 40 yeniçeri zabiti ile Zağarcıbaşı kumandasındaki birliklerce muhasara edilmişti. Karanlıkkapı ilerisindeki iki paşa idaresinde, emniyet kuvvetleri konulmuştu (Aksun, 1994:155).

Kuşatmanın sekizinci günü metrisler hendek kenarına kadar ilerledi. Kuleler Osmanlı topraklarının endahatlarından sarsılıyor ve duvarlarda açılan gedikler, hurma dalları ve topraklarla dolduruluyordu (Hammer, 1990:245). Sultan IV. Murad, muhasara boyunca siperleri dolaşarak, vezirlere, zabitanaya ve askere “Göreyim sizi, din-i mübin uğruna sa’yü gayretde kusur etmeyesiz, gayert vaktidir.” diye hitab ediyor; gazileri teşci ediyordu.

Muhasaranın ancak yirminci günü nehir yoluyla gönderilen toplar geldi ve hemen mevzilendirilip, bataryalar oluşturuldu. Bu suretle toprakların hepsinin nehir yolu ile getirilmemesi ile isabetli bir hareket yapıldığı anlaşıldı.

Muhasaranın otuzuncu günü, askere 260.000 torba dağıtıldı. Bunlar topraklarla doldurularak, hendeğin doldurulmasına başlandı. Bu rakam Türk ordusunun o zaman pek ulaşamayacak bir levazım gücüne sahip olduğunu göstermektedir. 22 Aralık'ta bütün mevzilerde hendekler doldurulmuş bulunuyordu. Bu iş bitince Sultan IV. Murad, Vezir-i azamı huzuruna davet ile “Hendekler doldu; asker-i İslam yürüyüşe hazır vaziyette, niçin yürüyüş vermezsin?” diye sordu. Vezir-i azam “Padişahım, sabr olunsun, yakın vakitte şehir şehir fetholunur; yürüyüşe zaman vardır. Acele ile askeri kırdırmayalım” dedi. Sultan IV. Murad bu sözlerden tatmin olmayarak “Senin namın, dilâverliğin ve şecaatin bu mudur? Kale altını nice bekletirsin, tehirin maması nedir? deyince, çok kahraman ve kıymetli bir asker olan Vezir-i azam “Ben canımı din-i mübin-i Ahmediye ve Padişahıma feda etmişim, Tayyar kulun ölmekle bir şey olmaz,”yeter ki Allahu Teala ihsan eylesin” dedi(Aksun, 1994:155).

Ertesi günü 23 Aralık 1638/4 Şaban 1048'de şafakla beraber, genel bir hücumla geçildi. Vezir-i azam Tayyar Mehmed Paşa, namazdan sonra kendi cephesinin en ön mevziine, serdengeçtilerin başına giderek, şiddetli top atışları ve tüfenk atışları ile bizzat hücumu başlattı. Kuleler zaptolunduktan sonra, bizzat elinde kılınc düşmana saldırırken, alnından vurularak şehid oldu (Hammer, 1990:246-247). Hadım Süleyman Paşa'nın muharebe meydanında şehid düşüşünden sonra, bir Osmanlı veziriazamı daha muharebe meydanında ve askerinin başında, şehadet rütbesine erişmişti. Sultan IV. Murad, kahraman sadrazamın şehadetini işitince, “Ah Tayyar, Bağdad Kalesi gibi yüz kale değerdin” diye takdirlerini belirtmiştir. Atası Yavuz Sultan Selim Han'ın “Mısır'ı aldık, ama Sinan'ı kaybettik” sözüne imtisalen konuşmuş oluyordu. Omsalı padişahlarının taktir ettikleri kıymetli vezirleri sonuna kadar tuttuklarını, vefatlarından sonra dahi hatırasına riayet gösterdiklerini müşahade etmekteyiz(Naima, 1968:370).

Daha sonra veziriazamlık Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya verildi. Kalelere karşı saldırı devam ediyordu. Kuleler birer birer düşmekteydi. Bu esnada kale burçlarından ve kulelerden eman nekkareleri çalınmağa ve “aman, el-aman, ya Sahib-kıran ve Halife-i zeminü zaman ve güzide-i al-i Osman, Allah için, ecdadının yüzü suyuna el-aman, Allah'ı severseniz el-aman; ey gaziler başınız için, Bektaş Han Kal'adan çıkar, kuleyi size teslim eder” feryatlar yükselmiştir. Nihayet Türk taarruzlarından bunalan Bağdad muhafızı Bektaş Han, kaleyi teslim etmekten başka çare bulamayıp Türk ordugâhına

haber gönderip bir “amannname” istedi. Bektaş Han’ın talebi uygun bulunup ateş kesilmiş ve padişah tarafından huzura kabul olunmuştur. Sultan IV. Murad, Bektaş Han’ın merasim ve iltifat ile karşılaşmış, Kalmak veya şaha gitmek hususunda serbest olduklarını bildirmiş, Bektaş Han ise Osmanlı tebaası olmayı tercih etmiştir.

Daha sonra Safeviler Narin Kule denilen iç kaleye çekilerek muharebeye devam ettiler. Hâlbuki kendilerine aman verilmişti. Türkler İmam-ı Azam kapısından girerken, Safevi kuvvetleri de Karanlık kapıdan çıkacaklardı. Fakat Acemler buna riayet etmediler ve çok çirkinlik yaptılar. Diğer Safevi kumandanları Bektaş Han’ın telimini ihanet sayarak şehri müdafaaya devam ettiler. Bu sırada Türk kuvvetleri surları aşmış ve sokak çarpışmalarına başlamışlardı. Şehirde çok şiddetli çarpışmalar oldu. Büyük kayıplara rağmen düşman inatla direniyordu. Şehrin sokakları cesetle dolmuş, baruthanenin kasten infilak ettirilmesiyle sekiz yüz kişi ölmüştü. Şehir tamamen ele geçirilince emniyet gerekçesiyle bütün İranlılar sürülmüş, yerli halk bırakılmıştır. Bilahare Sultan IV. Murad, şehri ve bölgedeki meskün yerleri tamamen Sünnileştirmek için Anadolu’dan Sünni toplulukları getirtip buraya yerleştirmiştir(Aksun, 1994:155,157).

Daha önce “fetih müyesser olmadan türbeye girmeye utanırım” diyen Sultan IV. Murad, Sünni mezhebinin mübarek bir makamı olan İmam-ı Azam türbesini merasimle ziyaret etmiştir. Kurbanlar kestirip, içerisini ipek halılar ve kıymetli şallar ve altın ve gümüş murassa kandillerle tezyin etmiştir. Devlet erkânının zafer tebriki de bu ziyaret gününde olduğu gibi aynı gün İstanbul’a fetihname gönderilmiştir (26 Aralık 1638). Bağdad eyaleti yeniden teşkil edilip, yeniçeri ağası Küçük Hüseyin Ağa vali, müderrislerden Tezkireci Musa Efendi kadı, yeniçeri kethüdası Bektaş Ağa sekiz bin yeniçeri ile muhafız tayin edilmiştir.

Sultan IV. Murad, 14 Ocak 1639/1048 tarihinde de Cuma namazını Azamiye Camiinde kıldıktan sonra Musul’a hareket etmiştir. İran ile barışın henüz tesis edilmemesinden dolayı veziri azam Kemankeş Kara Mustafa Paşa’yı Serdar-ı Ekremlikle Irak’ın muhafazası için bırakmıştır. Padişah Musul’a vardığı zaman seferden önce İstanbul’a gelip de huzura kabul edilmeyip Musul’a getirilen İran elçisi Maksud Han’a Şah Safi’ye verilmek üzere bir “tehdidname” verilmiştir. Sultan IV. Murad, “ersen meydana gel” diye tehdit ettiği Safi’den daha önce Osmanlılarda bulunan yerlerin iadesini ve her sene hediye gönderilmesini istemiştir. Aksi takdirde bahara kadar tekrar İran’a yürüyeceğini

bildirmiştir. Musul'dan Diyarbakır'a gelen padişah, damla hastalığından muzdarip olduğu için kışı burada geçirmiştir. Bu arada serdar Kemankeş Mustafa Paşa, Şah'ı barışa zorlamak üzere ordu ile Bağdad'dan ayrılmış bulunuyordu (İlgürel, 1989:478-479).

1.2.11. Kasr-ı Şirin Anlaşması ve Önemi

Veziri azam ve Serdar-ı Ekrem Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Şah'ı barışa zorlamak için çıktığı sefer etkisini göstermiş bulunuyordu. Nitekim İran hududu üzerindeki Şehriban'da Şah I. Safi'nin elçisi Muhammed Kulu Han serdara gelerek barış teklifinde bulundu. Elçi Kars Kalesi'nin İran'a terkini veya kalenin ter kibini istemiş fakat bu istek reddedilmişti. Serdar ise Safevi ordusunun Bağdad hududundan çekilmesi ve Derdeng Kalesi'nin Osmanlı Devleti'ne terkini istedi. Aksi taktirde Osmanlı ordusunun meydan savaşına hazır olduğunu bildirdi. Birkaç gün sonra Safevi Başkumandanı Rüstem Han'dan serdara bir tezkere geldi. Tezkerede, Derdeng Kalesi'nin tahliye edildiği ve bir elçilik heyetinin gönderildiği bildiriliyordu. Türk askeri Kasr-ı Şirin mevkiine geldiği zaman Saruhan başkanlığındaki bir murahhas heyeti de buraya ulaşmış bulunuyordu. Üç gün süren müzakereler sonunda 17 Mayıs 1639/17 Muharrem 1049'da Türk tarihinde önemli bir yeri olan ve Türk-İran sınırında kalıcı bir düzenleme getiren antlaşma imzalandı.

Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın Şah I. Safi tarafından tastik edilmiş metni İran elçisi Muhammed Kulu Han tarafından İstanbul'a getirilmiş ve padişaha sunulmuştur. Bu antlaşmanın en mühim hususiyeti, geçerliliğini pek az farklarla şimdiye kadar sürdürebilmiş olmasıdır. Bu gün İran ile olan hududumuzda hala bu antlaşmanın hükümleri tatbik edilmektedir. Bu antlaşmanın bizim elimizden çıkan bir takım topraklarımızı içine alan kısmı, yine İran ile Irak arasında geçerliliğini muhafaza etmektedir. Antlaşmaya konan hükümlerden biri de Ashab-ı Kiram'a küfür etmenin yasak olacağı maddesiydi. Kanuni'den beri İran ile yapılan antlaşmalara konan bu hükümler, Osmanlı'nın Şii ekalliyet ile Sünni alemini birbirine yakınlaştırmak ve uhdelerinde bulundurdıkları İslam liderliği makamının zaruri vecibelerini yerine getirmek için sarf ettikleri gayretin açık bir delili olarak görünmektedir. Osmanlı zaferleri arasında önemli bir yeri olan bu sefer dönüşü padişah devlet erkânı ve ulema tarafından İzmit'te karşılanmıştır. Sultan Murad ayaklarındaki rahatsızlıktan dolayı iki

gün İzmit'te kaldıktan sonra, İstanbul'a gelmiş ve muhteşem bir merasimle İstanbul'da karşılanmıştır (10 Aralık 1639). Şehirde bir hafta bahar şenlikleri sürmüştür. Ancak padişah damla hastalığından muzdarip olup elleri ve ayakları şişmiş bulunuyordu (İlgürel, 1989:480).

Padişah, barış antlaşmasını başarıyla sonuçlandıran Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı İstanbul'a davet etmiştir. 5 Ocak 1640'da İstanbul'a gelen sadrazam, parlak bir merasimle karşılanmış ve padişahın huzuruna kabul olunduğunda Sultan Murad "Lala hoş geldin, ekmeğim sana helal olsun" sözleriyle ve hil'atlerle sadrazamı taltif etmiştir.

1.3. Koçi Bey'in IV. Murad'ın İcraatlarındaki Tesiri

Koçi Bey, XVII. Asırda yetişmiş Türklerin Monteskiyösü adını almaya hak kazanmış, değerli bir şahsiyettir. Koçi Bey, gençliğinde Görice'den İstanbul'a getirilmiş ve saray-ı hümayuna girmiştir (Koçi Bey,1993:VIII).

Hakikatte IV. Murad devrinde devlet idaresinde nizam ve kanunun hakim olması, işlerin düzelmesi yolunda bazı ıslahat taraftarları olmuştur. 1632'ye kadar yani IV. Murad'ın çocukluk devresindeki karışıklık ve kötü idare düşünülürse, birtakım ıslahatçıların meydana çıkması gerek nazari ve umumi şekilde ahlak ve siyaset eserleri ile, gerek kanunların yürürlükte kalmalarının temini maksadıyla veya bizzat idareyi ele almak isteyen hükümdara fikir ve mütalaaları ile yol göstermek istemeleri ve bazı ıslahat tavsiyelerinde bulunmaları tabiidir. Bunların başında da Koçi Bey gelmektedir.

IV. Murad'ın musahibi ve seferlerinde onunla beraber bulunan, Enderun'da has odalı olarak tanınan Koçi Bey, devrinin siyasi fikirleri itibarıyla en seçkin şahsiyetlerindendir. Onun nizamını devlet hakkındaki mütalaa ve tenkitleri, düşündüğü tedbirler, padişaha takdim ettiği layihası ile onu XVII. Asrın en büyük bir ıslahatçısı gibi göstermektedir (Gökbilgin,1957:209). Gerçekten de "Telhisat der ahval-i alem-i Sultan Murad'dan" (Koçi Bey Risalesi) adlı eseriyle Koçi Bey, bu devirde bir ıslahatçı olarak üzerinde durulacak şahsiyettir (Yücel, 1983:XVIII).

İncelemelerini, düşüncelerini padişaha arz için fırsat bekleyen Koçi Bey, ocağın terbiyesi, nizamı, intizamı sağlandıktan sonra hemen kaleme sarılmıştır. Tedbirli ve akıllı bir devlet müşavirine yakışır açık, ağır, düzgün, ciddi, samimi bir üslup ve

hakimane bir yol ile telhislerini yani arz tezkirelerini yazmış, IV. Murad’a takdim etmiştir.

Koçi Bey, Kanuni Sultan Süleyman devrinden itibaren bozuklukları ele alarak, devleti zaafa düşüren sebepleri ortaya koymuş, bilhassa on sekizinci telhisinde çöküşün beş sebepten ileri geldiğini göstermiş ve III. Murad zamanından IV. Murad zamanına kadar memlekete girmiş olan bütün suiistimalleri kaydederek, toplumsal ve siyasi teşkilatta, idari usullerde çöküşü hazırlayan etkenleri tespit ederek, padişahı tedbirli olmaya, uyarmaya çalışmıştır.

Bu arada III. Murad’dan itibaren saltanatın işlerine kadınlar da karışarak çöküşe geniş ölçüde tesirli oldukları halde, Koçi Bey kötülüklerden çekindiğinden olsa gerek onlardan hiç bahsetmemiş, ıslahat tedbirleri arasında, idarenin bu unsurlardan kurtarılması hakkında hiçbir imada bulunmamıştır (Koçi Bey,1993:11).

Koçi Bey layihasını 1631’de IV. Murad’a sunmuştur. Koçi Bey, IV. Murad’a önce devlet meselesinin nasıl düzeltileceğinin yollarını göstermiştir. İhtimal ki IV. Murad’ın fenalıklar karşısında merhametsizce, hatta zalimce tutumunda “Koçi Bey Risalelerinin” tesiri olmuştur. Garip olanı şu ki, en küçük köklü ıslahata girişmek fikri, Sultan IV. Murad’a bir dereceye kadar Koçi Bey risalelerinden sonra gelmiştir.

Bir tenkide tahammülü olmayacak kadar tarihin sert, haşin ve zalim tanıdığı IV. Murad’ın Koçi Bey’in bir hocanın talebesine ders verir gibi, akıl öğretir gibi yazılmış telhisleri karşısında küçüklük hissetmemesi ve Koçi Bey’e karşı da fena muamelede bulunmamasıdır (Koçi Bey,1993:XIII-XIV).

Koçi Bey, devletin önemli yaralarını açıktan açığa gösterir. Ondan sonra Osmanlı Hükümeti’nin eski kuvvet ve mamuriyetinin sebeplerini sayar ki, ona göre sadrazamların mutlak iktidarından, mansıp sahiplerinin azledilemez olmasından, adaletin (emr-i kazanın) serbestçe uygulanmasından, gerek maaş, gerek tımar ve zeamet ile istihdam olunan asker saflarında mutlak itaatin muhafazasından ibarettir (Hammer,1990:283-284).

Onun “Tashih-i vükela ve ehl-i divan ve def’i rüşvet ne yüzden müyesser olacağı” hakkındaki mütalaası şöyledir: önce Koçi Bey’de kendinden evvelki ıslahatçılar gibi bütün fitne ve fesada, reaya, memleket ve hazine noksanına sebep olan “rüşvet-i habis”

teşhisini koymuş ve “mademki vechi arzdan lâşe-i rüşvet def olunmaya adalet mümkün olmaz” hükmünü vermiştir. Rüşvetin devletin dağılmasına dahi sebep olabileceğini açıklayarak tehlikelere işaret etmiştir. Bununla beraber rüşvetin tamamen ortadan kalkması lazımdır. Koçi Bey’e göre bunun çareleri ve bozuklukların nasıl düzeltileceği şöyledir:

- Veziriazam müstakil olmalı, iç ve taşra halkından bir fert müdahale etmemelidir.
- Vüzera hizmetlerinde olanların dirlikli ve defterli kimseler olmaması, bunların satın alınmış köleler bulunmaması,
- Eyalet ve sancaklara usulünce gelmiş faydalı, namdar, tedbirli ve vakar sahibi kimselerin tayini,
- Bunların suçları sabit olmadıkça azil olunmamaları, fakat zulüm ve fesatları sabit ve muhakkak bulunanların da azl ile yetinilmeyerek kanuni şekilde cezalandırılması,
- Zeamet ve tımarları beylerbeylerinin inha ve tevcih etmesi, Asitane-i saadetten müdahale olunmaması,
- Manasıb-ı ilmiye ehl-i ilim ve sahib-i fazla ihsan olunup, müderrislerden hiçbir suretle rüşvet alınmaması, müddetleri azaltılmaması, cahil olanların ise meslekten ve vazifeden ihraç edilmesi, mülazemet usulünün bozulup, haddinden fazla işe yaramayan kişilere verilmesi,
- Paşmaklı, arpalık, tevcihlerindeki suiistimalin ortadan kalkması,
- Divan-ı Hümayun kâtipleri, defter-i hakani ve maliye mensupları marifet ve kemal sahibi, ehl-i iffet ve istikamet kimseler olması,
- Lüzumundan fazla müteferrika, çavuş ve kâtip gibi kimselerin beratı düzeltilerek bu sıfatları beratlarından çıkarılması, zaim ve erbab-ı tımar olarak cebelüleri ile sefere gitmelerinin temini,
- Bütün zuama ve erbab-ı tımarın hüviyet ve vasıfları beratlarında yazılmalı, yoklamaları yapıldığında beratları görülerek ona göre muamele olunmalıdır.

Koçi Bey, kontrol ve murakabe işine çok önem vermekte ve böyle yapılırsa kimse kimsenin namına dirlik zaptedemeyeceğini belirtmektedir (Gökbilgin,1957:210-211).

Koçi Bey, kendinden önceki padişahların yatıştırmaya muvaffak olduğu büyük gailelerden de birçok misaller nakleder. II. Mehmed zamanında kırk bin kişilik bir kuvvete malik olan Asi Mustafa'nın Dobruca Tataristan'ında, Ahmed tarafından nasıl tenkit olduğunu; II. Bayezid zamanında Bosna valisi Yakup'un Hırvatlık kumandanının isyanını nasıl bastırdığını; III. Murad zamanında kazakların Gazi Turhan Bey tarafından nasıl itaat altına alındığını, III. Mehmed zamanında Hasan Paşa'nın İstanbul kapılarını kapayarak ve başlıca suçluları yakalayarak, yeniçerilerin isyanını nasıl yatıştırdığını padişaha hatırlatır.

Koçi Bey, eserini İran Seferi ve Bağdat'ın kurtarılması hakkında akıllıca nasihatlerle bitirir. Düşmanla gerek Kars yoluyla Revan üzerine yürüyerek, gerek Çıldır'dan doğru Tiflis üzerine giderek iki suretle hücum etmenin mümkün olduğunu, ne suretle hareket olunursa olsun, ordunun Bağdat'ta kışlaması lazım gelmeyip, Diyarbekir ve Erzurum taraflarında kışlar tertip edilmesi gerektiği, ser-askerin harekâtını nazar-ı dikkat altında bulundurmak için vezirlerden birinin kethüda olarak yanına verilmesinin ihtiyat gereği olacağını ispat eder.

İşte Koçi Bey bu akıllıca nasihatleri ve Ruznameci İbrahim Efendi maruzatı üzerinedir kik, iki sene sonra mülazımlıklar kaldırılarak, tımar ve zeamet ve askerin esami defterleri yoklanmış ve bu zatların gizlice yaptıkları tesir, Sultan IV. Murad'a hükümet dizginlerini kuvvetle ele almak azmini telkin etmiştir. Tantanalı şekilde icra edilen bir yemin ve daha çok kılıç korkusu askeri itaat dairesinde tutmuştur. Yeniçeri ve sipahi zorbalарının hakkından gelmesi, teşkilatta yenilikler yapması, hep bu risalenin tesiri olsa gerektir.

Bağdat seferinden az önce, zeamet ve tımar defterleri tamamen yoklama edildi. Tezyinatın yasaklanmasıyla ilgili kanunlar yürürlüğe konuldu. Ulufeli ve ulufesiz muntazam ve muntazam olmayan askerin miktarı 200 bine çıkarıldı: Şu suretle ki, 162 yeniçeri ortasında 30 bin kişilik seçkin bir fırka teşkil olundu. Devletin geliri sekiz milyon altına, tımar ve zeametlerin gelirleri altı milyona çıkarıldı (Hammer,1990:284-285).

Koçi Bey'in görevlerini suiistimal ve ihmal edenlerden sık sık bahsetmesi, IV. Murad'ın görevlilere çok sert ve haşın davranmasına sebep olmuştur. Affetmek ve hoşgörü ile karşılamak, IV. Murad'ın düşüncesinden kaybolmuştur. Tütün içerenlere gösterdiği tepki bunun en açık örneğidir (İlgürel,1989:485).

IV. Murad devrinde ıslahatçı olarak ayrıca Amasyalı ulema ve şeyhlerden birisi olan Kadızade İlmi Mehmed Efendi, diğeri Müverrih Hasan Beyzadedir. Bunlardan daha önemli ise Reisülküttap Avni Ömer Efendi ve onun IV. Murad'a takdim ettiği "Kanun-u Osmanî Mefhum-ı Defter-i Hakani" adlı risaledir. Avni Ömer Efendi, divan hizmetlerinde yetişmiş, defter eminliği yapmış, reisülküttaplığa kadar yükselmiş birisi idi. Bu eserinde -ki kısmen Ayn-i Ali Risalesine (Gökbilgin,1979:25) benzetilebilir- imparatorluğun bütün eyalet, kale, köy, mezraların, bütün arazinin aksam-ı tasarrufatını kayıt ederek nizamın iadesine ve bazı ıslahatın icrasına yardım etmek istemiştir (Gökbilgin,1957:211-212).

Bir de Kemankeş Kara Mustafa Paşa adına kaleme alınmış olduğu tahmin edilen Kitab-u Mesalihi'l Müslimin ve Menafii'l-Müminin adlı eserin kendisine Şeyhülislam Yahya Efendi tarafından hazırlandığı da tahmin edilmektedir.

IV. Murad döneminde, 1635 Revan Seferi, 1637 Bağdat Seferi ile 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması arasındaki dönemde, Kızılbaş Meselesi gündemliğini korumaktadır. Nitekim deneyim sahibi ve uzun süren Osmanlı-İran harplerinin açtığı yaraları gören Müellif, bu konuda verilen bilgileri çok aşan ve sorunun kesin şekilde halline dair son derece dikkat çekici çözüm yolları önermektedir. Büyük bir ihtimalle Revan ve Bağdat seferlerinde alınan başarılı sonuçlarda, müellif tarafından yapılan öneriler doğrultusunda alınmış tedbirlerin yardımcı olduğu düşünülebilir (Yücel,1983:60-61).

1.4. Sultan IV. Murad'ın Vefatı

Sultan IV. Murad'da ortaya çıkan damla hastalığı, önce Revan Seferi'nde görülmüş, Bağdat Seferi esnasında ise artmıştı. İstanbul'a dönüşte şiddetli baş ağrısı ve titreme ile yatağa düşen padişah, bir müddet istirahatla iyileşmişti. Bununla beraber ramazan esnasında daha şiddetli bir darbeye yakalanarak, hayatından korkuldu. Bayramda (1 Şevval 1049/25 Ocak 1640) sağlık durumu, devlet büyüklerini el öpme merasimine kabulüne müsait oldu. Merasim son bulunca, mu'tadı üzere Sinan Paşa Köşkü'ne

giderek, hassa hademelerinin askeri oyunlarını ve cirit oyunlarını seyretti. Bu günden sonra Sultan IV. Murad'ın sağığı bozulmaya devam etti. Daha sonra ise sıhhati günden güne kötüleşti. Hekimlerin bütün çabalarına rağmen padişahın hastalığına bir çare bulunamadı. 9 Şubat 1640/16 Şevval 1049 Perşembe gecesi vefat etti (Baysun,1993:644).

1.5. Sultan IV. Murad'ın Kişiliğı

Sultan IV. Murad, uzun boylu, geniş omuzlu, münasip vücutlu ve gösterişli idi. Saçları kara, sakalı siyah ve gür, gözleri siyah ve parlaktı. İki kaşının arasındaki derin çizgiler, çehresindeki bir kat daha müthiş gösteriyordu. Kaşları hareket eder etmez, binlerce kol yukarı kalkardı. Bu tehditkâr hatların sıkışmasıyla binlerce baş toprağı düşerdi. Emsali nadir derecede kuvvetli ve çevik olduğundan ok ve yay oyunlarında fevkaladeydi. Demirden pazusu okları tüfek kurşunundan daha ileri götürürdü. Bir cirit darbesiyle dört parmak kalınlığında tahtaları ve kuvvetli topuzu (haşet) ile fil derisinden yapılmış ve gergedan derisiyle kaplanmış hint miğferini delmeye muktedir idi. Geyik, karaca, tavşan, yaban domuzu, keçi, yabani keçi avını severdi. Fakat en çok haz ettiği 20–30 bin kişi ile sürgün avı idi (Hammer,1990:279).

Sultan Murad şiiri severdi; kendisi de şairdi ve Muradi mahlasını kullanırdı. Musikiye meraklı idi ve bazı besteleri de var idi. Sultan Murad, ilim ve sanat erbabına büyük yakınlık gösterir; onları himaye ederdi (Aksun,1994:159). Yaz ve kış her Cuma gecesi bilginleri, şeyhleri ve hafızları toplayarak ilmi tartışmalar yaptırırdı. Cumartesi geceleri ilahi okuyanların, gazelhanların ve saz çalanların şarkılarını dinlerdi. Pazar geceleri Tıfli, Cevri, Nefi, Arzi, Nedim, Nisari, Beyani ve Uzleti gibi şairlerle sohbet ederdi. Pazartesi gecesi Kör Hasanoğlu, damadı Musli Çelebi, Mukallit Cifit Hasan, Akbaba, Sarı Çelebi, Çakman Çelebi ve Simitçizade gibi oyunları, Bataoğlu Yarpol Kolu, Osman Kolu gibi çengileri toplayarak Hüseyin Baykara meclisleri yapardı. Salı gecesi güngörmüş ihtiyarlar ile sohbet ederek konuşmalarından faydalanırdı. Çarşamba gecesi halkın Salihleri ve hayır sahipleriyle, Perşembe gecesi dervişler, macera sahibi ve maarif erbabı ile sohbet ederdi. Her sabah divana çıkar ve Müslümanların ilerini görmeye çalışırdı. Evliya Çelebi, Osmanlı sülalesinde böyle zapt edici, bağlayıcı, adil, sert ve şiddetli, kan dökücü, eşkiya düşmanı, asker öldüren, Rüstem gibi kuvvetli, yiğit

ve cesaret örneği bir padişahın gelmediğini rivayet eder (Evliya Çelebi,1993:163,191-192).

IV. Murad devlet erkânına ve hatta ulemaya karşı sert davranmasına rağmen adil davranmayı da kendisine şiar edinmişti. Mesela, seferler sırasında halka zulmedenlere göz açtırmadığı gibi, halktan parasız bir şey alınmamasını da emretmiştir. Ayrıca kadıların hakkaniyet üzere hüküm vermelerini de öğütlemiştir. Güçlü bir iradeye ve hafızaya sahiptir. Her şeyi öğrenmek ister, devlet işlerine tam manasıyla hâkim olmak için her şeyden şüphe etmiştir.

Onun suçlulara merhametsiz davranması ve çok kan dökmesi dikkatleri çekmiştir. Ancak gerek Anadolu’da gerekse İstanbul’da türeyen zorbarların devlet otoritesini hiçe sayarak halka zulmetmesi padişahı bu şekilde hareket etmeye zorlamıştır. Bu yüzden her vilayetten raporlar alınıp asayiş gözetilirdi. İç huzura bu kadar önem vermesinden dolayı halk, onun zamanında rahatlık ve emniyet içinde yaşamıştır. Bu onun en müsbet icraatı olmuştur (İlgürel,1989:488).

Dünyada ilk defa uçuş denemesi yine onun zamanında İstanbul’da yapılmış, Hezarfen Ahmet Efendi Galata Kulesi’nden Üsküdar’a kuvvetli bir lodos rüzgârıyla uçmuştur. Yine dünyada ilk defa fişek usulüyle fişek tecrübesi de Lagari Hasan Çelebi namındaki bir Türk sanatkârı tarafından tecrübe edilmiş ve barut macunu kullanılarak imal edilmiştir. Bu iptidai füzenin muharebelerde kullanılması kendisine teklif edilen padişahın, çok adam kırdıracağını, bunun ise zulüm ve günah olduğunu söyleyerek reddettiği rivayet edilir (Aksun,1994:162).

BÖLÜM 2: YENİÇERİ OCAĞININ BOZULMA SEBEPLERİ

Yeniçeri ocağının bozulmasında, güçlü bir otoritenin eksikliği, ocak kanunlarına aykırı bir şekilde adam alınması, maşların yetmemesi, esame yolsuzluğu, devlet adamlarının kendi istikballeri için ocağı kullanmaları gibi görünür sebepler önemli rol oynamıştır.

2.1. Ocağın Kurallarının Bozulması ve Yeniçerilerin Zorbalıkları

17. yüzyıldan başlayarak ocağın kanunnameleri yerine anlamsız gelenekler geçmiş, yeniçeri ocağı devlet otoritesinin dayanağı olmaktan çıkmış, ocak devlet içindir prensibi yerini devlet ocak içindir düşüncesine terk etmiş ve bundan dolayı ocakta ve devlet teşkilatında yeniçerilerin onayı olmadan herhangi bir düzen kurma olanağı kalmamış (Karal, 1995:7) ve bütün bunlar ocağın tefessüh etmesine yol açmıştır. Nitekim Ahmed Cevdet Paşa, Esad Efendi'den naklen artık geçerliliği kalmamış eski yeniçeri geleneklerini şöyle anlatmaktadır: “Yeniçeriler kanunlarını kendileri değiştirdiler, fakat bina yıkılıp helâsı yerinde kalmış gibi usta adını taşıyan yeniçeriler Et Meydanı'nda çıplak olarak her sabah çabuk koşmaya alışmak için konan ete koşmaları, çavuş ve usta dedikleri kimsenin yine meydanda yüksek bir yere çıkıp güya et tayini almaya gelen askere seslenir yollu:”çardak önünden geçmeyin. Pazar ve sokaklara gitmeyin, halk sizi pazara gider sanmasın...Subayı görünce kaçın ve tozluğunuzu indirin. Şöyle idin, böyle idin diyerek, belli belirsiz dilde konuşma ve uyarıları kalmıştı” (Ahmed Cevdet Paşa, 1993:2953). Kanunlar o kadar değişikliğe uğramıştı ki kışlarında, yalnız odabaşı ve aşçı, usta, müteveli, yazıcı, baş karakullukçu, kullukçular ve kulluk denen karagollarda da birer asker ile çorbacılar kalır oldu (Mustafa Nuri Paşa, 1992:299).

Yeniçerilerin bozulmasının sebepleri arasında evlenmelerine izin verilmesi ve Müslüman ailelerin el altından çocuklarını Hristiyan ailelere verip yeniçeri ocağına kaydettirmeleri de vardır.

Yeniçerilerin bozulmalarında padişahların yeniçerilerle birlikte sefer çıkma geleneğini terk etmeleri de önemli rol oynamıştır (Uzunçarşılı, 1988c:303,484-485). Padişahların yeniçerilerle birlikte sefere gitmesi, askerler için hem disiplin hem de moral açısından çok önemli olduğu halde özellikle Kanuni'nin son dönemlerinden itibaren imparatorluk doğal sınırlarına ulaştığı için sefer masrafları seferden elde edilecek gelirden çok fazla olduğu ve padişahın sefere katılması bu masrafı daha da arttıracığından ayrıca her

açından kendini yenilemiş olan bir düşmana karşı parlak zaferler elde etme dönemi geçtiği düşüncesiyle padişahlar seferler katılmaktan vazgeçmişlerdi.

Ahmed Cevdet Paşa da, aslında yeniçerilerin çok itaatkar olup içlerinde kurallara uymayanları şiddetle cezalandırdıkları halde ocağın kanunları bozulduktan sonra ele avuca sığmaz bir grup eşkıya ve canilere yatak yeri olarak memleket işlerinin iyisini kötüsünü ayırıp eleştirmeden “biz bu maddeyi istemeyiz” diyerek devlete ve dine faydalı birçok tedbirlerin geri kalmasına ve sultana karşı koymak gibi birçok rezaletlere sebep olduklarını, asır geçtikçe ihtilalci ve karıştırıcı halleri arttırdığından bunların yüzünden Osmanlı Devleti’nin gördüğü fenalıkların miktarının anlatmak ve yazmakla bitmeyeceğini (Ahmed Cevdet Paşa, 1993:91-92) ifade etmektedir. Nitekim Ahmed Lütfi Efendi de, “çok kere alet-i fesad olan grup-ı müçtemianın sebep-i tecemmuları soruldukda istemeyüz sözünden başka şey bilmedikleri müeyyed-i müddeadır” (Ahmed Lütfi Efendi, 1999:9) demektedir.

Başka bir yazar da, Yasakçılık’tan yararlanarak Anadolu’da asayiş işlerini ellerine geçiren ve bunu bir gelir kaynağı durumuna dönüştüren yeniçerilerin, kasaba ve köylerde yerleşerek çift ve çubuk sahibi olduklarını ve askerlik görevlerini unuttuklarını ve bundan başka, yeniçerilerle birlikte atlı sipahilerin ve öteki kapıkullarının memleket içine yayılmalarının yeni karşılıklara sebep olduğunu söylemekte ve bunun sebebinin de askeri ayrıcalıklardan yararlanmak isteyen bazı “ehl-i fesad”ın, kapıkulu elbisesi giyerek o görünüm altında eşkıyalığa girişmeleri olduğunu (Uzunçarşılı, 1988a:620) ifade etmektedir.

Mehmet Halife, yeniçerilerin yaptıklarını şöyle anlatmaktadır: “Kul’un gündüz hamamdan peştamal ile çıplak kadın çıkarmak, gulamiye aldıkları gün Sultan Mehmed Camii’nde tütün içmek, Müslümanların ırzına geçmek, köşelerde açıktan ayak üzere zina ve livata etmek, kan dökmek; evler, saraylar basmak; bayram günlerinde salıncak kurup padişahı ve annesini, vezirleri ve divan üyelerini mumlarla salıncağa davet etmek gibi taşkınlıkları büsbütün artmıştı. Hele kahvehanelerde ve meyhanelerde kanun ve emirlere aykırı hareketleri anlatılamayacak dereceyi bulmuş, ortalıkta dirlik ve düzenlik kalmamıştı” (Mehmet Halife, 1999:12). Naima da, IV. Murad döneminden bahisle, “Açıktan meclis kurup oyun aletleri ile oynayıp, içip sokaklarda avrete ve oğlana

taarruz etmek gibi nice rezillikleri oldu ki, anlatılması müstehcendir” (Naima, 1968:1159) demektedir.

Kapıkulu ocağının önemli bir parçası olan süvarilerin dini hassasiyetlerinin ne derece azaldığı, maaşlarını tam alamamaları yüzünden divanı basmaları olayında açıkça görülmüştü (1593). Bir kazasker Kur’an hükümlerinden söz edip yatıştırmak isteyince, “Biz anı bilirüz, gerekmez!” dediler. “Kâfir olursunuz!” dendiğinde ise “Biz çoktan kâfir olduk” demişlerdi (Saka oğlu, 1999:193).

İstanbul limanlarına gelen tüccar gemilerine, yeniçeri ortalarının her biri kendi orta nişanlarını koymak (Pakalın, 1993:152-154) suretiyle adeta gemileri kendi aralarında pay etmişlerdi. Böylece gemiler İstanbul’a geldikçe, hangi ortanın nişanını taşıyorsa o ortaya haraç vermek zorunda kalıyordu. Yeniçerilerin diğer bir zulmü de çarşı ve pazarlarda beğendikleri malları zorla alarak, aldıkları malı değerinin üçte birini vermek suretiyle esnafı bizar etmeleridir (Altınay, 2000:221-222).

Yeniçeriler sefere çıktıklarında aralarından birini reis seçip işi haydutluğa döker, uğradıkları köylerden kendileri ve atları için çok az fiyata veya parasız yem ve yiyecek alırlar, halkın malına göz dikerlerdi (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1987:108). Öte yandan Şemdani-zade, yeniçerilerin bu şekilde dejenere olmalarında devlet adamlarının da rolü olduğunu şu şekilde anlatmaktadır:1775’te yapılan bir savaşta asker yenilip yağmaya girişiyor, “bu yağmadan münfehim olan askerin ricalle hıkd-ı derunisi var. Zira neferat aç, hayvanları aç iken, ricalin fasakası yirmi otuz tencereyi matbaha verüp, hanesinden ziyade nefis taamlar tabh ettiğinden ve bu ana gelince olmuş değil, çadır içine ayna camlarından çerçeveli odalar yapıp, perişan-ı saz-ı saman-ı ehl-i hava hoş hıram mevzun-endam huban istihdam ettiklerinden, hatta esamisini zikre hacet yok üçer kise akçe sarf ile Asitane’den orduya oğlan celb ettiler. Askeri bu haletleri görüp, işittiğinden ve Şumnu’da Galata’dan çok meyhane küşad kılınıp, güya zevke ve fücura gelmişler gibi, sefer tedarikinde olmadıklarından, asker hakikatte ceng yok, düşmana görünüp, sulha takviyet için geldik zannettiklerinden, eğer sefer olsa askere tayin verilür ve bahşiş ikram olunur ve bahadırılık edenlere sair tahris için fevka’l-melhuz rütbe ve ulufe ve mansıb verilüp, nevaziş olunur idi”(Şem’dani-zade Fındıklı Süleyman Efendi, 1981:10-11).

İsyân ve eşkıyalık için yoldaş gerektiğinde her köşeden yeniçeri adıyla sayısız eşkıya ortaya çıkıyordu. Onların yeniçerilikleri cezadan ve sorumluluktan kurtulmak içindi, savaşı ve cihadı görev bilmiyorlardı. Sefer için asker bulunmuyor, çağırınlar da geçtikleri yerlerde mal çalmaya ve namusa tecavüze yelteniyorlar, orduya gelenler de durmayıp kaçıyor, kalanlar savaş meydanında bir top atıldığı anda orduda bulduklarını yağma ederek kaçmakta ve ortalarda sadece çorbacılar ve birkaç subay kalıyordu (Ahmed Cevdet Paşa, 1993:91-93).

Ocağa hâkim olan Bektaşilik, siyasal düzene karşı bir ideoloji haline gelmişti. Savaşa zorla sürüldükleri zaman içlerindeki Bektaşi babaları şöyle diyordu: “Behey ahmaklar, boş yere neden canınızı telef edersiniz? Size gaza ve şehitlik diye yutturulan lafların aslı yoktur. Osmanlı Padişahı kendi sarayında safasına bakıyor; Efrenc Kralı kendi cümbüşünde. Sizin burada dağ başlarında, metrislerde canınızı telef etmeniz ne anlamı var”(Berkes, 1978:115-116). Böylelikle kuruluş döneminde ocağa büyük bir moral kaynağı ve destek olan Bektaşilik zamanla zaten özünde varolan heterodoks düşüncelerin etkisiyle devlete muhalif bir tavır almış ve kendisine manevi olarak bağlanmış olan ocağı da peşinden sürüklemiştir.

2.2. Ocağın Kurallarına Aykırı Olarak Adam Alınması

Kul sisteminin temelini oluşturan devşirme usulünün bira da zorunluluktan dolayı esnetilmesi kapıkulları ve özellikle de yeniçeriler üzerinde olumsuz bir etki yapmıştır. Nitekim Koçi Bey, “Harem-i hümayuna hilaf-ı kanun Türk ve Yörük ve Çingane ve Yahudi ve bi-din ve bi-mezheb nice kallaş-ü ayyaş şehir oğlanları girer oldu. Bundan böyle bir tedarik görülmezse ve zeamet ve tımar erbabına verilmezse bu derme çatma asker ile dinü devlete layık bir hıdmet görülmez, bir maslahat tamama ermez”(Koçi Bey, 1993:38) demesi bu noktayı dile getirmektedir. Yavuz Sultan Selim’in devletin borç aldığı bir Yahudi tüccarın oğlunu yeniçeri kaydettirme talebini şiddetle reddetmesi (Koçi Bey, 1993:58-59) devletin hem bu konudaki hassasiyetini hem de bu gibi taleplere uzun süre direndiğini göstermektedir.

Öte yandan ocağın bozulması hakkında araştırma yapanlar, ocağın özellikle III. Murad zamanında gözle görünür bir şekilde bozulmaya başladığını, hatta bazıları bu padişah döneminde, yeniçerilerin siyasi nüfuzunun kırılması için ocağın bilinçli bir şekilde dejenere edildiğini söylemektedir. Nitekim Uzunçarşılı ocağın bozulmasına, III. Murad

devrinde, yeniçerilerin arasına devşirme kanununa ve talim ve terbiyelerine aykırı olarak yabancı alınmış olmasını (Uzunçarşılı, 1988a:274) göstermektedir. Aynı şekilde Selaniki Mustafa Efendi, III. Murad devrini eleştirerek “ve bu rüsvaylıklara sebep ü bais merhum u mağfurun-leh Sultan Murad Han devrinde erazil ü ecnebiyye bi-asl u bed-reşt Harem-i muhtereme dahil olup ve Yeniçeri ve Cebeci ve Topçu ve sair ocaklarına rüşvet ile raiyet taifesi çift bozan ve tat ve Çepni ve Çingane ve Yahudi ve Laz ve Rus ve şar-oğlanı mader be-hata dirlikler idünip...perde-i mahabet-i hükümet yıkıldı.”(Selaniki Mustafa Efendi, 1989:471) demektedir. Öte yandan, III. Murad’ın şehzadesi III. Mehmed’in sünnet düğününde su taşıyan ve halkı, üzerlerine su atmakla tehdit ederek asayişi sağladıkları görülen sakalar ödül olarak yeniçeri yazılmayı istemişler, mevcut yeniçeri ağasının muhalefetine rağmen, III. Murad tarafından bu isteklerinin kabul edilmesi ve bu tarihten sonra yeniçeri saflarının yabancılara açılması ocağın bozulmasına başlangıç teşkil etmiştir(Danişmend, 1961:58-60). Heper’e göre, III. Murad (1574-1594) yeniçerilerin potansiyel siyasal gücünü sezmiş ve bizzat kendisi bu örgütü yolsuzluğa itmek istemiş ve mesela 1582’de eğitim görmemiş grupların yeniçerilerin saflarına katılmalarına izin vermiştir (Heper, 1973:49). Bu anlam da Turner de, devletin yeniçerilerin siyasi nüfuzunu kırmak için çeşitli girişimlerde bulunduğunu, bir bakıma yeniçerilerin gücünden korunmak için askerliği saltanatın kendisinin çökertip, bozduğunu (Turner, 1997:228) iddia etmektedir. Yeniçeriler baş belası olduklarını kanıtladıklarında, aldıkları sivil cevap daha katı bir disiplin değil, ordunun eğitim görmemiş acemi askerlerle sulandırılması olmuştur (Hodgson, 1993:138) denmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki, ocağa bu şekilde efrad alınması, ocağın kuruluş felsefesine aykırı olduğu için ocak üzerinde bozucu ve yıkıcı bir etkisi olmuştur. Fakat bu politikayı yani yeniçeri ocağına birden bire çok efrad alınmasını, ocağın bozulmasına yönelik bir komplo olarak düşünmemek gerekir. Özellikle III. Murad döneminde İranla ve Avusturya ile aynı anda ve uzun süren savaşlar ocağın asker açıklarının devşirmelerle kapanmasını imkânsız kıldığı için böyle bir yola başvurulmuştur. Bununla beraber ocağa alınacak efradın daha nitelikli olması için de fazla bir çaba gösterildiğini söylemek mümkün değildir. Yerasimos ise, III. Murad’ın ocağa yabancı alma amacını şöyle izah etmektedir: Sokullu Mehmed Paşa’nın kişiliğinde kapıkulu sınıfının etkin olduğu dönemi ifade eden II. Selim dönemiyle birlikte, kapıkulu taşraya egemen olmuş ve bu süreçte engel olmak isteyen herkes, ister

sipahi ister reaya ister suhte olsun merhametsizce ezilmiştir. III. Murad'ın tahta çıkışı bu döneme bir tepki niteliği taşır. Padişahın gerisinde oluşan ulema nüvesi kapıkulunun gücüne karşı koyar. Bu yeni siyasetin iki yansıması olur: Birincisi kapıkulu ocaklarının Müslümanlara açılmasıdır. Bunun ilk andaki sonucu, kapıkulu mevcudunun dolayısıyla da bütçenin ölçüyü taşıracak derecede artması; uzun vadedeki sonucu ise kurumun çözülmesi olur. İkincisi, taşrada reformcu bir siyaset güdülmesidir (Yerasimos, 1977:429). Böylelikle, tüm kapıkullarının sayısı Kanuni'nin son seferi sırasında 48.316 iken III. Sultan Murad zamanında 64.426 ve 1592 yılından sonra 91.202'ye çıkmıştır (Mustafa Nuri Paşa, 1992:151).

Ortaylı, yeniçerilerin sayısının artışında işsizliği önlemek ve ordunun teknolojik geriliğini asker sayısı ile karşılamak gibi sebeplerin aranması gerektiğini (Ortaylı, 1979:176) söylemektedir.

Bazı bürokratların çocuklarını veya himayelerini yeniçeri olarak yetiştiren IV. Murad'la (1623-1640) birlikte yeniçerilik babadan oğla geçen bir meslek olmaya başlamıştır (Heper, 1973:49).

Müslümanların yeniçeri ocağına alınmaları, yeniçerilerin tıpkı kölelikleri gibi statüleri ve en önemli özellikleri olan kul olma niteliklerinin kaybolmasına sebep oldu, çünkü İslam hukuku bir müslümanın diğerini köle yapmasını engelliyordu. Müslümanların kendi çocuklarını ocağa kaydetme hakkını elde etmeleriyle, yeniçerilerin rütbeleri kayboldu. Sonuçta yeniçeriler işçilerin ve tacirlerin servet kazandıkları karmakarışık bir sınıf haline geldiler (Shaw, 1982:259).

Ocağın kanunları hilafına dışarıdan efrad alınmasının bir zorunluluktan kaynaklandığını söyleyen Shaw bunu şu şekilde açıklamaktadır: “Uzun süren savaşlar sırasında büyük insan kayıpları ve piyade askerine olan ihtiyacın artması, Osmanlıların bu insan gücü gereksinmesini daha önce kapıkulu birlikleri için yeterli olan kölelerle ve mühteditlerle karşılanmasını olanaksız kılmaktaydı. Tımar düzeni de çökmekte olduğundan bu askerlerden binlercesinin kapıkulu ocaklarına alınması kaçınılmaz oldu ve böylece devşirme piyade askerleriyle Müslüman sipahiler arasında eskiden beri süregelen ayrılıklar kalkmış oldu. İnsan gücü gereksinimi sayısal olarak bu yolla karşılanınca askere alma ve eğitime düzeni olarak devşirmelik 17. yüzyılda ortadan kalktı, ordu da daha az eğitilmiş ve daha az disiplinli askerlerden oluşma yoluna girdi.

Müslümanların yeniçeri olması subayların bunlara kul muamelesi yapmalarını engellemiştir. Yeniçerilerin evlenmelerine izin verilmesiyle birlikte evlenenlerin kışlalardan dışarı çıkması zorunluluk haline gelmiş ve böylelikle askeri düzen bozulmuş

ve kışlalar han odaları gibi bekârlara mekân olmuş ve sık sık meydana gelen seferlerde serdengeçti bayrakları açılarak yabancı kimseler tahsis-i bedergah (Pakalın, 1993:418) usulüyle alınmışlardır (Ahmed Cevdet Paşa, 1993:1940). Ayrıca herhangi bir şekilde ocaktan atılanların sonradan ocağa alınmaları yolundaki taviz de yeniçerilerin kanunlarına vurulmuş önemli bir darbeydi (Uzunçarşılı, 1988c:484).

Şem'dani-zade, yeniçeri sayısı arttığı halde zabitlerin sayısının aynı kalmasının disiplinleri üzerinde olumsuz bir etki yaptığını dile getirmekte ve III. Mustafa döneminden bahisle yeniçerinin çoğaldığını ve “Anadolu ve Rum-ili Yeniçeri olup ve yeniçeriyim deyü da’va edende yeniçerilik şurutu var mı? Yok mu? Denmeyüp kabul olundu” demekle ve böylelikle ortalarda bulunan asker sayısının çok arttığını ve zabitlerin bunları disiplin altına almaktan aciz kaldığını ifade etmektedir (Şem'dani-zade Fındıklılı Süleyman Efendi, 1981:25).

Tımarlı sipahilerin çağın askeri ihtiyaçlarına cevap vermediği için tasfiye edilmeye başlanması, ulufe sahibi yeniçerilerin miktarının artırılmasını zorunlu kılıyordu. Asker miktarının artması maliyetlerin artmasına ve yeterli para olmadığı için bu da paranın değerinin düşmesine sebep oldu(Turner, 1997:228). Sayıları yüzyıldan az bir sürede (16. yüzyılın sonlarından 17. yüzyılın ortalarına kadar) 10.000’den 40.000’ çıktı. Devlet üzerindeki etkinlikleri de ulufelerini karşılamak için gereken para da bununla orantılı olarak arttı (Clot, 1998:291). Yeniçeri kullarının mevcudu arttığı halde bunlardan pek azı sefere memur yazılır, diğerleri korucu, tekaüd, kalelerde nöbetçi diye rikab-ı hümayuna bildirilirlerdi(Yücel, 1988:24-25). III. Selim döneminde harbe iştirak eden az miktardaki yeniçeri harp için gerekli olan en temel bilgilerden yoksundu, silah kullanmasını bilmedikleri gibi, yürüyüşe de alışkın değillerdi, düşman üzerine yürüyüşte, rast gele ele geçirdikleri beygirlere binerlerdi ve şeflerine hiçbir sevgi ve saygıları yoktu (Karal, 1988:9).

Devşirme döneminde saraya bağlı ve kökenleri itibariyle batıya ve batılılaşmaya yatkın olan Yeniçeri Ocağı, 1700’lerden itibaren devşirme sisteminin terk edilmesiyle birlikte halkla bütünleşecek, saraya karşı ulema ile birlikte halkın yanında yer alacaktır(Aktaş, 1998:169). Ocağın kurallarına aykırı olarak adam alınması sonucunda ocak artık sarayın kendi politikalarına göre kullandığı bir araç olmaktan çıkıp Saray’a muhalif bir güç haline gelecektir.

2.3. Ocağın Geçim Derdine Düşmesi

Ricaud, ocağın yıkımını hızlandırmak, gururunu ve cesaretini kırmak için, eskiden çok sıkı bir şekilde denetlenen odalarda kalma mecburiyetinin gevşetildiğini, ücretlerinin ailelerini geçindirmediklerini bahanesiyle her türlü meslekle uğraşmaları, az para karşılığında her işi görmelerinin teşvik edildiğini, böylece silah kullanımının unutulduğunu ve savaş düşüncesinin yerini başka endişelerin aldığını (Ricaud, 1996:218) ileri sürmektedir. Devletin çok önemli bir kurumunu kasıtlı olarak yıkıntıya sürüklediği iddiasını izah etmek zordur. Tam da siyasi iktidar dengesinin yeniçeriler lehine bozulmaya başladığı 16. yüzyılın sonlarından itibaren devletin, çağın savaş teknolojisinin bir gereği olarak sayılarını artırdığı yeniçerilere olumsuz ekonomik konjonktüründe etkisiyle geçinmeleri için gerekli imkânları sağlayamaması ocağın bozulmasında rol oynamıştır.

16. yüzyılın sonlarından itibaren dış etkenlerden dolayı oluşan enflasyon döneminde kapıkulu ulufesi yeterince artırılamamıştı. Fakat siyasal ağırlık kazanan kapıkulunun eskiden beri alışageldikleri “ulufe” ile yetinmesi de beklenemezdi. Padişah, kapıkulu mensuplarına yeni çıkarlar sağlamak ya da bunların kendilerine gelir sağlama girişimlerine göz yummak zorundaydı. Yeniçerilere ise ek resmi görev vermek yerine bunların kendi başlarına iş hayatına girmesi, İstanbul’da ve taşrada esnafla içli-dışlı olarak kazançlı işler çevirmeleri gittikçe olağan karşılanan bir gelişme oldu(Kunt ve diğerleri, 1997:27).

Yeniçerilerin hayatına kul sisteminin mantığı yerine kendi aileleriyle ilgilenmek gibi başka düşünceler girince yeniçeriler sultanın davasına kendilerini vakfetmek hususunda zaafa uğradılar. Yeniçeriler uzak ülkelere düzenlenen büyük seferlerin güçlüklerine katlanmada gönülsüzce davrandılar(Akdağ, 1999a:114) ve bunun yerine ticaret ve kazanç bağlantıları peşinde oldular. İş dünyasının ileri gelenleriyle bağlarını sağlamlaştırdıkça İstanbul’un ve üslendikleri şehirlerin iktisadiyatının sıkı müttefiki haline geldiler(Yerasimos, 1977:450). Zenginleştiler, güçlendiler ve bağımsızlıkları daha da arttı. Sonuçta bundan birliklerin eğitimi ve askeri icraat zarar gördü ve disiplinleri bozuldu(Kunt ve Diğerleri:1997:80-81).

Yeniçeriler, toplumla organik bağlarını geliştirdikçe asli görevlerini unutup, esnafılık yapmaya başlamışlar ve bu da sonuçta ocağın bozulmasına sebep olmuştur. Mesela,

1584 tarihli İstanbul kadısına gönderilmiş olan bir fermanda: Bazı bölük halkı, yeniçeri, acemi oğlanları, cebeci, topçu ve sair kulların tüccar tabakasına karışıp ticari faaliyetlerde bulunduklarından söz edilmekte ve devamla bu tür işlerle uğraşanların şiddetle cezalandırılmaları istenmektedir. Ayrıca 17. yüzyıl ortalarında Konya, Ankara, Bursa gibi büyük şehirlerde merkez görevlisi olan yeniçerilerin kasap dükkanı, han, hamam işletmeciliği gibi ticari meslekleri icra etmekte oldukları ve mesela 1655 tarihinde Ankara’da toplanan 33 kasaptan, 8’inin yeniçeri olduğu belirtilmektedir(Yücel, 1988:74). Ahmet Refik eserinde yayınladığı bir fermanda, Yeniçerilerin, Cebecilerin ve Topçuların İstanbul’a davar getiren celeplerden davarlarını satın alıp kasaplık yaptıkları ve bunun engellenmesinin İstanbul kadısından istendiğini ifade etmektedir. Bu durum, yeniçerilerin erken sayılabilecek bir tarihte (16. yüzyılın sonları) bile ticaretle ne kadar içli dışlı oldukları ve dolayısıyla ne derece bozulduklarını gösterir. Gene aynı seferde, esnafın şikayeti üzerine çıkarılan bir fermanda, çarşıda esnafılık yapan Sipahilerin ve Yeniçerilerin esnaf nizamına tabi olmalarına dair ferman çıkarıldığından söz edilmektedir(Altınay, 2000:166,227-228). Devlet askerlerin esnafılık yapmalarını engelleyemeyince hiç olmazsa lonca sistemini bozmaması için esnaflıkla ilgili mevcut kurallara riayet etmelerini istemek durumunda kalmıştır. Devlet, tefessüh eden ocağın diğer önemli kurumlara ve özellikle ekonominin kalbi durumundaki loncalara zarar vermemesi için çeşitli önlemler almaya çalışmaktaydı. Bütün bunlara rağmen Göçek, 18. yüzyıla ait Osmanlı arşivlerinin yeniçeriler ile esnafın tek bir toplumsal grup oluşturacak şekilde bütünleştiklerini belgelediğini (Göçek, 1999:201) ifade etmektedir. Nitekim Yerasimos da, yeniçeri-esnaf birlikteliğini şöyle izah etmektedir: Yeniçerilerin meydana getirdiği büyük kitle Devlet’ten gelen çıkar kaynaklarının kurduğunu görünce de müttefiki olan esnafa (zanaat ve küçük ticaret erbabına) yöneldi. Kapıkulu-esnaf özdeşliği 17. yüzyıl ve daha da yoğunlaşarak 18. yüzyıl boyunca bir vakıa haline gelir. Başlangıçta yeniçeriler nafakalarını doğrultmak amacıyla ticaretle uğraşırken, sonraları devşirme âdetinin kalkmasıyla onun mevcudunun en büyük kısmını küçük tüccar ve zanaatkâr çevreleri oluşturmaya başlar. Bunlar sonuçta devletin kaderine etki edecek olan arta sınıfı oluşturdular (Yerasimos, 1977:497). Mantran, gedik sayısının artışının kanunlara bağlı olmasından dolayı ve yeni gedik açma büyük paralarla olacağından esnaf arasına giren yeniçerilerin sanıldığı gibi

düşük rütbelilerden değil yüksek rütbelilerden oluştuğunu (Mantran, 1990:346) ileri sürmektedir.

Akdağ da, ulufeleri kanunnamelerle sabit olan görev sahiplerinde akçenin değerinin düşmesinden dolayı iki çeşit olumsuzluğun ortaya çıktığını söylemektedir: Birincisi, buralarda hizmet edenlerin şevkleri kırılmış, bilgi ve meslek ahlakları zayıflamıştır. İkincisi, bunların gelirleri arttırmak için resmi hüviyet ile birlikte devletin nüfuz ve itibarını da kullanarak ticarete atılmışlar, ellerine geçen ulufeleri faizcilik, ticari ortaklık, bağ, bahçe, dükkan, ev vb. emlak satın alma alanlarında kullanarak zengin olmuşlardı(Akdağ, 1999b:296-297).

Yeniçeriler, başlangıçta tefecilik ve ticaretle uğraşırken, daha sonra arazi sahibi haline geldiler. Fakat bu yayılma aynı zamanda bir çözülüşü de ifade eder. Yeniçerilerin askeri serflere katılma payı gitgide düştüğü için Devlet onların mevcudunu artırmak zorunda kaldı. Öte yandan kapıkullarının yürüttüğü baskı da ağırlığını son anda gene reayanın sırtında duyurur ve karşı baskıya yol açar. Kapıkulluğuna yazılma mühim bir geçim kapısı haline gelir ve bu yüzden ocaklar her yandan güçlü bir baskıya uğrar ve yüzyılın sonlarına doğru ocak kuralları aşılır ve leventli, Celali reaya ve sipahiler yeniçeri ocağına yazılır(Yerasimos, 1977:451).

2.4. Yeniçerilerin Maaş Cüzdanlarının Ticaret Malı Haline Gelmesi

Ocak kurallarının bozulmasının sebeplerinden bir başkası, ocaklıların esame denilen maaş cüzdanlarının alınıp satılmasına müsaade edilmesi idi; bu esame yani cüzdanlar kırdırılmak suretiyle dışarıdan satın alanlara karlı bir gelir sağlıyordu(Uzunçarşılı, 1988a:619). Koçi Bey'e göre, beş altı bin kişi başkalarının (yabancıların) esamisi ile ulufe almakta hatta ölenlerin bile esamisi alınmaya devam edilmekte ve bunlar sefer sırasında ortadan kaybolmaktaydı(Koçi Bey, 1993:53). Ahmed Cevdet Paşa da, yeniçeri ağaları, ocak subayları ve katiplerinin askerin esami (maaş defterleri) ve terakkilerini dilediklerine sattıklarını, bu esamileri alanların askerlikle uzaktan yakından bir ilgileri olmadığı için barış zamanında maaş alan çok fazla olduğu halde savaş zamanında asker kıtlığı çekildiğini ve bu durumda isyan çıkması için de uygun bir ortamın oluştuğunu (Ahmed Cevdet Paşa, 1993:90-92) söylemektedir. I. Mahmud zamanında ve 1739 tarihinden sonra Yeniçeri ulufe kâğıtlarının yani esame denilen maaş varakalarının alınıp satılmasına izin verilmiş, hükümetin izniyle alınıp satılan bu esameler açığöz ve

vakt-ü hali müsait olanlarla esnafın işine yaramış, bir nevi esham ve tahvilat gibi satın alınarak elden ele geçen bu esameler sayesinde buna sahip olanlar her ulufe çıktıkça hisselerine isabet edeni almışlardır(Uzunçarşılı, 1988c:493). Öte yandan, çiftçi, esnaf ve diğer iş güç sahipleri herhangi bir şekilde ve çoğu zaman para ile esame satın alıp yeniçeri sıfatını kazanmışlar, meslek sahibi olan bu kişilerin askeri eğitimle uğraşacak zamanları olmadığı gibi aile ve işlerini bırakarak savaşmaya istek ve hevesleri de yoktu(Karal, 1995:64).

Yeniçerilerin ulufe tezkireleri Yeniçeri ağalarına, mütevellilerine, ustalarına hatta devletteki daha büyüklere bir gelir kaynağı olduğu için Yeniçerilik örgütünün yaşamasında çıkarları olan kişilerin de etkisi ile, tefessüh etmiş olan ocağın kaldırılmasına varacak her reform çabası baltalanmıştır(Berkes, 1978:74-75). Hiçbir şey yapmadan yeniçeri ulufesi almak için mevcut durumun devamında menfaatini bulan bu sınıf, bir askeri ocak olmaktan çıkmış adeta bir politik zümre mahiyetini almış ve mübalağasız olarak yeniçeri ocağının imparatorlukta diktatörvari bir nüfuz kurmuş olduğu da(Karal, 1988:9-10) ileri sürülmektedir. Öte yandan yeniçeriler, Avrupa'da yaşanan askeri yenilgileri tımarlı sipahilerden yeterince destek alamamalarına bağlıyorlardı. Onlara göre, özellikle önceden yerel sipahi ve Zaimlerin askerlik görevi yaptıkları sınır boylarında, eskiden çok sıkı kontrol edilen dirlik (tumar ve zeamet) bahşetme sistemi bozulmuştu. Eskiden seferlere, kendileriyle omuz omuza savaşan çok sayıda tımarlı sipahiyle birlikte çıkıldığını belirten yeniçeriler, artık sınırların bomboş olduğunu söylemekteydiler(Petrosyan, 1999:675).

Yeniçerilerin ve ulemanın bozulmasıyla yani bu güçlerin hukuka bağlılık şuurundan kopmalarıyla, Osmanlı hâkimiyet anlayışı fiilen bozulmuş oluyor, bir anlamda, kanun dışı güç odakları oluşuyor ve egemenliğin gizli açık ortakları haline geliyorlardı(Köseoğlu, 1997:270).

BÖLÜM 3: YENİÇERİ İSYANLARININ SEBEPLERİ

Yeniçerilerin genellikle siyasi ve ekonomik sebeplerden dolayı isyan ettikleri söylenebilirse de bunların dışında daha birçok sebepten dolayı isyan ettiklerini de belirtmekte fayda vardır.

İnkılâpçı toplumsal dönüşümler yerine iktidara askeri darbeler yoluyla "el koymak" ve toplumsal dönüşümü bir iktidar oyunu olarak görüp, toplumsal alanı ise mümkün olduğunca siyasetin dışında tutma düşüncesinin bir Türk geleneği (örf) olarak İslam tarihine sokulup tarihselleştiği (Aktaş, 1998: 45) söylenmektedir. Yeniçeriler kullanılarak gerçekleştirilen askeri darbelerde, belirli bir yönetici kitle arasında nimetlerin yeniden paylaşılması amaçlanmaktadır. Çünkü bu darbeler sistemin özüne dokunmamakta sadece iş başındaki bir hükümetin uzaklaştırılması, onun yerine aynı yönetici zümreden başkalarının getirilmesini sağlamaktadır.

Devşirmeler, XVI. yüzyılda eski Türk soyluları üzerinde kazandıkları kendi birliklerini koruyabilmiş olsalardı, başka bir neden için olmasa bile, kendi çıkarları için o sırada denetim altında bulundurdıkları düzeni koruyacaklardı. Ancak daha önce soyluların sağladıkları rekabet iticiliği ve güçlü iktidarların sürekli denetimi altında bulunma gerekliliği olmadığı için, devşirme sınıfı birbirleriyle çatışan siyasi gruplara bölünmüştü (Shaw, 1982:237). Devşirmelerin Türkmen aristokrasisi bertaraf edildikten sonra kendi aralarında bölünmeleri isyanları kolaylaştırıcı bir etki yapmış ve bu bölünme iktidarın elde edilmesi amacıyla başkentte büyük bir siyasi mücadelenin yaşanmasına yol açmıştır.

Yeniçerilerin muhalefetleri bazen maaş dağıtılırken kendilerine verilen yemeği yememeleriyle meydana çıktığından bunların maaş verilirken çorba içmeleri itaatlerini gösterdiğinden dolayı şükran olarak derhal kurban kesilirdi. Bu şekilde yeniçerilerin iktidar denklemindeki etkilerinin ne kadar fazla olduğu da ortaya çıkmaktadır.

Askerin siyasi önemini en iyi belirten simgelerden biri de akide şeker geleneği idi. divan-ı hümayun toplanırken askerler, "Hüsni hali askere işaret için kadimden kanun olmak üzere, divan üyelerine akide şeker dağıtırlardı. Bu şekilde devlet adamları askerin itaatinden emin olmuş olurlardı." (Uzunçarşılı, 1988:321,421) bu durum askerin padişaha ve diğer devlet adamlarına olan bağlılığını ve itaatini gösterdiği için önemli bir

işaret sayılmaktaydı.

Yeniçeri isyanlarının hep olumsuz bir bakışla değerlendirilmesinin yanlış olduğunu söyleyen Armağan, mesela neden Yavuz Sultan Selim'i tahta geçirmek için isyan eden yeniçerilerin iyi, III. Ahmed'i veya I. Mahmud'u tahta geçirmek için isyan edenlerin kötü olarak değerlendirildiğini sormaktadır (Armağan, 2005:56). Buradaki esas mesele yeniçerilerin, şu padişahı tahta çıkarması veya diğerini tahttan indirmesi değil, bunların siyasetle çok fazla içli dışlı olması ve dolayısıyla asli görevlerini yapamaz hale gelmeleridir. Tarihçiler arasındaki bu yaygın kanaat, olguların neticelere göre değerlendirilmesi yolundaki kolaycılıktan kaynaklanmış olabilir.

Genellikle yeniçeri isyanlarının ümera arasındaki siyasi çekişme ve özlük hakları olarak nitelendirilebilecek maaş, rütbe ve terfi gibi taleplerden kaynaklandığını belirten Alkan, böyle durumlarda iç ve dış siyasi şartlar ne olursa olsun askerlerin buna çok sert cevap verdiğini (Alkan, 1992: 5) ifade etmektedir. Başka bir yazara göre de, kapıkullarının çıkardıkları isyanların sebepleri, devlet adamları arasındaki iktidar mücadeleleri ile ekonomik ve mali olmak üzere iki madde halinde özetlenebilir (Ünal, 1998:49-51).

Kuruluşundan yıkılışına kadar aynı toplumsal kökeni ve dolayısıyla aynı çıkarları paylaşmadıkları için yeniçerilerin ayaklanma sebepleri de bünyelerindeki değişmeye paralel olarak farklılık arz etmekte olduğunu söyleyen Kuyaş, XV. yüzyılın başlarından XVIII. yüzyılın başlarına kadar çoğunlukla devşirme olan yeniçerilerin ganimet ve tımar elde etmek niyetiyle genellikle savaş taraftarı olduklarını, savaş sebebiyle vergi yükünün, şehirli olsun köylü olsun halk üzerindeki olumsuz etkilerine görece kayıtsız olduklarını ve bu dönemdeki isyan sebeplerinin maaşlarının enflasyondan etkilenmesini veya bir bütün olarak kendi çıkarlarını korumak olduğu halde, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren büyük bölümünün şehirli orta sınıfı oluşturduklarını ve bu sınıfla aile bağları yanında iktisadi bağlar da kurduklarını ve böylelikle bu dönemden itibaren yeniçeri ayaklanmalarının bir tür halk ayaklanmasına dönüştüğünü (Kuyaş, 1999:262-263) ifade etmektedir.

Öte yandan yeniçeriler herhangi bir sebeple isyan ettiklerinde başkentteki çok çeşitli gruplar çeşitli beklentilerle isyana katılırlardı. Peirce bu durumu şöyle izah etmektedir: "Başkente padişaha karşı bir gösteride potansiyel yandaş sıkıntısı hiç yoktu: Tüccarlar ve esnaf, din adamları, yönetici zümre içindeki sarayın hem içinden hem dışından

hizipler, başkente gelip bir yerlerde kök salamamış göçmen yığınları" (Pierce, 1998:350) 'nın hepsi isyana katılabilecek unsurlardı.

3.1.1. İsyanların Siyasi Sebepleri

Ocağın zaman zaman isyan etmesi hep yeniçerilerin memnuniyetsizliğinden değil, çoğu zaman mevki sahibi olmak veya hasımlarını ortadan kaldırmak isteyenlerin, ocak ağalarının, sarayın ve vezirlerin tahrikleri ve bol vaatleriyle ola gelmiştir (Uzunçarşılı, 1988:276). İsyanların siyasi sebepleri olarak, padişahların tecrübesiz olmaları, ordularla birlikte sefere katılmaktan vazgeçmeleri, başarısız hükümetler ve savaşların ve devlet adamlarının konumlarını muhafaza etmek için askerleri kışkırtmaları sayılabilir.

3.1.1.1. Padişahların genç oluşu ve otorite boşluğu

Padişahın siyasi iktidarı yeterince kontrol edememesinin sebeplerinden biri de genç yaşta tahta oturmasıdır. Nitekim Kantemir, II. Mehmed'in genç oluşunun ve dolayısıyla kuvvetli bir otorite eksikliğinin Buçuktepe isyanına zemin hazırladığını ifade etmektedir (Kantemir, 1998:144-145). Hâlbuki bu isyanda yerlerini korumak isteyen ve başını Çandarlı ailesinin çektiği Türkmen Aristokrasisinin etkisinin de büyük olduğunu unutmamak gerekir (Uzunçarşılı, 1988:434).

II. Mehmed'in cülusunda olduğu gibi ölümünde de bir takım karışıklıklar olmuştur. Ancak padişahın cülusunda meydana gelen isyanda genç oluşunun etkisi olduğu halde ölümünde meydana gelen karışıklıkların daha çok otorite boşluğundan kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim Hammer, Nişancı Mehmed Paşa'nın, Sultan II. Mehmed'in vefatını meşru varisinin gelişine kadar askerden, payitahttan saklamaya teşebbüs ettiğini fakat askerin ölüm haberini duyup hemen ayaklanarak yahudilerin ve zengin ahalinin hanelerini yağma edip vezir-i azamı da öldürdüklerini (Hammer, 1990:203-204) ifade etmektedir. Bir vezir-i azamın padişahın ölüm haberini veliaht gelinceye kadar saklamaya çalışmasının altında yatan sebep, yeni padişahın otoriteyi ele alıncaya kadar taşkınlıkların ve anarşik ortamın oluşmasını engellemektir. Fakat askerin bu kadar ileri gitmesini sadece padişahın ölümünün gizlenmesiyle açıklamaya çalışmak yeterli değildir. Bu isyanın sebebi devletin denge siyasetiyle açıklanabilir: Fatih Sultan Mehmed güçlerinin çok arttığına inandığı askerlerin yani kapıkullarının güçlerini son dönemlerinde vezir-i azamı aracılığıyla (bu kişi Fatih'in İstanbul'un fethinden sonra

atadığı ilk Türk kökenli vezir-i azamdır) kırmaya çalışmasından dolayı Fatih'in ölümünden hemen sonra yeniçeriler Karamani Mehmet Paşa'yı katletmişlerdir.

Naima, "danışmanlarının kötü olması, askerin kalbini kırması, asker sınıfından kendisine taraftar bırakmaması ve tecrübesizliğinin Sultan Osman'ın sonunu hazırladığını" (Naima, 1968:786) söylemektedir. II. Osman'ın gerçekleştirmeyi düşündüğü ıslahatlarla buna tepki gösterecek kesimlere karşı alacağı tedbirler arasında tezat vardı. Nitekim tarihçilerin birçoğunun sıraladığı bu büyük ıslahat düşüncesine karşılık Genç Osman'ın hemen hiçbir tedbir almamış olmasında tecrübesizliğinin büyük rol oynadığı söylenebilir.

Asıl konumuz olan IV. Murad dönemine gelince, on iki yaşında tahta çıkan IV. Murad, o zamana kadar himayesi altındaki Kızlar Ağası Mustafa ile birlikte kendi namına saltanat süren validesinin vesayeti altındaydı (Hammer, 1990:101). Nitekim IV. Murad devrinin özellikle ilk on senesinin büyük karışıklıklar, askeri isyanlar ve ayak divanlarıyla hatırlanmasının sebebi de padişahın genç olması ve dolayısıyla otorite boşluğudur.

IV. Murad'ın ölümüyle tahta çıkan Sultan İbrahim'e evladı olsun diye takdim edilen cariyelerden birçok erkek ve kız evladı olmuş, fakat bu durum henüz hapis ve ölüm hayatından yeni çıkmış olan ve zaten sinir buhranı geçiren hükümdarı çok sarsmış, ayrıca padişaha sunulan kadınların hükümet işlerine müdahalesi düzeni bozmuştur (Uzunçarşılı, 1988:227). Kafes hayatı yaşayan Sultan İbrahim'in devlet idaresi konusunda eğitimsiz olması ve her an öldürülme korkusundan dolayı ruh halinin sağlam olmamasından dolayı otorite boşluğu meydana gelmiştir. Nitekim ağalar saltanatı denilen devir de bu padişah zamanında başlamıştır.

Sultan İbrahim'in tahttan indirilip yerine yedi yaşındaki IV. Mehmed'in oturması da aynı şekilde padişahın çocuk yaşta olmasının verdiği cesaretle iktidar unsurlarının büyük mücadelelerine sahne olmuş ve ağalar saltanatı bu dönemde tüm hızıyla devam etmiştir.

3.1.1.2. Padişahların ordularının başında sefere gitmemeleri

Padişahların sefere kendilerinin yerine devlet adamlarını göndermeleri ve otorite boşluğu görülmesi yeniçerilerin tepkileriyle karşılanmıştır.

Nitekim 25 Mart 1525 yılında bu anlamda bir isyan vuku bulmuştur: Sultan Süleyman Mısır'daki karışıklıkları bastırması için bir ordu göndermiş fakat ordunun komutanlığını Sadrazam İbrahim Paşa'ya verip kendisi Edirne'de dinlenmeye çekilmişti. O zamana kadar ordularının başında padişahların sefere gitmesi gelenek olduğu halde padişahın sefere gitmeyip sadrazamın hareketinden hemen sonra Edirne'de dinlenmeye çekilmesi, divana sadece iki gün başkanlık etmesi ve memleketin idaresi üzerindeki mülk sahibinin kudretli eli hissedilmediğinden özellikle yeniçeriler kendilerinin ve padişahın hareketsiz bulunmasından dolayı söylenmeye başladılar. Bunun üzerine Edirne'den dönen Sultan Süleyman'ın bu kez de İstanbul'daki Kâğıthane Kasrı'nda dinlenmeye çekilmesi yeniçerilerin ayaklanmasına yol açtı. Padişahın İstanbul'a gelişinden üç gün sonra yeniçeriler İbrahim Paşa'nın, Ayas Paşa'nın, defterdarın hanelerini, gümrüğü ve yahudi mahallesini yağma ettiler. Olayları yatıştırmaya çalışan Sultan Süleyman tam zamanında dağıttığı 1000 duka altınla isyanı bastırdı ve isyana tahrik etmiş olduğuna inanılan yeniçeri ağası Mustafa ile sipah ağasının da bulunduğu birçok zabiti ya azletti ya da idam etti (Hammer, 1990:36). Bu olay, kul sistemine dayalı rejimin aleyhine olan bir gelişmedir. Bundan sonra, padişahın şahsına karşı mutlak itaatle yetiştirilmiş kullar, bu bilinci yavaş yavaş kaybetmişler ve dolayısıyla söz konusu yapı çözülme sürecine girmiştir.

3.1.1.3. Yetersiz hükümetler ve başarısız savaşlar

İsyanlara sebep olan bir başka husus da Ricaut'nun belirttiği gibi kötü bir hükümetin iş başında olması ve başarısız askeri girişimlerdir. Bu kötü yönetim ve askeri başarısızlıklar askerlere üstlerine karşı gelme ve baş kaldırmak fırsatı verir ve dolayısıyla amirlerine olan itaatleri kaybolur: Zira böyle anlarda durumlarından memnun olmayan ve başkalarının büyüklüğünü çekemeyenler, talihsizliklerinin vebalini düşmanlarının üzerine yüklemeye ve baş kaldıranları kendi taraflarına çekmeye çalışırlar (Ricaut, 1996:21). II. Osman'ın başarısızlıkla sonuçlanan Hotin Seferi, IV. Mehmed devrinde uzun süren savaşların yenilgilerle sonuçlanması, III. Ahmed devrinde İran'a karşı yapılan savaşlardaki yenilgiler padişahları tahtlarından eden başarısız savaşlara örnek teşkil etmektedir.

3.1.1.4. Devlet adamlarının konumlarını muhafaza için yeniçerileri tahrik etmeleri

Yeniçeri ocağı, devlet adamlarının belli çıkarlar elde etmek için oluşturdukları cuntalara

bilerek veya bilmeyerek alet olmuşlar ve bunların ateşlediği olaylarda aktif rol oynamışlardır. Öte yandan, devlet adamlarının tahrikleri bazı isyanlarda açıkça görülmüştür. Mesela, II. Murad'ı yeniden tahta çıkarmak için Çandarlı ve ekibinin askeri tahrikleri ile gerçekleştiğine inanılan Buçuktepe isyanı, IV. Murad devrinde Topal Recep Paşa'nın Sadrazam olmak için askeri tahrik etmesi ve IV. Mehmed devrindeki isyanlarda devlet adamlarının büyük rolünün olduğu söylenebilir. Nitekim Tanör, büyük vezirler ve memurların oluşturduğu askeri cuntaların, yeniçeri ocağını, padişah, Sadrazam ya da vezir devirmede bir koçbaşı olarak kullandıklarını (Tanör, 1998:23) söylemektedir.

Osmanlı tarihinde kapıkullarının ilk isyanı olarak bilinen Buçuktepe isyanının altında Çandarlı Halil Paşa'nın II. Murad'ı yeniden tahta geçirme isteği vardı (Uzunçarşılı, 1988a:439-441).

Sultan Selim'in babası II. Bayezid'i tahttan uzaklaştırmak konusundaki en önemli destekleyicileri yeniçerilerdi. Devlet adamları, istedikleri gibi kullandıkları yeniçerilerin Selim tarafını tutmalarını istiyorlardı. Yeniçerilerin de on yıldan beri barışı sürdüren padişahı nefret etmiş olmaları taht değişikliği için de zemini uygun hale getirmiş oluyordu.

Yine Yavuz Sultan Selim döneminde yeniçeriler Çaldıran Muharebesi'nden önce geri dönmek konusunda devlet adamları tarafından tahrik edilmişlerdir (Uzunçarşılı, 1988a:243-244,264-265).

1523 yılında Rumeli Beylerbeyliği uhdesinde bulunan sadrazam Karamanlı Mehmed Paşa'nın Rodos Seferi'ndeki çalışma ve çabaları, düşmanlarının fesat ve fitnesi yüzünden pek beğenilmedi. Bu sebeple İstanbul'a döndükten sonra, Vezir Ahmed Paşa'nın entrikalarıyla azledildi (Peçevi, 1999:83).

Devlet adamlarının kendi çıkarları için askerleri tahrik etmelerine bir örnek de III. Mehmed zamanında yaşanmıştır: “sadaret kaymakamı Güzelce Mahmut Paşa, Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa'nın makamına göz dikmiş ve şeyhülislamın fetvasını ve kazaskerlerin onayını alarak sadrazamı azl ve katlettirmek istemiş ve bu iş için sipahilere 30 bin flori dağıtarak onları tahrik etmişti.” (İlgürel, 1993:391).

Devlet adamlarının askerleri kendi amaçları için kullandıklarına dair başka bir örnek de

çalışmamızın asıl konusu olan IV. Murad döneminde yaşanmıştır: Topal Recep Paşa Sadrazam olabilmek için isyan eden askerlerin İstanbul'a gelip şikâyetlerini belirtmeleri konusunda IV. Murad'ı ikna etmişti. İstanbul'a gelen askerler şehri büyük bir anarşi ortamına sürüklemişler ve sonunda istediklerini yaptırıp kendi adayları olan Topal Recep Paşa'yı sadrazamlığa getirmişlerdir (Shaw, 1982:271). Bu gelişmeler, Topal Recep Paşa'nın önceden belirlenmiş bir planı uyguladığını ve kendi çıkarı için askerleri kullanmaktan çekinmediğini göstermektedir. Daha sonra iktidarı tamamen eline geçiren IV. Murad'ın ilk icraatlarından biri zorba başı olarak nitelendirdiği Recep Paşa'yı katletmek olmuştur.

Sultan İbrahim döneminde, Sadrazam Kara Mustafa Paşa, Silahdar Yusuf Paşa'yı mahvetmeye karar vererek, sarayda ilk yapılacak geçit resminde çorba yemekten imtina etmeleri ve Silahdar'ın Sadrazam'a nüfuz bakımından üstünlüğünü hoşnutsuzluk sebebi olarak göstermeye teşvik için yeniçeri zabıtlarına dağıtılmak üzere, yeniçeri kethüdasına yüz kese akçe verir. Fakat bu entrika açığa çıkınca onu tasarlayanın aleyhine döner (Hammer, 1990:337).

Sultan II. Mahmud dönemi devlet adamlarından Halet Efendi kendi konumunu muhafaza edebilmek ve yeniçerileri kendi tarafına çekebilmek için ocağın ileri gelenlerini maddi olarak tatmin ederdi. Derviş Paşa sadareti zamanında Rusya ile savaşa karar verilen bir meşveretten sonra Derviş Paşa bu işin hangi askerle yapılacağını ve askerinin tanzimi gerektiğini söyleyince Halet Efendi; "bugün yeniçeriyi kaldırıp asakir-i muntazama yapmak mümkündür: lakin arslanımı kim zaptedecek" demiş olması da ocağa dayanma sebebini açıklar (Kaynar, 1991:26). Halet Efendi, yeniçeri ocağının muhalefeti ve dengeleyici gücü olmazsa arslan olarak nitelediği padişahın otoritesinin önünde durulamayacağını ifade etmek istemiştir.

3.1.2. İsyanların ekonomik sebepleri

Yeniçeri isyanlarının bir kısmı ekonomik nitelikteydi. Bu ekonomik unsurları, paranın değerinin düşürülmesi yani tağşiş, maaşların enflasyonla paralel olarak artmaması, esami yolsuzluğu, yeniçerilere ganimet getirecek savaşların olmaması veya yapılan savaşların başarısızlıkla neticelenmesi ve cülus bahşişinin zamanla yozlaşp pazarlık konusu haline gelmesi olarak sıralanabilir.

3.1.2.1. Maaşların düşük parayla ödenmesi: Tağşiş

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tağşişlerin en önemli ve en sık görülen nedeni devletin piyasaya daha fazla para sürerek ek gelir sağlamasıydı. Bu nedenle, tağşiş işlemi yalnızca bir devalüasyon olarak değil, aynı zamanda bütçe açıklarını kapatmak amacıyla devletin ek para basması olarak da yorumlamak gerekir. Çünkü tağşiş işlemi sayesinde bir yandan dolaşıma sokulacak para miktarı artarken, diğer yandan da devletin elinde ödemeleri için kullanabileceği yeni bir fon oluşmuş olmaktaydı (Pamuk, 1993:98). 1550'lerde dış dünyada dengelerin değişmesi ile birlikte Osmanlılar da tağşişi zorunlu bir para politikası aleti olarak benimsediler. Ekonomik sıkıntıların birbirini izlemesi bir finansman kaynağı olarak sikke tashihine bilinçli bir şekilde sahip çıkılmasını gerektirmiştir (Sayar, 2000:71-72).

Tağşişlerden toplumun her kesimi zarar görmekle beraber ücretleri devlet tarafından ödenen devlet memurları, ulema ve özellikle de yeniçeriler daha fazla etkileniyorlardı. Böylelikle en büyük muhalefet, satın alma güçleri her tağşişten sonra azalan yeniçerilerden gelmekteydi. Bir tağşiş bu kesimlerin bir araya gelerek başkentteki diğer muhalefet odaklarına katılmalarını kolaylaştırmaktaydı (Pamuk, 1999:19). Barkey de, yeniçerilerin isyan etmelerine sebep olan akçenin tağşiş edilmesini şöyle açıklamaktadır: “batıdan gelen gümüş akışı Osmanlı akçesini etkiledi ve belirsizliğe sürükledi. Osmanlıdaki ticari dengenin yapısı, ülkeye giren nakitin orada kalmayıp ipek ticareti yoluyla İran'a kayması, oradan da baharat ve lüks malların karşılığı olarak Hindistan'a aktarılması nedeniyle olumsuz etkilendi.” (Barkey, 1999:52).

Yeniçerilerin isyan etmelerinin arkasında yatan sebebin, yaşadıkları ekonomik sıkıntı olduğunu söyleyen Yerasimos, yeniçerilerin bu durumu değiştirmek için silaha sarıldıklarını (Yerasimos, 1977:454-455) ileri sürmektedir. Timur da, ücretli asker olan yeniçerilerin içinde bulundukları para ekonomisinin temel dinamiğini oluşturduklarını ve dolayısıyla kendi çıkarlarını korumak zorunda oldukları için siyasetle müdahale etmek durumunda kaldıklarını (Timur, 1994:262) ifade etmektedir. Yeniçerilerin maaşlarının düşük ayarlı parayla ve gecikmeli olarak ödenmesi devletin keyfi bir politikası değil, özellikle XVI. Yüzyılın sonlarından itibaren kendini dayatmaya başlayan uluslararası gelişmelerin sonucuydu. Savaş tekniklerinin değişmesi her an cepheye gidebilecek piyadelerin önem kazanmasına sebep olmuş bu da yeniçerilerin

sayılarının arttırılmasını gerektirmişti. Yeterli kaynak olmadığı için sayıları artan yeniçerilere ödenen paranın ayarıyla oynanması gündeme gelmiş ve sonuçta bu da yeniçerilerin tepki göstermelerine sebep olmuştur.

Askeri ve mali düzenin bozulması ve hayat pahalılığı karşısında sabit kalan ulufelerinin Yetersiz kalması yeniçerilerin çeşitli iktidar mücadelelerinde rol almaları için uygun bir ortam hazırlamıştır (Yücel, 1988:XI). Uzunçarşılı, yeniçeri yevmiyesinin yıllara göre ne şekilde arttığını anlatırken bu yevmiyenin XVII. Yüzyılın ortalarında en yüksek seviyesi olan 12 akçeye çıktığını (Uzunçarşılı, 1988c:412) söylemektedir. Öte yandan Barkan'ın hazırladığı endekslerde Osmanlı fiyatları 1580'lerin ortalarından itibaren hızla yükselmekte ve 20 yıllık bir sürede üç katına çıkmaktadır. Böylece 1600'lerin başındaki Osmanlı fiyatları 1500'lerin başındaki seviyelerinin altı katına ulaşmaktadır (Pamuk, 1993:101). Oysa XVI. Yüzyıl başlarında yeniçeri ocağında en çok yevmiye alan beş akçe alırdı ve bu oran yüzyılın sonunda on sekiz akçeye çıkmıştı (Uzunçarşılı, 1988c:412-413). Bu da yüzyıl içinde maaşların enflasyonun çok altında bir artış gösterdiğini ve yeniçerilerin kanun gereği almaları gereken (1600'lerin sonunda sekiz akçe, daha sonra dokuz ve en fazla on iki akçe) yevmiyenin evlenip çoluk çocuk sahibi olan yeniçerilerin geçimine yetmemesi isyanlara zemin hazırlamıştır.

Yeniçerilerin maaşlarının enflasyondan dolayı erimesi, maaşlarının enflasyonla orantılı olarak artmaması yanında, kapıkullarının sayısının artmasının sonucu olarak da devlet gelirleri askerlere ödenen ücretlere yetmemeye başlamıştır (Pierce, 1996:349). Batıdaki askeri gelişmelere paralel olarak sayıları arttırılan yeniçerilere, ülkedeki altın ve gümüş sıkıntısından dolayı ayarı düşük akçe verilmesi bunların sık sık isyan etmelerine sebep olmuştur.

Yönetimin, “meyhane akçesi” denen düşük ayarlı akçeleri altın karşılığı esnafa zorla bozdurtmak istemesi yüzünden 21 Ağustos 1651'de ilk kez bir esnaf ayaklanması çıktı. IV. Mehmed ayak divanına çıkmak zorunda kaldı ve bir hatt-ı hümayunla kanunlara aykırı vergilerin alınmayacağını duyurdu. Melek Ahmed Paşa azledilerek Sivayuş Paşa veziriazamlığa getirildi (Naima, 1968:2135-2143).

Ekonomik durumlarının iyi olmadığından yakınlıkla sık sık ayaklanan yeniçeriler arasında geniş boyutlu bir esami (yeniçerinin maaş defteri) yolsuzluğu vardı. Uzunçarşılı, muktesit bir padişah olan III. Mustafa'nın esami yolsuzluğunun önüne

geçmeyi düşündüğünü ama işin çok geniş boyutlarda olduğunu anlayınca vazgeçtiğini (Uzunçarşılı, 1988c:498) söylemektedir.

3.1.2.2. Yeniçerilerin ganimet için savaş istekleri

Yeniçerilerin isyan etmelerinin bir başka sebebi de ufukta askeri bir hareketin görülmemesi ve dolayısıyla yapılacak bir askeri hareketin getirilerinden mahrum kalınmasıdır. Nitekim Kanuni devrinin en önemli isyanı yeniçerilerin kendilerinin ve padişahın hareketsiz bulunmaları gerekçesiyle meydana geldi. Bazı tahrikçilerin kışkırtmasıyla genişleyen isyanda, Ayas Paşa'nın, Defterdar Abdüsselam'ın ve Vezir-i azam İbrahim Paşa'nın evleri yağma edildi. İsyan yeniçeri ağasının azli ve bin duka bahşişin dağıtılmasıyla bastırıldı (Uzunçarşılı, 1988c:498). Bu olayda isyan sebebi, askerin ganimet elde etmek için savaş yanlısı bir tutum takınmasıdır. Ayrıca bu gibi durumlarda, çağının en büyük ordusu sayılan bu savaş makinesinin barış döneminde içe yöneldiği görülmektedir.

3.1.2.3. Cülus bahşişinin rolü

Cülus bahşışı, yeniçerilerin isyan etmelerinde doğrudan olmasa da dolaylı bir etkisi olduğu düşünülen bir unsurdur. Cülus bahşişleri saltanata geçmek için sultanlarla yeniçeriler arasında bir pazarlık konusu halini almıştı (İlgürel, 1993:390).

Yavuz Sultan Selim biat merasimi tamamlandıktan sonra cülus bahşışı olarak her yeniçeriye elli altın verdirmiş ve bu miktar o tarihten sonra usul hükmünü almıştır. O devirde bir altın altmış akçe tuttuğuna göre nefer başına üç bin akçe isabet ediyor demektir. İlk cülus bahşışı Yıldırım Bayezid tarafından verildiği halde bu olaydan sonra yeniçeriler, padişahlar tahta çıktığında I. Selim'in verdiği bahşışı göz önüne almışlardır.

II. Selim tahta çıkarken yeniçeriler cülus ve sefer bahşışı konusunda isyan etmiş, sonuçta istedikleri olmuştu fakat bu arada ilk defa olarak askerin yanı sıra ulemaya da cülus bahşışı verilmiştir. Cülus bahşişinin bu şekilde yaygınlaşması daha sonraki isyan girişimlerinde askerlerin ulemayı kendi yanlarına daha kolay çekmelerine sebep olmuştur.

I. Sultan Ahmed'in ölümünden beri geçen 4-5 yıl içinde yeniçerilere üç kez cülus bahşışı verilmiştir (Danişmend, 1961:1,272,372-373). Özellikle II. Osman'ın hal'inden

sonra yeniçerilerin IV. Murad'ı tahta çıkarmayıp deliliği aşikâr olan I. Mustafa'yı tekrar tahta çıkarmaları iki kere cülus bahşişi alma niyetleriyle açıklanmaktadır. Hammer, yeniçerilerin IV. Murad'ın cülusu sırasında cülus bahşişi almayacaklarına söz verdiklerini fakat yeni padişah tahta çıktığında bu bahşişin en fazla geciktirilebileceğini iddia ederek bahşişi gürültü ile talep ettiklerini (Hammer, 1990:14) ifade etmektedir.

3.1.3. Diğer Sebepler

Askerlerin isyan etmelerinin ardında, siyasi ve ekonomik sebepler dışında, bürokratik yetersizlik, saltanat usulünün değişmesi ve garnizonlarının bulunduğu mevki ve silah tedarikinin kolaylığı gibi etkenler de sayılabilir.

3.1.3.1. Bürokratik yetersizlik

Divan-ı Hümayun'un fonksiyonlarını icra edememesi ve devlet yönetimine ağırlığını koyamamasından dolayı bir otorite boşluğu meydana geldiğini ve bu boşluğun hiyerarşik bakımdan yetkili olmayan başka organlar ya da gruplar tarafından fiili bir denetim yolu olan isyanlarla doldurulduğunu ileri süren görüşler vardır (Mumcu, 1986:135). Kısaca devletin bürokratik organlarının iyi işleyememesi sonucunda bu organların kullanması gereken yetkilerinin başka gruplar tarafından fiilen kullanılmasıdır. Mesela normalde Divan-ı Hümayun'un üyesi olmayan şeyhülislam, yeniçeri ağası, saray görevlileri ve valide sultanın tek başına veya taraftarları ile birlikte devlet işlerine karışması Divan-ı Hümayun'un yetkilerini kullanamamasından veya bu yetkilerinin gasp edilmesinden kaynaklanmaktadır.

3.1.3.2. Saltanat usulünün değişmesi

Pierce, XVII. Yüzyılın başlarından itibaren padişah ailesinin başkentte yerleşmiş olması, hoşnutsuz devlet adamları ve askerlere, sevilmeyen bir padişahın yerine geçirilebilecek şehzadelere kolayca ulaşma fırsatı verdiğini ve veraset usulünün değişmesi ile birlikte zayıf ya da sevilmeyen hanedan üyelerinin artık tahta çıkmadan saf dışı bırakılmasının çoğu durumda mümkün olamadığını ve tebaanın ehliyetsiz olduğu kanıtlanan ya da öyle görülen hükümdarlardan siyaseti kurtarmasının tek yolunun padişahı tahttan indirmek olduğunu ifade etmektedir (Pierce, 1996:348). Dolayısıyla daha önce tahta çıkmadan önce kızırgan iktidar mücadelesi veraset usulünün değişmesi ile padişah tahta çıktıktan sonra daha fazla yoğunluk kazanmıştır.

3.1.3.3. Yeniçeri isyanlarında garnizon mevziilerinin ve silah tedarikinin etkisi

Roma'nın lejyonerleri ve Abbasilerin askerleri şehir dışında mevzilendirildikleri için yönetici elit arasındaki siyasi çekişmelerden uzak kaldıkları halde Osmanlı devletinde yeniçeriler siyasi çekişmelere mevzileri itibariyle çok rahat alet olabilecek durumdaydılar. Nitekim Barkey, sarayın yakınında yer almaları ve çabuk parlayan bir mizaca sahip olmalarının yeniçerileri denetim altına almayı zorlaştırdığını ve bunun yeniçerilerin isyan etmelerini kolaylaştırdığını ifade etmektedir (Barkey, 1999:36). Turner de, Abbasiler'in devşirme sistemine benzeyen bir yapı oluşturduklarını fakat Abbasilerin bu askerleri, Bağdat'ın dışında, sermayenin politik rekabetlerinden soyutlanacak bir şekilde ikamete tabi tuttuklarını söylemektedir (Turner, 1997:222).

Ortaylı yeniçerilerin konuşlanmalarını genel olarak şöyle anlatmaktadır: “Yeniçeri Ocağı 196 orta ve bölükten meydana gelmekteydi. Cemaatli ortalarından 60-61-62-63. olmak üzere dört ortanın tümü saray ve İstanbul muhafazası için adeta hassa alayları olarak başkentte bırakılıp, diğerlerinin içinden seçilenler imparatorluğun muhtelif kale ve kentlerinde garnizon hizmeti görürdü. Bunlar padişah adına muhtemel isyan ve direnişlere veya ihanet ihtimali olan valilere karşı bir tedbir olarak oralarda bulunuyorlardı. 61 adet bölüklü ortanın 31 ortası ise İstanbul asayişini sağlamak için Karakullukçu olarak semt karakollarında polis vazifesi görürdü. Diğer 30 tane bölüklü ortası da imparatorluğun muhtelif garnizon merkezlerinde idi. Sekban ortaları ise İstanbul ve Edirne civarındaki padişah haslarında yani miri çiftliklerde bulunurdu.” (Ortaylı, 1979:176). Yeniçeri kışlalarının bir kısmı şimdi Sultanahmet Meydanı denilen “Atmeydanı”nda ve bir kısmı da Şehzade Camii karşısındaydı. Yeniçerilerin, sarayın hemen yakınında bulunan atmeydanı civarında ikamet etmeleri, bu askerlerin siyasi mücadelelerin içine kolayca çekilebilmesine imkân vermiştir. Mc Neill, yeniçerilerin kendi silahlarını İstanbul çarşılarından satın alarak silahlandıkları ve diğer askeri malzemenin yanı sıra barut ve güllenin de çoğunu imal eden başkent esnafı ile içli dışlı oldukları doğru ise Avrupa ve Çin ordularını etkili bir şekilde emri altında tutan bürokratik kontrolün Osmanlı'da pek zayıf olduğunu ve durum böyle ise, İstanbul'u ciddi biçimde sarsan yeniçeri isyanlarının başarılarında son padişahların kişisel beceriksizliklerinden başka sebeplerin de bulunması gerektiğini nitekim aynı şey Rusya'da denendiğinde Petro'nun bu ayaklanmaları bastırabildiğini (Mc Neill,2000:68-

69) ifade etmektedir. 1578 tarihli bir hüküm ile yeniçerilerin Okmeydanı'nda barut ile el kumbaraları imalathanesi açması (Uzunçarşılı, 1988c:247) yeniçerilerin silah temin etmesi konusunda devletin kontrolü kaybettiğini ve bunların bir isyan vukuunda kendileri ve yandaşları için kolayca silah temin edebildiklerini gösterir. Öte yandan Mantran, silah imalathanelerinden birinin (tüfenkhane) yeniçeri odalarının yakınında, diğerlerinin ise Unkapanı (buradaki tüfenkhane yeniçerilere tahsis edilmiştir) ve Cibali arasında ve Ayasofya civarında bulunduğunu ve buralarda sadece tüfek değil aynı zamanda bomba (humbara) ve diğer patlayıcıların da imal edildiğini (Mantran, 1990:4-5,9) ifade etmektedir. Yeniçeri garnizonlarının hükümet merkezinde mevzilenmesinin sebebi, padişahların kuruluş döneminde güçlü durumda bulunan Türkmen Aristokrasisi'ne karşı kendilerini emniyete almak düşüncesi olabilir. Başkent'in göbeğinde mevzilenmeden dolayı, padişah bu kuvvetleri herhangi bir tehlike anında istediği gibi harekete geçirebilme imkânına sahip oluyordu.

Yeniçeri isyanlarında birçok faktör etkili olmuştur. Tek bir isyanın oluşumunda bile çok çeşitli faktörler rol oynadığı için belli bir isyanı tek bir sebebe bağlamak ve belli bir başlık altında kategorize etmek çok güç olmakla birlikte isyanda etkili olan unsurlardan daha baskın olanı belirtilmektedir. Yeniçeri isyanlarının nitelik itibarıyla Patrona Halil Ayaklanmasına kadar ideolojik etkenden yoksun, pragmatik bir tarzda vuku bulduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu ayaklanmaya kadar yeniçeriler, geleneksel olarak devlet adamlarının kışkırtması, otorite boşluğu, maaşların geciktirilmesi ve düşük aylarlı parayla ödenmesi ve cülus bahşişinin yozlaşması, divan-ı hümayunun zaaf içinde olması, saltanat usulünün değişmesi, konuşlanma ve silah tedariki konusundaki uygun durumlarından dolayı isyan etmişlerdi. Özellikle Patrona Halil İsyanı ile birlikte yeniçeri isyanlarına ideolojik bir tutumun da girdiği görülmektedir. İsyanın görünüşteki sebebi, İran'la yapılan savaşta devletin yeterince aktif olamaması ve bazı Sünni köyleri İran'a kaptırması olduğu halde gerçekte başkentte batılılaşma yönündeki kültür değişmelerine bir tepki olarak doğan muhalefetin ürünüydü. Oluşan tepkiler batının yanlış bir tarzda, yüzeysel olarak taklit edilmesinin bir sonucuydu. Kabakçı İsyanı ve III. Selim'in hal edilmesi, özellikle III. Ahmed devrinde oluşmaya başlayan batı yanlısı elit grup ile muhafazakâr grubun çatışmasını temsil etmektedir. Bu tarihten sonraki siyasi iktidar bu iki grup arasında gidip gelmiştir.

BÖLÜM 4: IV. MURAD DÖNEMİNDEKİ YENİÇERİ İSYANLARI

IV. Murad tahta çıktığı zaman (10 Eylül 1623) devletin siyasi durumu oldukça karışıkta. II. Osman askerlerce tahttan indirilip katledilmiş ve yerine I. Mustafa hükümdar yapılmış, hükümdarlığı ruhsal durumunun bozukluğundan dolayı sadece dört ay süren bu padişahın yönetiminden sonra tahta on iki yaşında bir çocuk olan IV. Murad geçirilmiş ve oluşan iktidar boşluğu, devlet adamlarının kendi çıkarları için sık sık kapıkulu askerlerini kışkırtmalarına elverişli bir siyasi ortama zemin hazırlamıştır. Nitekim Hammer, on iki yaşında tahta çıkan IV. Murad'ın o zamana kadar himayesi altındaki kızlarağası Mustafa ile birlikte kendi namına saltanat süren validesinin vesayeti altında olduğunu ifade etmektedir (Hammer,1990:101).

IV. Murad'ın hükümdarlığı sırasında sık sık toplandığı için ayak divanından bahsetmek konunun anlaşırılığı açısından faydalı olacaktır. Çok önemli, acil veya olağanüstü durumlar dolayısıyla bizzat padişahın hazır bulunmasıyla kurulan divana ayak divanı denilirdi. Padişahların yapmaya mecbur oldukları ayak divanı ya önemli saydıkları ve şüphe ettikleri yolsuzluğun çözümü amacıyla veyahut askerin isyanı veya halkın şikâyeti üzerine olurdu (Uzunçarşılı,1988:225). IV. Murad devrinde sık olarak toplanan ayak divanı kapıkullarının özellikle de yeniçerilerin sorunlarını padişaha aktardıkları bir iletişim kanalı görevi görmekteydi.

4.1. Başdefterdar Yahni Kapan Abdülkerim Efendi Vaka'sı

IV. Murad yeniçerilerin zorbalığı en ileriye götürdükleri bir zamanda padişah olmuştu. Fakat bu zorbalık askerin genelde cephede olmasından dolayı I. Mustafa devrindeki kadar şiddetli olmamıştır.

Bununla beraber İstanbul'da kalan asker zaman zaman fesat tertip etmekten geri durmamışlardır. Mesela, 1625 yılında bir sipahi ayaklanması sonunda defterdar Yahni Kapan Abdülkerim Paşa idam olundu (Heyet,1962:1869). “Akçe canlısı” olarak nam salan Baş defterdar Yahni Kapan Abdülkerim Paşa askerin ulufesini noksan dağıttığı için sipahiler saraya yürümüştü. Bu duruma öfkelenen IV. Murad baş defterdarı azledip, mallarını müsadere ve kendisini de katletmiştir (Sakaoğlu,1999:262).

4.2. Gürcü Mehmed Paşa'nın İdamı

Bağdat muhasarasındaki başarısızlıktan dolayı çıkan isyanı Kapdan Paşa'nın tahrik etmekte olduğu sözünün İstanbul'da asker arasından yayılması gecikmedi. Hammer vaziyeti şöyle anlatıyor: Sipahi ve yeniçeriler, Sadaret kaymakamı olan Gürcü Mehmed Paşa'yı akçe rayicini değiştirmek ve orduyu Bağdat'ta yardımsız bırakmakla itham edip başını istiyorlardı. Zorbalar Sultan Mehmed Camii'nde toplanarak, arzı hallerini, padişahın o sırada bulunduğu İstavroz Sarayı'na gönderdiler. Hoşnut olmayanların isteği padişahı ve validesini büyük bir endişeye düşürdü. Gürcü paşa ile kendi kuvvetlerinin en metin dayanağının kaybolacağını hissettiklerinden, hiç olmazsa hayatını muhafaza etmek istiyorlardı. Derhal kaymakam tayin edilen Recep Paşa, isyancıları teskin etmek için camiye gitmeye memur edildi. Zorbaların, Gürcü Mehmed Paşa'nın azli ve mallarının müsaderesi ile memnun edilecekleri zannediliyordu. Fakat Sultan Murad'ı Sultan Osman'ın haline uğrayacağını söyleyerek tehdit etmeye başlamış olan zorbalar paşanın mutlaka idamını istiyorlardı. Gürültü o kadar arttı ki, padişahın ve valide sultanın hayatları bakımından da endişeler oluştu. Gürcü Mehmed paşa, yetmiş seneden beri dokuz padişahın saltanatı zamanında devlete hizmet etmiş iken, bu ihtiyarın ak saçları kendini kurtaramayıp, deliye dönmüş olan şekavet erbabı tarafından idam olundu (Hammer,1990:70-71). Bu vak'a sadrazamlıkta gözü olan Recep Paşa'nın askerleri tahrikleri sonucu gerçekleşmiştir. Nitekim vaka'dan sonra Recep Paşa, Gürcü Mehmed Paşa'nın yerine sadaret kaymakamı olmuştur.

Ağustos 1626'da gerçekleşen bu isyanda zorbaların dilekleri yerine getirilmiş, fakat daha sonra padişah bu fesatta eli olanlardan sekbanbaşı Mihaliçli Sarı Mehmed Ağa, yeniçeri zorbalarından Lofçalı Ömer, Camcızade Ahmet Çelebi ve daha birkaç kişiyi idam ettirmiştir (Heyet,1962:1870). Bu isyan, altı bin kadar yeniçeri ve sipahinin işi olup, padişah isteklerini kabule mecbur olmuştu (Hammer,1990:71). Osmanlı yönetici eliti arasındaki iktidar mücadelesinin bir yansıması olan bu isyanları örgütleyen devlet adamlarının para karşılığında tuttukları isyancılarda aradıkları özellikler başında, kitleleri peşlerinden kolayca sürükleyebilecek karizmatik ve kışkırtıcı şahsiyetler olmaları gelir.

4.3. Hüsrev Paşa'nın Azli ve Hafız Paşa'nın İdamı

IV. Murad'ın devletin kontrolünü yavaş yavaş eline geçirmeye başladığı zaman Abaza vaka'sı ve İran Muharebesi dolayısıyla kapıkulunun cephede olması, İstanbul'da ocağın nüfuzunu kullanmak isteyen iktidar unsurlarının aleyhine bir durumdu ve siyasi ortam I.Mustafa devrine göre nispeten rahattı. Ne var ki Hüsrev Paşa'nın sadarettten azledilmesi ile başlayan olaylar siyasi ortamı IV. Murad'ın tahtını sarsacak derecede gerginleştirdi.

İstanbul'da iktidarı elinde tutmak isteyen biri Hafız Ahmed Paşa ve diğeri Boşnak Recep ve Hüsrev paşalara mensup olarak birbirine rakip iki zümre vardı; padişah ve validesi Hafız Paşa'yı tutuyorlardı. Hafız Ahmet paşanın birinci defa sadarettten azlinden bir müddet sonra Hüsrev Paşa, veziriazam olmuştu. Boşnak Hüsrev Paşa Abaza'yı teslim alıp İstanbul'a getirdikten sonra 1628'de Bağdat'ı kurtarmaya memur edildiği halde 1631 tarihine kadar iki buçuk sene dolaştıktan sonra ve lüzumsuz şiddeti dolayısıyla bir hayli de kan döktükten sonra bir iş göremeden geri dönmüş ve bunun üzerine Hafız Ahmed paşa ikinci defa veziriazam ve padişahın musahibi Hasan Halife'de yeniçeri ağası olmak suretiyle hükümet idaresi ve yeniçeri ocağı padişaha mensup şahsiyetlere verilmişti (Uzunçarşılı, 1988:177-178).

Sert karakterli ve çabucak adam öldürmesine rağmen kapıkulunun çıkarlarına dokunmadığı için Hüsrev Paşa'nın azledilmesi (Naima,1968:1130), Recep Paşa'nın kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için sipahileri tahrik etmesine bir bahane teşkil etti (Uzunçarşılı,1988:179). Recep Paşa'nın yeniçeri ve sipahileri tahrik etmesinin sebeplerinden biri de, Recep paşanın Hafız Ahmet paşadan daha kıdemli olmasına ve Hüsrev paşanın azlinden sonra veziriazam olmayı beklemesine rağmen siyasi rakibi olan Hafız Ahmet paşanın veziriazam olmasıydı (Solakzade, 1989:530-531). Hüsrev paşanın azledilmesi, paşaya güvenerek serbestçe hareket eden ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde hüküm süren sipahilerin işlerini bozmuş oldu. Fakat tam bu sırada kapıkulu ocaklarının İstanbul'a davet edilmeleri bunların işlerine çok yaradı (Danişmend, 1961:351).

Kapıkulunun İstanbul'a gelmesiyle birlikte Hüsrev paşanın azlinden sonra sadrazam olmak isteyen fakat Hüsrev paşanın yerine Hafız Ahmet paşanın sadarete getirilmesiyle

umduğunu bulamayan Recep paşanın planlarını gerçekleştirebilmesi için uygun bir ortamın oluşmasına sebep olmuştu.

İsyanın elebaşı Recep paşanın adamları olan, Saka Mehmet, Cin Ali, Mahmut Ağaoğlu, Salih Efendi, Emir Halife, Osman, Bıçakçioğlu, Kütahyalı Kalem Bey, Nazlı Muslu, Rum Ahmet ve daha bazı kişiler fitne çıkarmak için bir bahane aramaktaydılar (Naima, 1968:1135).

Recep paşanın tahriki sonucu önce sipahiler at meydanında toplanarak, Hüsrev paşa gibi bir veziri azle sebep olanlar padişahın ve bu devletin dostu değildirler diye Hüsrev paşayı azle sebep olanlardan on yedi kişinin başını istediler. Padişaha takdim edilen listede veziriazam Hafız Ahmet paşa ve şeyhülislam Yahya Efendi, defterdar Mustafa Paşa, yeniçeri ağası Hasan Halife ile musahip Musa Çelebi vardı (7 Şubat 1632). Sonra sipahilere yeniçerilerde katıldı ve bunlar üç gün saraya hücum ettiler, kendilerine yarın cevap verilir denilince at meydanına gelerek dağılmayıp geceyi orada geçiriyorlardı (Danişmend, 1961:352). İsyanın üçüncü günü isyancılar yanlarına ulemayı da alarak saraya girdiler. Sultan Murad Hafız Ahmet paşaya saklanmasını söylemişti. Bu sırada isyancılar, sarayın ikinci avlusuna girerek divan odasının kapısına kadar ilerlemiş, padişahın görünmesini amirane bir tarzda istemeye başlamışlardı. Saray muhafızları, Sultan Osman'ın hal'indeki facialar tekrarlanır endişesiyle, silahlanmış idiler. Nihayet padişah dışarı çıktı ve bir ayak divanı yaptı. İsyancılardan ne istediklerini sordu; isyancılar iki günden beri istedikleri on yedi başı istediler ve “ya hainlerin başı! Yahut biz işimizi biliriz” diye bağırarak, padişahı tahttan indirmek niyetinde olduklarını gösterdiler. Fitnenin gizli tahrikçisi olan Recep paşa, ihtilale son vermek için zorbaların sözüne muvafakat etmenin zaruri olduğunu padişaha nasihat ederek, kadimden beri asker kumandanlarının isyana mecburiyet tahtında kurban olduklarını, zincirden boşanmış kullara padişahın başını vermektense, sadrazamın başını vermenin her halde evla olacağını söylemesi (Hammer, 1990:134-135) üzerine durumun nezaketini anlayan IV. Murad, Hafız Ahmet paşayı geri çağırdı ve yapılan ikinci bir ayak divanında sadrazamını asilere teslim etmek zorunda kaldı (Uzunçarşılı, 1988:182). Asilere verilen Sadrazam Hafız Ahmed Paşa'nın katledilmesi ile olaylar yatıştı ve mühr-ü hümayun Recep Paşa'ya verildi ve Naima'nın ifadesiyle nail-i meram oldu (10 Şubat 1632)

(Naima, 1968:1139-1142). Asiler kendi istedikleri Ahi-zade Efendi'yi şeyhülislamlığa getirdikten sonra yatıştılar.

4.4. Hüsrev Paşa'nın İdamı, Recep Paşa'nın Kapıkulunu Tahrik Etmesi ve İdamı

Padişah, bütün bu isyanların gizli tertipçisinin eski sadrazam Hüsrev Paşa olduğunu bildiğinden, onun yok edilmesine karar vermiştir. Ancak itham altındaki kişinin uzakta bulunması ve nüfuzu bu girişimi zorlaştırıyordu. Padişah Özi valisi Murtaza Paşa'yı davet edip Diyarbakir valiliğini vererek onu Hüsrev'in idamı ile görevlendirdi (Sakaoğlu, 1999:269). Recep Paşa'nın daha rahat davranabilmek için Sultan Murad'ın yakınlarını ortadan kaldırmaya çalıştığı bir zamanda Hüsrev Paşa'nın ölümü ve başının İstanbul'a getirildiği haberi Recep Paşa'ya arzusunu gerçekleştirmek için askerleri tahrik konusunda yeni bir fırsat vermiş oldu (Uzunçarşılı, 1988:184). Hüsrev Paşa'nın başının İstanbul'a getirildiğinin ertesi günü 12 Mart 1632'de yeni bir isyan çıktı. Çarşılar üç gün kapalı kaldı. Sadrazam Recep Paşa'nın gizlice tahrik etmekte olduğu asker, padişahı üçüncü kez ayak divanına çıkarıp, Hüsrev Paşa'nın haksız yere öldürülmesinin kefareti olmak üzere, defterdar Mustafa Paşa'nın, yeniçeri ağası Hasan Ağa'nın, padişahın has nedimlerinden Genç Musa Çelebi'nin idamını istediler (14 Mart 1632). Asiler daha da ileri giderek şehzadeler için de güvence istediler. Şehzadelerin çıkarılıp asilere gösterilmeleri asileri ikna etmemiş ve şehzadeler için kefil istemişlerdi. Bunun üzerine şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi ve sadrazam Recep Paşa kefil olmuşlardı. Sonuçta padişahın yakınları olan Hasan Halife, defterdar Mustafa Paşa ve Musa Çelebi asilere teslim edilerek istekleri yerine getirilmiş oldu (Naima, 1968:1149). Mustafa Nuri Paşa, “işin gidişine bakılınca Hüsrev Paşa'nın işten atılıp öldürülmesinde ve Hafız Ahmet Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesinde Musa ve İsa Çelebilerin eli bulunduğundan, benzer olaylara ve gelecek kuşaklara bir ibret dersi olmak üzere felakete uğrayıp cezalarını çekmiş olduklarını” dile getirmektedir.

Artık sipahi ve yeniçerilerin taşkınlıkları dayanılmaz boyutlara ulaştı. Sultan Osman'ın saltanatının son günleri tekrarlanacak zannedildi. Sultan Murad'ın hal'i, sipahilerin belli başlı reisleri tarafından açıkça ortaya atıldı (Sakaoğlu, 1999:270-271). “Çün Asker Zümresi bu derece hadden aşırı şenaatler ettiler. Yine ol cahillerin reisleri olan “Saka Mehmet, Cin Ali, Salih Efendi, Çalık Derviş, Mahmut Ağaoğlu ve Yemişçi Mustafa” ve diğerleri toplantı yapıp, konuşup, kendilerinin beğenilmeyen işlerinin hazım ve

affolunur cinsten olmadığını anladılar ve bu kadar rezaletten ve isyandan sonra bu padişah zamanında kendilerine hayat hakkı ve kurtuluş yolu olmadığını bilip ve: “elbette padişahı hal ve şehzadelerinden birini tahta geçirmekle, yeni padişahın yanında mevki sahibi olup, çalışmamızdan memnun edelim” diye ittifak ettiler. Duruma göre, yeniçeri ağası Köse Mehmet ile sipahi Rum Mehmed’in şiddetli muhalefeti olmamış olsaydı, bu iş de o dereceye gelecekti. Elebaşların en etkili reislerinden olan bu şahıs, kendi istikbalini Sultan Murad’ın biraderlerinden birinin tahta geçirilmesiyle tehlikeye atmaktansa, padişahın iktidarını kuvvetlendirmek suretiyle ikbalini garantiye almayı ihtiyata daha muvafık buldu ve böylece ihtilalci düşünceler bertaraf edildi (Naima, 1968:1156-1157-1158).

Sultan Murad, Recep Paşa’nın yaptığı tahrikler, desiseler hakkında iyi bilgi edinmiş bunun yaptıklarını Rum Mehmet ile yeniçeri ağası Köse Mehmet de teyit etmişlerdi; bütün bu isyan hareketlerinin Recep Paşa’nın başı altından olduğuna padişahın şüphesi kalmamıştı. Sipah ve yeniçerilerin İstanbul’da bayramda, para toplamak için tertipledikleri eğlenceler, salıncak alayları ve soygunculukları geçtikten sonra 18 Mayıs 1632’de veziriazam Recep Paşa saraya davet edildi ve orada başı kesilerek idam edildi (Heyet, 1962:1883).

Daha sonra sipahiler mülazımlık görevlerinin iptal edilmesi bahanesiyle gene ayaklandılarsa da padişah Sinan Paşa Köşkü’nde, bütün devlet adamlarını ve sipahilerle yeniçerilerin subaylarıyla hazır bulunduğu bir ayak divanı tertip etti ve burada askerlere devlete itaat konusunda yemin ettirildi. IV. Murad bu toplantıdan sonra isyancıları temizleme hareketine girişti (Danışmend, 1961:354–355).

IV. Murad devrinin özellikle ilk on yılında meydana gelen isyanlar padişahın çocuk yaşta olmasından dolayı iktidarda boşluk olması ve bunun neticesinde bunu değerlendirmek isteyen grupların siyasi mücadelelerinden kaynaklanmaktaydı. Nitekim padişah devlete hâkim olabilecek yaşa geldiğinde bütün bu karışıklıkları otoriter bir şekilde bastırılmış ve hiç olmazsa yaşadığı sürece devleti istikrara kavuşturmuştu.

4.5. Yeniçeri Ocağı’nda Yapılan Düzenlemeler

Sultan IV. Murad kapıkulu ocaklarının edepsizliklerini iyice temizleyerek onları nizam altına sokmuştur. Memleketin diğer yerlerindeki zorbaları aman vermeden tepelemiş,

hatta bu hususta ifrata giderek az bir kusuru olanları da öldürmekten çekinmemiştir. Yeniçeri ocağına rüşvet ve efrat kaydını önlemiştir (Uzunçarşılı, 1988:586).

Rafiziler'in Revan'a geldikleri (1635) haberi ulaşınca yeniçeriye sefer tembih olunmuştur. O sırada yeniçeri defteri muntazam olmayıp bir takım şahıslar ve çocuklar deftere geçmiş o hususta büyük bir fesat zuhura gelmiştir. Ölmüş adam yerine adam geçirilmiş, hazineye boş isimler kalması imkânı kalmamıştır.

Padişah zorbaları ortadan kaldırıp, devlet işlerini düzeltince bu hususta neticelendirilmesi lazım işlerden olmuş, yeniçeri kâtiplerine defalarca tembih etmiştir: “ölü yerine adam geçmeyip, yeniçeri ağası tarafından mühürlü denilen tezkere gelmedikçe deftere isim kaydolunmaya!”.

Yeniçeri ağası Köse Mehmed Ağa, zorbaların yok edilmesine sebep olmuş, çalışması padişah katında makbuldür. Fakat zorbalığı, herkese kötü muamele etmesi, haddini aşip gururlanması son haddini bulmuştur. Asker işleri ve bütün askerin kontrolü kendisine ısmarlanmıştır. İstanbul'da siyaset işlerine fazla ilgilenecek ele geçen fahişeleri asmış, yeniçeri arasında zorba ve fesat ehlinden olanları da idam edilmesi gerektiğini zannederek o taifede çok kimseyi öldürmüştür. Haksız yere kan dökmek onun için önemsizdir. Zorbaların hakkından gelinmiş, ama nice günahsız da küçük bir bahaneyle öldürerek pek çok adamı haksız yere katletmiştir (Naima, 1968:184,283). 1634'te Suriye'de Halep yeniçerileri maaşları için ayarı bozulmuş olan akçe ve daha küçük paralar yerine, daha halis olan gurus sikkesi almak için ayaklanmışlar ve yeniçeri ağasının, kethüdasının, kâtibinin azlini istemişlerdir. Hiddetlenen asker sadrazama gitmiş, sadrazam ise yatıştırıramamıştır. Her taraftan bu hainler istemedikleri bağırdıklarından, sadrazam, sipahi ocağı ağasını yeniçeri ağalığına, zağarcıbaşıyı kethüdalığa tayin etmiştir. Asiler bununla da yetinmeyip azledilen ağa ve kethüdanın başlarını istemişlerdir. Asiler arasında kavga başlamış, kavga fesat erbabının bozulmasıyla neticelenmiştir. Bütün ocak halkı sadrazama müracaat etmişler, kendilerinin bu işlerde rollerinin bulunmadığını yeminle söylemişlerdir. Sadrazam, bir taraftan üç firarinin malını müsadere etmiş, bunların kaçtıklarını, olayın ayrıntılarını padişaha arz etmiştir.

Firarilerden yeniçeri ağası Köse Mehmed Ağa, gerçekten zorbaları korkutmuş ise de birçok kimselerin ve özellikle orta çavuşunun günahsız yere idamına sebep olmuştur.

Padişah, köse mehmed ağanın öldürülmesini uygun görerek, kapıcılar kethüdası Nasuh paşazadeyi onu öldürmek için Anadolu'ya göndermiştir. Nasuh paşazadenin onu ikna etmesiyle İstanbul'a getirmiş padişahın emriyle katledilmiştir.

Sultan IV. Murad, yeniçeri ocağı mevcudunun lüzumundan fazla olduğunu görünce temizlik yapmak isteyerek kendisinin bilgisi olmadan hiçbir sebeple ocağa hariçten adam alınmamasını yeniçeri kâtibine tembih etmiş, kendisini ölümle tehdit etmiştir. Osman Efendi ise, çocuklara kadar birtakım kişileri yeniçeri yazmaktadır. Padişah, kâtibin doğruluğunu sınamak için bir adam göndermiş, bu adam, eğer kendisini yeniçeri yazarsa yüz kuruş vereceğini söylemiştir. Kâtip biraz dayanmış, padişah bu defa o adam ile yüz altın göndermiştir. Altınları red edemeyince padişah derhal yeniçeri ağasını saraya çağırılmış, defteri istemiştir ve yeni yazılan şahsın kim olduğunu sormuştur. Osman Efendi, bu hususta bilgisi olmadığına yemin edince öldürülmüştür.

Hüsrev Paşa'nın kethüdası Hacı Ayvaz Süleyman, efendisinin sadaretinde katl hadiselerinin tahrikçisi sayıldığı için, Halep'te serdar tarafından idam olunmuştur. İstanbul'da hafız paşa'nın katillerinden sarı Mustafa -ki padişah bizzat hatırında tutmuştur- cellâda teslim edilmiştir. Hafız Paşa vakasında padişahın huzurunda “biz ağayı istemeyiz” diye bağırarak ve küçük mirahoru, koltuğuna girerek ağa olmak üzere yeniçerilere arz etmiş olan sipahi ekşi uzun Hasan'ın boynu vurulmuştur. Ağayı istememek için feryat eden arkadaşı olan Kel Abdi, saç bırakarak Üsküdari Aziz Mahmut efendi tekkesinde inzivaya çekilmiş halde, bayram paşa tarafından tutturularak idam edilmiştir (Hammer,1990:170–171,216-217).

Tabaniyassı Mehmed Paşa'nın sadareti Sultan Murad'ın ilk icraat devresine rastladığı için, padişaha çok sadık kalarak, mühim temizlik yapmış ve bu suretle memleket ve ocak nizamı iade edilmiştir.

Sultan IV. Murad'ın ilk zamanlarında gerek İstanbul'da ve gerek taşrada bulunan zorbalara ile şehir ve kasabalarda en ileri söz sahibi olan sipahilerin hem hükümete ve hem halka karşı hareketleri tahammül edilemez hale gelmiştir. Bunlardan Anadolu'da yer yer zorba ve asiler türemiştir. Bunlar, devletin maaşlı bir sınıf askerinden ziyade eşkıya çeteleri halini almışlardır. Bunların İstanbul'daki edepsizliklerini gözleriyle görüp taşradaki hareketlerini yakından öğrenen IV. Murad onları adım adım takip ederek kanun üzere yeniçerilerden kıdemli ve hizmetleri görülenlerin bu süvari

bölüklerine kayıtları gerekirken onları başka suretle taltif ederek buraya almamıştır. Hayatı boyunca hafiyelele vasıtasıyla elde ettiğı azgınları aman vermeyerek temizlemiştir.

XVII. Asır başlarında ve kuyucu Murad paşa sadaretinde yeniçeri ocağı mevcudu otuz yedi bin altı yüz ve aynı asır ortalarına yakın yanı IV. Murad zamanında kırk altı bini geçmiştir (Uzunçarşılı, 1988:275,280–281,384).

BÖLÜM 5: İSYANLARIN TAHLİLİ

Hükümetin icraatını benimseyen ve bu yüzden çıkarları zarara uğrayan bazı kesimler, kendi aleyhlerindeki icraatın durdurulmasını sağlamak için hoşnutsuzluklarını “isyan” yolu ile dile getirebilirler. Eğer isyan başarı kazanabilecek yola girer ve padişahı hal etmek gerekmez ise, kendilerine göre “padişahı bu kötü yollara” sürükleyen kimselerin katlini isteyebilirler. Bu isteklerini kendilerine taraftar ulema aracılığıyla şer’i fetvalara da dayandırırılar. Ancak padişah, bu katl isteklerini genellikle kabul etmeyeceğinden, arkasından o da hal edilir ve bu arada isyancılar -haklı veya haksız- ellerindeki fetvalara dayanarak istedikleri kimseleri öldürebilirler. Mesela Genç Osman olayında bu tip denemeler görülmüştür (Mumcu, 1985:99-100).

Akdağ, Buçuktepe isyanıyla birlikte başkentte yaşanan iktidar mücadelesinin niteliğinin değiştiğini ve artık padişah, vezirler ve yeniçeriler arasındaki bu mücadelelerde halkın pasif bir durumda kaldığını ve ne olup bittiğini anlamadan, taraf tutmadan olup bitenleri “hikmet-i hükümet” diye normal karşılar hale geldiğini ifade etmektedir (Akdağ, 1999b:21-22).

İstanbul’da merkezi yönetimle beledi yönetim iç içe gelmiş durumdaydı, örneğin vezir-i azam hem hükümetin hem de İstanbul yönetiminin başındaydı. İktidarların karışması ve vezir-i azamla başlıca vezirlerin İstanbul halkından doğrudan yöneticileri olmalarından dolayı siyasal ve ekonomik içerikli ayaklanmalarda bu yüksek yöneticiler doğrudan hedef olarak alınmaktaydı (Mantran, 1990:118-119). Halkın da katıldığı yeniçeri ve sipahi isyanlarında genellikle vezir-i azam, şeyhülislam ve defterdar hedef olarak seçilmekteydi. Vezir-i azam hem devletin hem de İstanbul’un en yüksek yöneticisi olduğu için, şeyhülislam bu hükümete fetvalarıyla destek verdiği ve defterdar da (ekonomik içerikli isyanlarda) mali örgütlenmenin başında olduğu için isyancıların hedefi olmakta ve şeyhülislam hariç diğerleri çoğunlukla azledilmekte veya idam edilmekteydiler.

İsyanların mekanizmasını ayrıntısıyla incelemeye geçmeden önce Şerif Mardin’in isyanların oluşumu hakkındaki şemasını aktarmakta fayda vardır: *İsyanın ilk evresini, sultan ve memurların kötülüklerinin konuşulduğu dedikodu faslı oluşturur. Aynı devrede, söz konusu kampanya camilerde verilen vaazlarda sosyal çöküntünün genel*

durumu iğnelemeler yoluyla şiddetlendirilir. Uyarılar, bazen oldukça doğrudan bir durum kazanabiliyordu. 1730 Patrona Halil İsyanına takaddüm eden yıl içinde sarayın duvarları iki gün boyunca –failleri tutulmaksızın- taş yağmuruna tutulmuştu. İsyanın üçüncü evresini, silahlı kuvvetlerin işbirliğine çekilmeleri oluştururdu. Bu noktada, yeniçeriler devreye girerdi. İsyanın taraftarlarını çoğaltmanın alışlagelmiş bir yolu, çarşı pazarı kışkırtmaktı. Bu kışkırtmanın, yeniçeriler veya ulema tarafından yürürlüğe konması mümkündü. Çoğu kez, ilmiye talebeleri de onlara katılırdı. Bütün bu evrelerde, isyanlar adına ileri sürülmüş gerekçeler vardı ve bu gerekçeler, yönetici sınıfın kendi sözlerini tutmama kusurunu işlemesine dayanarak oluşturulan iddialar olarak özetlenebilir (Mardin, 1995:114-115).

Bu bölümde isyanların meydana gelmesinde etkili olan isyan mekânları, isyanın planlanması, asilerin menşei, isyanlarda meşruiyet problemi, isyanların sistem içindeki yeri, isyanlarda cephe ve ittifak problemi ve isyan sonrası düzen incelenecektir.

5.1. İsyanın Planlandığı Mekânlar

Herhangi bir sebepten dolayı isyana karar vermiş olan kişiler isyanı planlamak için kendilerini rahat ve güvende hissedebilecekleri ve taraftar desteği kazanabilecekleri mekânlar seçerler. Yeniçeriler genellikle Et Meydanı'ndaki kışlarına yakın olan Orta Camii'ni tercih ederken sipahilerin toplantı yerleri ise şehrin çeşitli semtlerinde bulunan ve bekârların, işsiz güçsüzlerin barınağı olan hanlar olmaktaydı. Ulemanın isyan konusunda karar aldıkları yerler camilerdi ve bu da genellikle medreselerle bir arada bulunan Fatih Camii idi. XVI. Yüzyıldan sonra yeniçerilerin toplumsal bağlarının artmasıyla birlikte isyan propagandası ve planlanmasının yapıldığı yerler de değişti. Halkın topluca bulunduğu yerler olması hasebiyle kahvehaneler ve nispeten meyhaneler en uygun isyan mekânları haline geldiler.

Osmanlı topraklarında ilk olarak XVI. Yüzyılın sonlarına doğru görülmeye başlayan kahvehaneler isyanların planlanması için ideal yerler olmuştur. Nitekim Berkes, kahvehanelerin (Danışmend, 1961:299), Osmanlı ülkelerinde, özellikle İstanbul'da, cami ve mescidin yerini alan ilk siyasi dedikodu, hatta komplo yuvaları olduğunu, daha kötüsü, kahvehaneler ve meyhanelerin reyanın uğrağı, eğlenme ya da dinlenme yeri olmaktan çok, hükümet için korkunç bir gücün, Yeniçerilerin ve Bektaşilerin, ayaklanma karargâhları haline gelmiş olduklarını (Berkes, 1978:44) anlatır. Özellikle

Galata, Kasımpaşa, Kumkapı ve Samatya’da yoğunlaşan ve Müslümanların da uğrak yeri olan meyhaneler ayaktakımının toplandıkları yerlerin başında gelmektedir (Mantran, 1990:101). Bu tip yerlerde toplananlar, askerlerin herhangi bir nedenden ötürü başlattıkları isyanların içine kolayca çekilebilecek bir durumdadırlar. Ortaylı geleneksel toplumlarda da kamuoyunun olduğu yerlerin mevcut olduğunu söyleyerek kahvehaneleri, hamamları ve tekkeleri bunlara örnek olarak vermekte, IV. Murad’ın kahvehaneleri ve meyhaneleri kapatmanın tütün ve içki düşmanlığından değil, devlet sohbeti denen ve buralarda bolca yapılan siyasi dedikoduyu önlemek için olduğunu (Ortaylı, 1983:174) ifade etmektedir. Nitekim kahvehanelerin bu özelliğini kavramış olan IV. Murad burada şeriat’a aykırı olarak tütün içildiği gerekçesiyle bu gibi yerleri kapatma yoluna gitmiş ve böylece devlet aleyhinde komploların üretildiği merkezleri bertaraf etme yoluna gitmiştir. Devletin bir başka önemi de, IV. Murad devrinde olduğu gibi, yeniçerileri hükümete karşı komploların üretildiği kahvehanelerden uzak tutmak için orduyu devamlı cephede tutmasıdır.

İsyancılar, isyan tertip etmek için belli bir yerde birçok kez bir araya gelirler. Nitekim Hammer, genellikle yeniçerilerin isyan için toplandıkları ve plan yaptıkları yerin kendi kışlarına çok yakın olan Et Meydanı’ndaki Orta Camii olduğunu söylemektedir. Ocak ağalarının Sultan İbrahim’i hal’etmek için toplantı yaptıkları mekân Orta Cami’iydi. Nitekim aynı isyansa ulema da Fatih Camii’nde toplanmıştı (Naima, 1968:1833).

İsyan mekânlarının Saray ve çevresini oluşturan çok dar bir bölgede kümelenmiş olması isyanların niteliğini de gözler önüne sermektedir. Üç kıtaya yayılmış bir imparatorlukta iktidar mücadelesinin 3-4 kilometrekarelik bir alana münhasır kalması iktidar mücadelesinin küçük bir yönetici zümre arasında geçtiğini ve halkın bu mücadeledeki rolünün mücadeleye girişenlerin taraftarını ve kalabalığını artırmaktan ibaret olduğu söylenebilir.

5.2. İsyân Planlaması

İsyanların spontane gelişmesi nadir durumlarda vukua gelir. Eğer mevcut durum asilerin işini oldukça kolaylaştırıyorsa plan yapmanın anlamı yoktur. Öte yandan genel olarak yeniçeri ve sipahi isyanlarına bakıldığında plan yapıldığını söylemek mümkündür. İsyanı tertip edenler, amaçlarına ulaşmak ve başarılı olmak için isyanı yürütecek kişileri özenle seçerler, bunların isyana ne zaman başlayacaklarını, kimlerle ittifak

kuracaklarını, sayılarını nasıl artıracaklarını ve ne istedikleri konusunda bir birliktelik sağlamak için hayatları mevzubahis olduğundan ayrıntılı bir plan yapmak durumundadırlar. Plan yapmanın mahzurları olduğu gibi plan yapmamak da büsbütün tehlikeli bir iştir. Örneğin Sultan İbrahim'in hal'i vakasında hükümetin ocak ağalarına suikast planı ortaya çıktığından ağalar Sultan İbrahim'in hal'ine sebep olan isyanı gerçekleştirmişlerdir (Öztuna, 1998:474).

5.3. İsyân Önderlerinin Menşei

Öztuna, II. Osman'ın hal'iyle sonuçlanan vak'ada ihtilalin arkasında bulunanlardan ikisinin, Sultan Mustafa'nın annesi Valide Sultan ile veliaht Şehzade Murad'ın annesi Kösem Mahpeyker Haseki olduğunu ve bunların birçok saray adamını elde etmiş olduklarını (Öztuna, 1998:329-330) ifade etmektedir.

IV. Murad dönemindeki isyanı yönlendirenler, Saka Mehmed, Cin Ali, Salih Efendi, Çalık Derviş, Mahmut Ağaoğlu ve Yemişçi Mustafa'ydı. Bunlar Recep Paşa'nın emirleri dâhilinde hareket ediyorlardı ve köken itibariyle kapıkulu süvarisi yani sipahi veya yeniçeriydiler (Naima, 1968:1156). Aslında bu ve benzeri isyanları gerçekleştirenler yönetim elitinin askeri kanadından gelmekteydiler. Zaten Mustafa Akdağ'ında belirttiği gibi, İstanbul'un fethinden sonra gerçekleşen taht değişikliklerinde veya hükümet darbelerinde Anadolu halkının dahli yoktu. Halk sadece gerçekleşen isyanda figüran rolü oynamaktan başka bir işe yaramıyordu. Yönetim elitindeki grupların iktidar mücadelelerinden kaynaklanan bu isyanlarda halkın sorunları dile getirilmemekte, sorunların dile getirildiği durumlarda da bu tamamen isyana meşruiyet kazandırmak amacıyla yapılmaktadır.

Kapıkulu ocağının gerçekleştirdiği belli başlı isyanlar incelendiğinde bunların hemen hemen yarısının yeniçerilerin önderliğinde diğer yarısının sipahilerin önderliğinde gerçekleştiği görülür. Söz konusu isyanların çoğunda yeniçerilerle sipahilerin birlikteliği söz konusuydu fakat bazı isyanlarda yeniçeriler ön planda olduğu halde bazılarında sipahiler liderlik konumundaydı. Öte yandan bazı isyanları da sadece yeniçeri veya sipahiler idare etmişlerdi. Zikredilen tüm bu isyanlarda ulema fetvalarıyla isyanın başarıya ulaşmasında büyük rol oynamışlardır. İsyânlarda bir takım devlet adamlarının da rolü olmuştur. Böylelikle isyan edenlerin menşeiine bakıldığında ulema hariç bütün asilerin kapıkulu olduğu görülür. Yönetici sınıf içindeki iktidar

mücadelesini yansıtan bu ayaklanmaların XVII. Yüzyılın başından itibaren yeniçerilerin toplumla bütünleşmeye başlamalarıyla birlikte toplumsal bir içerik kazandığını söylemek mümkündür.

İsyan yönetim eliti içinde planlanmakta, isyan önderleri de bu zümre arasından özellikle kalabalıkları coşturup yönlendirebilecek karizmatik kişilerden seçilmektedir. İsyan önderleri genellikle isyanı tertipleyen ve isyan başarıyla sonuçlanınca ortaya çıkan idari kadronun üst katmanlarından kişilerin taşeronu durumundadırlar. İsyan başarıyla sonuçlandığında isyan önderlerine fazla önemli olmayan devlet kademeleri verilerek ödüllendirilmekte fakat asiler bu makamlarda da fazla kalamadan bir şekilde ortadan kaldırılmaktadır.

5.4. İsyanlarda Meşruiyet Meselesi

İsyanlarda bazen esas amaç gizlenmekte asiler, kamuoyunu yanlarına çekebilmek için başka bir bahaneye sarılmaktadırlar. Uzunçarşılı, Sultan İbrahim'in hal'inde böyle bir durumun yaşandığını söylemektedir: “Sultan İbrahim'in hal'i görünüşte devlet adamlarından, ulemeden ve ocak ağalarından samur kürk ve kese istenmesi ve ocak ağalarının bunu vermeyi reddetmesi ve yeniçerileri kışkırtması sonucu meydana gelmiş gibi görünmektedir. Aslında vak'a ocak ağalarının çok güçlenmesi ve bu yüzden padişahın bunları ortadan kaldırmak istemesinden dolayı gerçekleşmiştir (Uzunçarşılı, 1988:234-236). Sultan İbrahim çok güçlenen ve devlette oligarşik bit yönetin kurmuş olan ocak ağalarının hâkimiyetlerine son vermek için bunları ortadan kaldırmak istemiş fakat bu daha önce haber alınınca karşı darbeyle tahtından olmuştur.

Sultan İbrahim'in hal vak'asında, ocak ağaları veziri ortadan kaldırıp yarar birini vezir etmeye karar verdikten sonra ilk iş olarak ulemayla bağlantı kurup onların desteklerini almaya çalışmışlardır (Naima, 1968:1833). Asiler fetva almak için istedikleri cevaba göre soru sormaktadırlar. Mesela, II. Osman'ın hal vak'asında asiler müftüye şöyle bir soru sormuşlar: “sual; padişah-ı cihanbanı azdurup beyt-ül mal-i müslimini telef ittürüp buna fitne ve fetarete sebep olan kişilere şer'an ne lazım gelür? El-cevap-Katl lazım gelür.” (Danışmend, 1961:298). Bu şekilde sorulan bir soruya müftinin vereceği cevap belli olduğu için asiler, dini hassasiyeti olan kamuoyunu yanlarına çekebilmek için fetvaya gerek duymaktadırlar. Bu fetvayla asiler ulemayı yanlarına aldıkları gibi kamuoyunda da meşru olduklarını ispat etmiş olmaktadır.

Bütün bu gelişmelerin ışığı altında isyanlar hakkında genel geçer ilkeler öne sürülebilir: bütün isyanlar için olmasa da birçok isyanda görünür sebeplerle asıl sebeplerin farklı olduğu görülmektedir. Aslında isyanlar, çoğu zaman yönetici elit zümre içindeki çeşitli grupların iktidar mücadelesinin bir tezahürü olduğu halde toplumda bu harekete bir meşruiyet sağlayabilmek için görünüşte toplumsal içerikli bir hava verilmeye çalışılır. İktidardaki bir hükümet aleyhine gelişen isyanlarda isyanı yürütecek kişiler önceden belirlenir ve örgütlenir. Bunlar isyanın başarılı olması için en uygun zamanı kollarlar. Son olarak isyanın başarılı olması için halkın desteği önemli olduğundan halkın kutsal saydığı değerler ön plana çıkarılır (isteklerimiz şeriata uygundur denmesi) ve bunu meşru göstermek için ulemadan fetva alınır. İsyancılar fetva alırken genellikle öyle bir tarzda soru sorarlar ki fetva makamının istenen fetvayı vermemesi mümkün olmaz.

İsyanların çıkış sebepleri iktisadi, sosyal veya siyasi olduğu halde asiler bütün isyanlarda “şer ile davamız vardır” diyerek şeriata bir meşruiyet aracı olarak kullanmak zorunda kalmışlardır. Bu da islamin Osmanlı toplumundaki en güçlü meşruiyet aracı olduğunu göstermektedir. Ulema da bu meşruiyet aracını temsilcisi olması bakımından her zaman saygı görmüş ve desteğine ihtiyaç duyulmuştur.

5.5. İsyanlarda İttifak ve Yandaş Arayışı

Asilerin yaptıkları ilk işlerden biri hemen zindandaki tutukları kurtarıp topluluklarını genişletmek ve böylece isyanın başarıyla sonuçlanma şansını arttırmaktır (Uzunçarşılı, 1988:25). Mesela, ağalar saltanatı olarak adlandırılan dönemde söz konusu ağaların hâkimiyetine son vermek için ulema saraya çağırılmış ve sancak şerif çıkarılarak yeniçerilerin isyan ihtimaline karşı bütün Müslümanlar bunun altına davet edilmişti. Ahalinin yanı sıra sipahiler, cebeciler ile yeni odalardaki yeniçerilerden ayrılmış olan eski odalar yeniçerileri de alem-i şerif altına gelmişler (Hammer, 1990:502-504) ve böylece asilerin kendi yandaşlarını artırmaya çalıştıkları bir ortamda saray da aynı stratejiyi uygulayıp meşruiyetini korumaya çalışmıştır.

Şerif Mardin’e göre ise, ayaklanmaların örgütlenmesini mümkün kılan şey, yeniçerilerin kendilerinin bir parçası olan “çarşı” ahalisini işe karıştırmalarından başka, onların modern zamanlarda olduğu gibi kışlalarında hapsedilmemiş olmalarıdır (Mardin, 1995:115).

Asiler davalarının haklı olduğunu ve kamuoyunun yanlarında olduğunu gösterebilmek için öncelikle topluluklarını çoğaltmaya çalışırlar. Böylece hem hükümet tarafından dikkate alınmaları ve isteklerini gerçekleştirmeleri kolaylaşır hem de dağıtılmaları güçleşir. Asilerin topluluklarını çoğaltmak için başvurdukları en pratik yol zindanda bulunan mahpusları salıvermektir. Bu şekilde peşlerinden rahatça gelebilecek bir güruhu elde etmiş olurlar. Öte yandan asilerin kalabalıklarını büyötmeye çalıştıkları isyanlar daha çok iktidarı elde etmeye çalışan küçük grupların tevessöl ettikleri bir yöntemdir. Şehzade Selim, II. Selim, II. Osman ve II. Mustafa ile ilgili isyanlarda kamuoyunun büyük bölümü aynı düşüncede olduğundan ayaktakımı işe karıştırılmamış fakat özellikle sadrazamlara karşı girişilen isyanlarda askerin küçük bir grubu isyan ettiği için cemiyetlerini büyötmek adına ayaktakımını yanlarını çekmek zorunda kalmışlardır. İsyân tertip edenlerin kurdukları ittifaklarını şöyle açıklamak mümkündür: Askeriler yani yönetici sınıf mensubu olan yeniçeri veya sipahilerin başını çektiği asiler öncelikle ulemayla ittifak kurarlar, çoğunlukla ulemayla ittifak isyan başlamadan önce gerçekleştirilir. Ulema asilerin davalarının meşruiyeti için çok önemli olduğundan hayatiyeti açısından bunlarla ittifak birinci sırada gelir. İsyân sonrasında başa geçecek hükümetin belirlenmesi için alternatif yönetici kadroyla bağlantılar genellikle sarayın harem bölümü aracılığıyla gerçekleşir ve çoğu zaman haremin büyük etkisi vardır. Bundan sonra yapılacak iş zaten yeniçerilerle içli dışlı olan esnafı isyanın içine çekmektir. Geleceklerini böyle maceralara bağlayan ve hanlarda kalan bekâr işsiz güçsüzleri ve mahkûmları asiler güruhuna katmak da işten bile değildir.

5.6. İsyânların Sistem İçindeki Yeri

IV. Murad devrinde çıkan isyanda, isyancılar çok ileri gittiklerini düşünmüşler ve kendi güvenlikleri için padişahın da hal edilmesi gerektiğine karar vermişlerdi. Nitekim bu olay mufassal Osmanlı tarihinde şöyle anlatılmaktadır: “...zorba başılar bir toplantı yaparak bu kadar iş karıştırdıktan sonra Sultan Murad tahtta kaldıkça kendilerine hayat hakkı olamayacağını hesaplayıp, padişahı hal ederek şehzadelerden birini tahta geçirirlerse, hem Sultan Murad’dan kurtulmuş hem de kendileri sayesinde tahta geçecek kimseyi memnun etmiş olacakları kararına vardılar. Fakat sipahilerin başı olan Rum Mehmed bu fikre yanaşmadı ve: “...daha fazla fesada teşebbüs edersek, âlem ayaz üzeredir. Allah saklasın Devlet-i Osmaniye inkıraza yüz tutup herc-ü merc olur. Makul

budur ki; bu mertebe ile iktifa oluna” demesinden dolayı aralarında anlaşmazlık çıkmış (Heyet, 1962:1880) ve hal meselesi gündemden kalkmıştı. Bu isyanda görüldüğü gibi isyancılar hedeflerini gerçekleştirdikten sonra çok ileri gittikleri düşüncesine kapılıp, isyandan sonra mevcut padişahın intikam duygusuyla hareket edeceklerini tahmin ettiklerinden kendi hayatlarını güvenceye almak için darbe girişiminde bulundukları padişahı hal edip bu şekilde sorunu çözme yoluna giderler. Aslında bu tür darbeler padişahın kendisine değil sadaret makamına yani hükümete karşı yapılmaktadır. Yönetim elitine mensup grupların iktidara gelmek için kullandıkları bir yol olan isyanlar deyim yerindeyse padişahı da hal etmek gibi yan etkileri de bünyesinde barındırır. Öte yandan padişahın tahttan indirilmesine karşı çıkan sipahilerin başı Rum Mehmed’in ve yeniçeri ağası Köse Mehmed Ağa’nın IV. Murad’ın adamları olduğu yönündeki güçlü rivayetler, padişahın Genç Osman’ın durumuna düşmemek için çok iyi bir ispiyonaj ağı kurduğunu da göstermektedir. İsyancılar her şeye rağmen devlete itaat fikrini korumuşlar, sistemi tamamen yok edebilecek davranışlardan kaçınmışlar ve oyunu kuralına göre oynama amacında olmuşlardır. Ayrıca her şeyden önce isyancılar davalarının haklılığına ve toplumu bir tehlikeden kurtarmak için bu işe giriştiklerine kendilerini inandırdıkları için sonuçta hedefledikleri anarşi ortamı değil, eski idarenin yerine yenisini getirmektir.

XVI. yüzyıla kadar sistem için olağanüstü, bu yüzyıldan sonra sistemin kendini devam ettirebilmesi ve işleyebilmesi açısından rutin bir girişim olarak nitelendirilebilecek olan isyanları iki şekilde izah etmek mümkündür: Kurdukları çıkar ilişkileri sonucu bir şekilde iktidarı ele geçiren hükümetlerin padişahı da kendi kontrollerine almalarıyla birlikte iktidara gelmeye çalışan diğer iktidar grupları için mevcut iktidarın başarısızlığını bahane ederek isyan yoluna başvurmak tek çare olarak görünmekteydi. Demokratik bir idare söz konusu olmadığı için başarısız hükümetlerin iktidarda kalmaları konusunda direnç göstermeleri, yönetim eliti içindeki diğer iktidar alternatiflerinin isyan yolunu tercih etmelerine sebep oluyordu. İsyanların sistem için olağanüstü olup olmadığını belirleyen diğer bir unsur da veraset usulünün değişmesidir. Özellikle III. Mehmed’den sonra şehzadelerin vali olarak taşraya gitme geleneğinin kaldırılması ve I. Ahmed’den sonra ekberiyet usulünün kabulüyle birlikte daha önce padişahın belirlenmesi konusunda yapılan mücadeleler, bu usulün konmasıyla birlikte iktidar mücadelesinin padişah belirlendikten sonra gerçekleşmesine sebep olmuştur.

Böylelikle bu döneme kadar sistem için olağanüstü sayılan isyanlar bundan sonra rutin bir hale gelmiştir. Başkentte, Osmanlı'nın kapıkulları arasında vuku bulan isyanlar sistem içindeki bir mücadeleyi yansıttığı için ılımlı karşılanmakta ve başarılı olanlar hemen kabul görmekteydi. İsyanlarda önemli olan asilerin yönetici elitten olmaları, ittifaklarını iyi kurmaları ve ulemayı yanlarına alarak kendilerini meşru gösterebilmeleriydi.

5.7. İsyân Sonrası Düzen

I. Edirne vak'asından sonra tahta oturan III. Ahmed bu vakayı tertip edenleri yavaş yavaş temizlemeyi uygun bulup ihtilali yapanları teker teker birer bahaneyle ortadan kaldırmıştır (Uzunçarşılı, 1988:41). İsyancı askerler amaçlarına ulaştıktan sonra ve maddi olarak da tatmin edildikten sonra isyanı sona erdirirler ve kendi çıkarları için kullandıkları ayaktakımıyla ilgilerini keserler. Devlet adamları veya ulema kendi amaçlarını gerçekleştirmek için yeniçerileri nasıl kullanıyorlarsa yeniçeriler de kendi amaçlarına ulaşmak için başkentteki ayaktakımını aynı şekilde kullanırlar. Ayaktakımından kastedilen, başkentin işsiz, güçsüz ve mahkûmlardan oluşan ve geleceği olmadığı için isyancıların peşinden kolaylıkla gidebilen insanlarıdır. Ayrıca davalarının şer'i olduğunu söyleyerek ikna ettikleri ve isyanda cemiyetlerini çoğaltmak için kullandıkları halk tabakalarıyla ilişkilerini isyan sona erdikten sonra keserler.

İsyânla neyin amaçlandığı, iktidardan kimlerin uzaklaştırılacağı ve bunların yerine asiler tarafından kimlerin getirileceği, isyanın başarılı olabilmesi için hangi gruplarla beraber hareket edilmesi gerektiği, isyan sırasında nasıl bir yöntem uygulanacağı gibi konular, isyandan önce yapılan toplantılarda az çok belirlenir. Bununla beraber isyanın başarısında, asilerin öne sürdükleri zahiri sebebin halk tarafından kabul edilebilir olması, ortamın isyana elverişli olması ve isyanın zamanlaması da önemli etkenlerdendir.

SONUÇ

Sultan IV. Murad, tahta cülus ettiğinde Osmanlı Devleti içerisinde yaşanan buhran her alanda kendisini canlı bir şekilde hissettirmektedir. Ordu asli vazifesinden uzaklaşmış, başta İstanbul olmak üzere tam bir serkeşlik ve çapul güruhu vasfını taşır hale gelmişti.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme döneminde altın zaferlere imza atan o muhteşem kudretli ordu yerini, asilerin ve zorbaların kaynağı, adeta bir soygun ve çapulcu güruhu vasfını almıştı. Böyle bir gücü dizginlemek ve ıslah etmek elbette ki güce ve iktidara sahip olmakla mümkün olabilirdi. Sultan IV. Murad'ın da icraatlarında aşırı g kullanması bu nedenle haklı görülmeli ve eleştirilmemelidir. Bu aşırı güç kullanımı sırasında bazı suçsuz kimselerde nasibini almıştır. Fakat bu ortamı hazırlayan Sultan IV. Murad değil, ondan ncekilerdir. Sultan IV. Murad, zellikle Koı Bey'in tavsiyeleri doğrultusunda kesinlikle hiçbir kimsenin haksız yere devletten ulufe almaması gerektiğini, emir ve yasakları ile istemiştir. Kuralsızlığı ve itaatsizliği şiddetle cezalandırarak kötü örnek olacıklara gözdağı vermekten çekinmemiştir. Asiler ve zorbalar teker teker temizlenerek toplumda huzurun tesisi sağlanmıştır.

IV. Murad'ın yaptığı icraatlar sonrası ordu İran'a karşı iki başarılı sefer tertip etmiştir. İmzalanan Kasr-ı şirin Antlaşması ile de bu başarı taçlandırılmış, adeta üzerine l toprağı serpilerek o muhteşem Osmanlı ordusu yeniden ihya edilmiştir. Öyle ki Sultan IV. Murad'ın Bağdad seferi sırasında şah'ın idaresindeki İran ordusu, bir meydan muharebesine cesaret edememiş ve Bağdad'ın teslim oluşunu sadece seyretmiştir.

Yeniçeri ocağı mevcudunun gereğinden fazla olduğunu görmüş, ölmüş adam yerine adam geçerek hazineye boş isimler yazma imkânı kalmamıştır. Padişah bunu yasaklamış yeniçeri ağasından mühürlü tezkere gelmedikçe deftere isim kaydedilmemesini emretmiştir.

Sultan IV. Murad dönemi, devletin zayıflama sürecinden toparlanma sürecine geçiş dönemidir. Bu toparlanma da padişah millette güvenmiş, millette dayanmış ve halkı ile birlikte yeniden diriliş hamlesi gerçekleştirmiştir. Hammer, onun pas tutmuş İslam kılıcına yeniden su verdiğini, ihtilal ejderini öldürdüğünü, Darsselam olan Bağdad'ı Türklere yeniden kazandırdığını, suiistimalleri ortadan kaldırdığını, devletin gelirlerini artırıp askeri kuvvetlendirdiğini, iki ve tütün yasağı ile tehlikeli olabilecek işsiz güçsüz

takımının kötülüklerinin önüne geçtiğini, halkı zulme uğramaktan koruduğunu yazmaktadır. Aynı müellif, bu tedbirlerle devletin yeni bir hayat kazanıp, azametinin elli sene daha uzatılmış olduğunu söylemektedir.

Ordusunun başında bulunarak uzun seferlerle bütün meşakatlere katlandığından asker, hem kendisini sevmiş hem de korkmuştur. IV. Murad'ın zihni daimi suretle devlet işleriyle meşgul olup her şeyden haberdar olmak ve gördüğü bütün aksaklıklara müdahale etmek onun temel düsturudur.

Velhasıl Sultan IV. Murad; kendisine miras kalan ve yılların birikimi olan ve tahta çıktığı sırada henüz çocuk yaşta ve tecrübesiz olmasından dolayı meydana gelen isyanlara gereği gibi müdahale edememekle birlikte bunların her birinden önemli dersler çıkarıp, iktidarı tam olarak ele aldıktan sonra bütün bu olumsuzlukları bir bir ortadan kaldırmış ve iktidarının ilk dönemindeki çöküntüyü bir şahlanışa ve yeniden dirilişe dönüştürebilmiş ve devlete eski ihtişamını yeniden kazandırmıştır.

Yeniçeriler denilince sadece isyanlarının akla gelmesi onlara yapılan en büyük haksızlıktır. Söz konusu isyanlar sadece Yeniçeri Ocağı'nın dinamikleri ile ve Yeniçerilerin karakteriyle açıklanamayacak kadar komplike, girift ve derin olaylardır. IV. Murad'ın saltanatının ilk yıllarında görülen Yeniçeri profili ile son dönemindeki Yeniçeri İsyanı'nı karşılaştırsak bu konuyla ilgili daha net fikirlere sahip olabiliriz. O'nun saltanatının ilk yıllarındaki bozguncu ve zorba karakter sonradan dirayetli bir yönetimle itaatkâr ve savaştı bir karaktere dönüşmüştür. Bu da gösteriyor ki, Yeniçeriler kötü bir yönetimle bozguncu bir karakter kazanırken, güçlü bir yönetimle disiplinli, itaatkâr ve de muzaffer bir yapıya sahip olduklarını sergilemektedirler. Sonuç itibarıyla Yeniçeriler devletin ve toplumun bütün uzuvları sapasağlam bir yapıda işleyip mükemmelken ve durup dururken bozgunculuk yapmamışlardır. Devlet adamlarının yanlış uygulamaları, siyasi konjonktürünün zorlamaları ve genel idari ve toplumsal bozulmalar onları da olumsuz etkilemiş olmakla birlikte dirayetli bir padişah olan IV. Murad'ın sevk ve idaresinde tekrar muzaffer bir yapıya bürünüp Devlet-i Aliyye'ye yeni zaferler kazandırmayı bilmişlerdir.

KAYNAKÇA

- AHMED CEVDET PAŞA (1993), **Tarih-i Cevdet**, C:1,2,3,4,5,6, Üçdal Neş., İstanbul.
- AHMED LÜTFİ EFENDİ (1999), **Vak'anüvis Ahmed Lütfe Efendi Tarihi**, (Yeni yazıya aktaran: Ahmet Hezarfen), C:1-6, Tarih vakfı Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- AKDAĞ, Mustafa (1999a), **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyamları**, Barış Yay., Nisan, Ankara.
- AKDAĞ, Mustafa (1999b), **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, C:2, Barış Yayınları, Mayıs, Ankara.
- AKSUN, Ziya Nur (1994) , “Sultan Murad-ı Rabi’ Han Gazi”, **Osmanlı Tarihi**, C.2, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- AKTAŞ, Ümit (1998), **Osmanlı Çağı ve Sonrası**, Bakış Yay., İstanbul.
- ALKAN, Ahmet Duran (1992), **II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, Cedid Neş., Ankara.
- ALTINAY, Ahmed Refik (2000), **Onuncu Hicri Asırda İstanbul Hayatı**, 2. Bs., Haz.: Abdullah Uysal, K.B. Yay., Ankara.
- ANDREASYAN, Hrand (1968), “Abaza Mehmet Paşa”, **Tarih Dergisi**, C.17, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- ARMAĞAN, Mustafa (2005), **Osmanlı'nın Kayıp Atlası**, Gelenek Yay., İstanbul.
- BARKEY, Karen (1999), **Eşkiyalar ve Devlet**, Çev.: Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- BAYSUN, M. Cavit (1993a), “Murad IV”, **İslam Ansiklopedisi**, C.8, MEB Yayınları, İstanbul.
- BAYSUN, M. Cavit (1993b), “Ma'n”, **İslam Ansiklopedisi** , C:7, MEB Yayınları, İstanbul.
- BERKES, Niyazi (1978), **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, Mart, İstanbul.

CLOT, Andre (1998), **Muhteşem Süleyman**, 5. Bs., Çev.: Turhan Ilgaz, Milliyet Yay., İstanbul.

DANIŞMEND, İsmail Hami (1961), **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.2,3, İstanbul.

DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA, (1987), **Devlet Adamlarına Öğütler**, Der. ve Çev.:Hüseyin Ragıp Uğural, K.T.B. Yay., Ankara.

EVLIYA ÇELEBİ, **Seyahatname**, Haz. Mümin Çevik (Üçdal-Belde Yayınları), C.1-2, İstanbul.

GÖÇEK, Fatma Müge (1999), **Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü**, Çev.:İbrahim Yıldız, Ayraç Yay., Ankara.

GÖKBİLGİN, M. Tayip (1957), **XVII. Asırda Osmanlı Devleti'nde Islahat İhtiyaç ve Temayülleri ve Kâtip Çelebi**, Ayrı Basım, Ankara.

GÖKBİLGİN, M. Tayip, **Ayn-i Ali Risalesi ve Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerini Aydınlatmadaki Büyük Önemi**, İstanbul.

HAMMER, Joseph Von Purgstall (1990), **Büyük Osmanlı Tarihi**, Yay. Haz. Mümin Çevik-Erol Kılıç, C.5, İstanbul.

HASIRCIZADE (1983), **Osmanlı Padişahları**, İstanbul.

HEPER, Metin (1973), **Modernleşme ve Bürokrasi**, 1. Bs., Türk Sosyal Bilimler Derneği Yay., Ankara.

HEYET, (1957-1962), **Mufassal Osmanlı Tarihi**, C.4, Şehir, Tan, Baha, Güven Mat., İstanbul

HODGSON, M.G.S. (1993), **İslam'ın Serüveni**, C:3, Çev.:Muhammed Şeviker-Feray Özen, İz Yay., İstanbul.

İLGÜREL, Mücteba (1989), "IV. Murad", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C.10, Çağ Yayınları, İstanbul.

İLGÜREL, Mücteba (1993), "Yeniçeriler", **İslam Ansiklopedisi**, C:13, MEB Yayınları, İstanbul.

- İNALCIK, Halil (1993), “Hüsrev Paşa”, **İslam Ansiklopedisi**, C:5, İstanbul.
- KANTEMİR, Dimitri (1998), **Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi**, (Çev.:Özdemir Çobanoğlu), C:1, Cumhuriyet Kitap Kulübü, İstanbul.
- KARAL, Enver Ziya (1995), **Osmanlı Tarihi**, C:5-6, TTK Yay., Ankara.
- KARAL, Enver Ziya (1988), **Selim III.'ün Hatt-ı Hümayunları**, TTK Yay., Ankara.
- KATİP ÇELEBİ (1997), **Katip Çelebi'den Seçmeler**, C:1, Haz.:Orhan Şaik Gökyay, MEB Yay., İstanbul.
- KAYNAR, Reşat (1991), **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, TTK Yay., Ankara.
- KOCATÜRK Vasfi Mahir (1962), **Osmanlı Padişahları**, Ankara.
- KOÇİ BEY (1993), **Koçi Bey Risalesi** Sad., Zuhuri Danışman, MEB Yayınları, İstanbul.
- KÖSEOĞLU, Nevzat (1997), **Devlet-Eski Türklerde, İslam'da ve Osmanlı'da**, Ötüken Yay., İstanbul.
- KUNT, Metin, Faroghi, Suraiya, Yurdaydın, Hüseyin G., Ödekan, Ayla (1997), **Türkiye Tarihi**, C:2-3, Cem Yay., İstanbul.
- KUYAŞ, Ahmet (1999), **Osmanlı-Türk Modernleşmesi ve Ordunun Siyasetteki Yeri Üzerine**, Yöneten: İlber Ortaylı., Cogito, Sayı:19, Yaz.
- LAMARTİNE, Alphonse de (1991), **Osmanlı Tarihi**, Çev. Serhat Bayram, C.2, Sabah Yayınları, İstanbul.
- MANTRAN, Robert (1990), **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, C.:1, Ankara.
- MARDİN, Şerif (1995), **Türk Modernleşmesi**, 4. Bs., Der.: Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İstanbul, İletişim Yay.
- MEHMET HALİFE, (1999), **Tarih-i Gilmani**, Sade.: Kamil Su, K.B. Yay., Ankara.
- MUMCU, Ahmet (1985), **Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl**, 2. Bs., Birey ve Toplum Yayınları, Ağustos, Ankara.

- MUMCU, Ahmet (1986), **Divan-ı Hümayun**, Birey ve Toplum Yay., Ankara.
- MUSTAFA NURİ PAŞA (1992), **Netayic-ül Vukat (Kurumlar ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi)**, 3. Bas., C:1-2, Sade.:Neşet Çağatay, TTK Yay., Ankara.
- NAİMA, Mustafa Efendi (1968), **Naima Tarihi**, C.2–3, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul.
- NEİLL, William H. Mc. (2000), **Dünya Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu**, Çev.:Ümit Şimşek, Osmanlı ve Dünya, Haz.:Kemal Karpat, Ufuk Kitapları, İstanbul.
- ORTAYLI, İlber (1983), **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yay., İstanbul.
- ORTAYLI, İlber (1979), **Türkiye İdare Tarihi**, TODAİE Yay., Ankara.
- ÖZTUNA, Yılmaz (1998), **Osmanlı Devleti Tarihi**, C.:1, K.B., Yay., Ankara.
- ÖZTUNA, Yılmaz (1983), **Büyük Türkiye Tarihi**, C:5, Ötüken Yay., İstanbul.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C:1,2,3, MEB Yay., İstanbul.
- PAMUK, Şevket (1993), **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi**, (1500-1914), 3. S., Gerçek Yay., İstanbul.
- PAMUK, Şevket (1999) , **“Osmanlı’da Para ve Enflasyon”**, Cogito, S:19, Yaz.
- PEÇEVİ, İbrahim (1999), **Peçevi Tarihi**, C:1, (Haz.:Bekir Sıtkı Baykal), 3. S., K.B.Yay., Ankara.
- PEIRCE, Leslie P (1996), **Harem-i Hümayun-Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümler ve Kadınlar**, Çev. Ayşe Berktaş, İstanbul.
- PETROSYAN, Irina (1999), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Askeri Reformlar Konusunda İlk Girişim:XVI. Yüzyılın Sonu ile XVII. Yüzyılın Başında Yeniçeri Ocağı**, C:6, Ed.:Güler Eren.
- RASİM, Ahmed, **Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi**, İkinci tabı, C:2, Sancakçıyan Matbaası, 1333-1335, İstanbul.

- RİCAUT, (1996) **Türklerin Siyasi Düsturları**, Çev.: M. Reşat Uzmen, Milliyet Yay., İstanbul.
- SAHİLLİOĞLU, Halil (1965), **Dördüncü Murad'ın Bağdat Seferi Menazilnamesi (Bağdat Seferi Harp Jurnalı)**, Belgeler, C:2, S:3-4, TTK, Ankara.
- SAKAOĞLU, Necdet (1999), **Bu Mülkün Sultanları**, 1. Bs. Oğlak, İstanbul, Bilimsel Kitaplar.
- SAYAR, Ahmet Güner (2000), **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**, Ötüken Yay., İstanbul.
- SELANİKİ MUSTAFA EFENDİ (1989), **Tarih-i Selaniki**, C:1-2, Hz.: Mehmet İpşirli, İ.Ü.F.F. Yay., İstanbul.
- SERTOĞLU, Mithat (1987), **IV. Murad**, Kültür Bakanlığı Yayını No:753, Ankara.
- SERTOĞLU, Mithat (1947), **Tuğî Tarihi**, Belleten, C:XI, S:43, TTK, Ankara.
- SHAW, Stanford (1982), **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C.1, İstanbul.
- SOLAKZADE, Mehmed Hemdemi Çelebi (1989), **Solakzade Tarihi**, C.1,2, Neş.:Vahid Çabuk, K.B. Yay., Ankara.
- ŞEM'DANİ-ZADE Fındıklılı Süleyman Efendi (1981), **Mür'î't-Tevarih**, Haz.:M. Münir Aktepe, C:3, İ.Ü.F.F. Yay., İstanbul.
- TANÖR, Bülent (1998), **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, Yapı Kredi Yay.
- TİMUR, Taner (1994), **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, İstanbul, İmge Yay.
- TURNER, Bryan S. (1997), **Max Weber ve İslam**, Çev.: Yasin Aktay, Vadi Yay., Ankara.
- ULUÇAY, M. Çağatay (1944), **Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri (XII. Asırda)**, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988a), **Osmanlı Tarihi**, C.3,4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988b), **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı**, TTK Yay., Ankara.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988c), **Kapıkulu Ocakları**, C:1,2, T.T.K. Yay., Ankara.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1977), **Osmanlı Tarihinde Gizli Kalmış veya Şüphe ile Örtülü Bazı Olaylar ve bu Hususa Dair Vesikalar-Tütün Yasağı Nedeniyle Veziriazamın Arızası ve Sultan Murad'ın Hatt-ı Hümayunu**, Belleten, C:XLI, S:163, Ankara.

ÜNAL, Mehmet Ali (1998), **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Kardelen Kitabevi, Isparta.

ÜNAL, Tahsin (1989), **Savaşa Çıkan Osmanlı Ordusu'nda Lojistik İşleri-IV. Murad'ın Bağdat Seferi Hazırlıkları**, Türk Kültürü, C:5, S:58, İstanbul.

ÜNVER, Süheyl (1952), **Dördüncü Sultan Murad'ın Revan Seferi Kronolojisi**, Bellete, C:16, Ankara.

YERASİMOS, Stefanos (1977), **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, C:1,2, Türkçesi: Babür Kuzucu, Gözlem Yay. , İstanbul.

YÜCEL, Yaşar (1983), **Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler VI, II. Osman Adına Yazılmış Bir Zafer-name**, DTCF Basımevi, Ankara.

YÜCEL, Yaşar (1988), **Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar**, TTK Yay., Ankara.

Türk Dünyası Tarih Dergisi (1996), Sayı:109–110, **Yeniçerilik İsyanları ve Vak'a-i Hayriye**, Mustafa Özden, Ocak-Şubat.

ÖZGEÇMİŞ

1971 yılında Adapazarı'nda doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Adapazarı'nda tamamladı. 1996 yılında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü'nden mezun oldu. Aynı yıl Osmaniye Atatürk Lisesi'nde Tarih Öğretmeni olarak göreve başladı. 2000 yılında Muş Malazgirt'te yedek subay olarak askerliğini tamamladı. Halen Sakarya Anadolu Lisesi'nde Müdür Yardımcısı olarak görev yapmaktadır.